

”Det *må* gå!”

En kulturhistorisk studie av hvalfangerhustruer i Vestfold 1930-1968

av Hanne Garmel

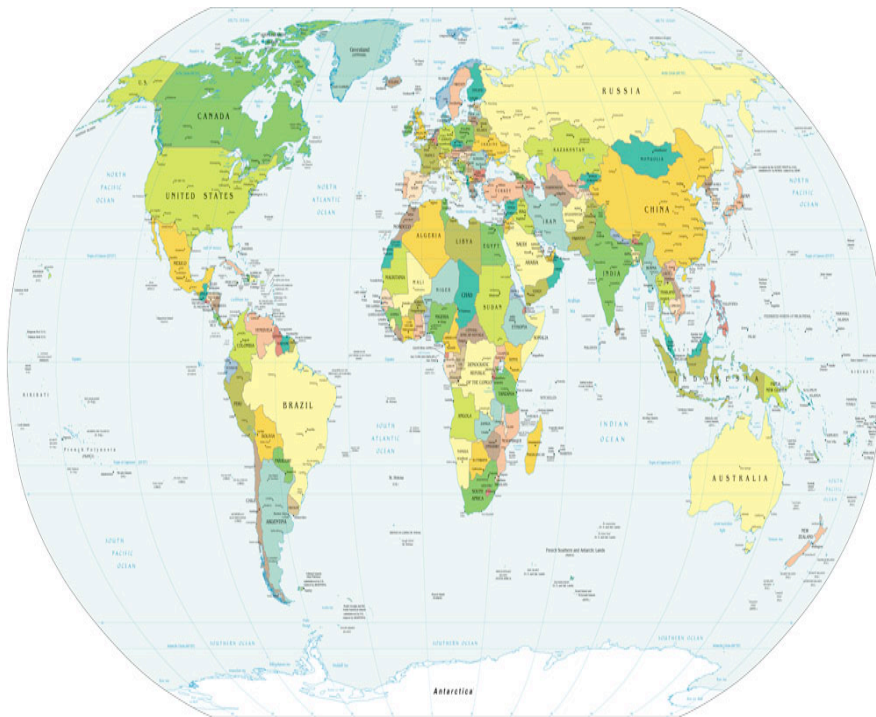

Masteroppgave i kulturhistorie, 60 poeng.

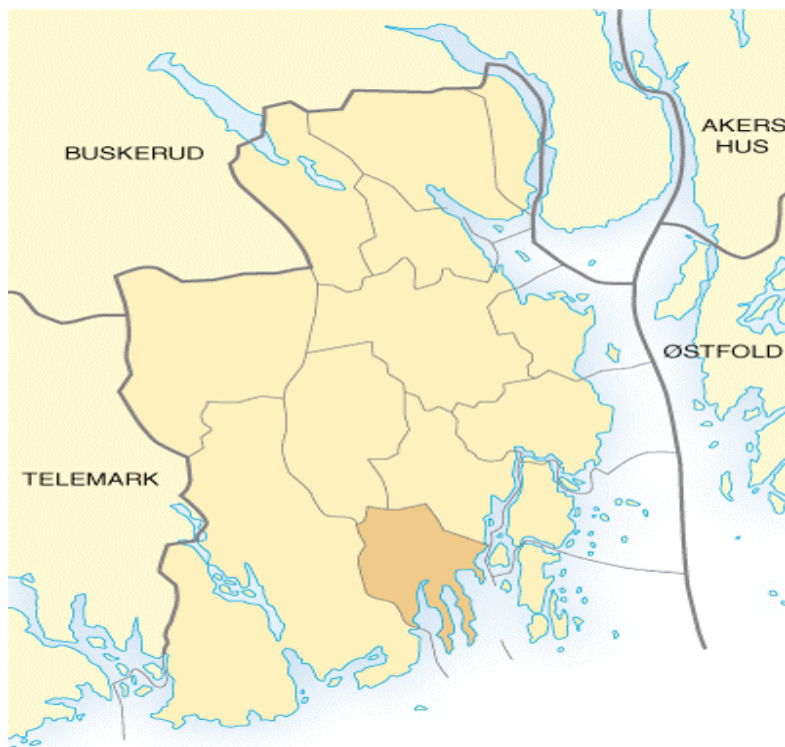
Program for kultur- og idéstudier

Avlagt våren 2010

Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo

Bildet av verdenskartet viser avstanden mellom Norge og Antarktis, hvor hvalfangerhustruenes ektemenn var på hvalfangst (kilde: <http://www.justmaps.org/maps/images/thematics/world-political-map.jpg>).

Bildet viser et kart over Vestfold fylke med Sandefjord kommune uthøvet nederst (kilde: <http://www.snl.no/Sandefjord>).

Forord

Jeg vil gjerne takke alle informantene som lot seg intervju og som velvillig delte sine personlige minner med meg. Uten dere hadde denne oppgaven aldri blitt til.

Takk også til Institutt for kulturstudier og orientalske språk for spennende studieår og for friheten til selv å velge tema for masteroppgaven. En særlig takk til professor Anders Gustavsson for tålmodig, nøye og engasjert veiledning gjennom de siste tre årene.

Jeg vil også takke de ansatte ved Hvalfangstmuseet i Sandefjord for den store interessen dere har vist for mitt prosjekt like fra begynnelsen, og for muligheten til å delta på workshop og symposium. Jeg har satt stor pris på denne oppmerksomheten og velviljen.

Takk også til mine medstudenter på kulturhistorie for lange lunsjer, selskap på lesesalen og museumsutflukter i inn- og utland.

Sist, men ikke minst, vil jeg takke Joar og øvrig familie for stor tålmodighet, skyss til og fra Vestfold og for urokkelig tro på oppgaven min.

Til minne om min mor, Else Hau Garmel.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	s. 1
Presentasjon av tema	s. 1
Problemstilling og tidsavgrensning	s. 2
Teori og forskningshistoriske rammer	s. 4
Posisjonalitet og kjønn som forskjell	s. 6
Tidligere forskning	s. 8
Begrepsavklaring	s. 11
Husmorarbeid	s. 12
Hvalfangerhustru	s. 12
Hverdagsliv	s. 13
Kilder	s. 13
Jorunn Vesterlids materiale	s. 14
Eget intervjumateriale	s. 15
Autobiografier	s. 17
Øvrige kilder	s. 18
Metode	s. 20
Kildekritisk diskusjon av muntlige kilder og intervjumateriale	s. 20
Feltarbeid som metode	s. 22
Møtet mellom informant og intervjuer	s. 24
Fortolkning og kulturanalyse	s. 26
Oppgavens oppbygging	s. 28
 Kapittel 2: Hvalfangerhustruenes arbeid gjennom et år	 s. 28
<i>Vinterhalvåret:</i>	
Mennenes avreise og kvinnenenes forberedelser til denne	s. 28
Hvalfangerhustruer på landet	s. 32
De egentlige bøndene i vinterhalvåret	s. 37
Hvalfangerhustruer i byen	s. 38

Utvidet husmoransvar	s. 41
Barneomsorg	s. 42
Økonomisk ansvar	s. 44
<i>Sommerhalvåret:</i>	
Mennes årlige hjemkomst om våren: ”Å du verden, <i>da</i> var det jul, da!”	s. 46
Husmorarbeidet om sommeren	s. 47
Gårdsarbeidet om sommeren	s. 51
Årlig posisjonalitet	s. 53
 Kapittel 3: Andre verdenskrig – brudd og kontinuitet	 s. 53
Husmor og familieforsørger	s. 54
”Kommer hjem, men spør ikke når”	s. 55
Den årlige posisjonaliteten brytes og gjenoppstår	s. 58
 Kapittel 4: Fritid	 s. 59
Vennskap og muligheter for sosialt liv	s. 59
Foreningsliv	s. 62
Et hvalfangerhustrukollektiv?	s. 66
 Kapittel 5: De følelsesmessige sidene ved hvalfangerhustrutilværelsen	 s. 70
<i>Under hvalfangsten:</i>	
Muligheter for kontakt	s. 70
”For når en har en mann ute, er en jo aldri trygg”	s. 74
Årlig fravær: Fordel eller ulempe?	s. 79
Frykt for utroskap og bigami	s. 82
Mor, barn og fraværende far	s. 87
<i>Avslutningen av hvalfangsten:</i>	
Årlig hjemkomst	s. 90
Fra hvalfangerhustru til husmor med permanent hjemmевærende ektemann	s. 92
Fra hvalfangerhustru til sjømannshustru	s. 95
Den årlige posisjonaliteten avsluttes	s. 96

Kapittel 6: "Det <i>må</i> gå!" Oppsummering og konklusjon	s. 97
Vedlegg	s. 101
Utrykte kilder	s. 103
Trykte kilder og litteratur	s. 106
Sammendrag	s. 113

Kapittel 1: Innledning

Inspirasjonen til å skrive om hvalfangerhustruene fikk jeg gjennom en samtale jeg hadde med min mor vinteren 2006, hvor vi snakket om mine besteforeldre på morssiden som henholdsvis var husmor i Sandefjord og styrmann i utenriksfart på 1940- og 50-tallet. Jeg var nysgjerrig på min mormors hverdag, og lurte blant annet på hvordan det var å være hjemmевærende husmor med ansvar for familien mens ektemannen seilte utenlands og i blant var vekk i flere år av gangen. I denne sammenhengen ble jeg fortalt at det ikke var uvanlig å være uten ektemannen deler av året i Sandefjord, ettersom byen også var hjemstedet til flere hundre hvalfangerhustruer som årlig var hjemme med ansvar for hjemmet og familien mens ektemennene reiste på hvalfangst i Antarktis. Dette vekte min interesse, ettersom jeg så flere likhetstrekk mellom hvalfangerhustruenes hverdagsliv slik moren min skisserte det, og forskning om kystkvinner slik jeg kjente denne fra studiene. Interessen økte ytterligere da jeg tok kontakt med de ansatte ved Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum¹ i Sandefjord og fikk vite at det var gjort lite forskning om hvalfangerhustruene, men at dette var et interessant tema med mange muligheter.

Kort tid etterpå skulle imidlertid familien min og jeg bli rammet av stor sorg da min mor gikk bort etter lengre tids sykdom. Da jeg noen måneder senere begynte på masterstudiet i kulturhistorie var jeg likevel ikke i tvil om at jeg fortsatt ville jobbe videre med det spennende temaet jeg hadde begynt å tilnærme meg, en avgjørelse jeg i ettertid er glad for at jeg traff. For arbeidet med oppgaven og de mange turene til Vestfold skulle vise seg å bli en god måte å minnes min mor, samtidig som jeg fikk muligheten til å utforske og analysere et spennende stykke norsk kulturhistorie.

Presentasjon av tema

Under store deler av den pelagiske, havbaserte hvalfangsten² på begynnelsen og midten av 1900-tallet, utgjorde Sandefjord og kommunene rundt selve arnestedet for hvalfangst, både i norsk og internasjonal sammenheng (Tønnessen 1969:89f, Lalla 2003:15). Tusenvis av mennesker var fram mot den siste sesongen i 1967/1968 på ulike måter berørt av denne næringen, som årlig førte et stort antall av distriktets arbeidsføre menn til Antarktis på fangst etter de store sjøpattedyrene som blant annet kunne omdannes til høyt etterspurt olje og fett. På mange måter

¹ Heretter kun omtalt som Hvalfangstmuseet.

² Pelagisk hvalfangst: Fangst uten tilknytning til land (Olstad 1995:329f).

passet Sandefjord og nabokommunen Sandar, som i dag utgjør en del av Sandefjord storkommune, ypperlig som leverandører av mannskap og ressurser til hvalfangsten, ettersom mennesker i dette området allerede i mange generasjoner hadde livnært seg av ulike former for fiske, fangst og sjøfart, gjerne i kombinasjon med jordbruk (Olstad 1995:22f). Da den pelagiske hvalfangsten ekspanderte ved inngangen til 1930-tallet, føyde den seg derfor inn i en allerede eksisterende maritimt orientert kultur, hvor livet av og med havet lenge hadde vært en selvfølge. Med den pelagiske hvalfangsten ble det riktignok vanlig at hvalfangstekspedisjonene var borte i 6-7 måneder hvert år, gjerne i tidsrommet september/oktober til april/mai. På en måte var ikke fraværet av menn noe nytt for lokalsamfunnene og familiene i Vestfold, ettersom også de tidligere formene for fangst og fiske og den stadig pågående handelsfarten førte menn vekk fra hjemmet og familien noen tid. Det som utgjorde det nye med hvalfangsten i Sørishavet, var likevel at den førte en større gruppe menn bort fra hjemstedet over et lengre tidsrom enn tidligere. Den årlige avreisen og hjemkomsten utgjorde derfor et merkbart brudd i hverdagen både for hvalfangerfamiliene og menneskene rundt dem.

For hvalfangernes hustruer innebar dette at de ble nødt til å håndtere hverdagslivet og familien uten bistand fra ektefellene store deler av året, ettersom mulighetene for kommunikasjon med hvalfangerne gjerne var begrenset til et og annet forsinket brev og telegram under fangstsesongen, i tillegg til sporadiske samtaler over fiskeribølgen når båtene nærmet seg hjemlandet på hjemturen. Forefallende avgjørelser i forhold til barna og husholdet måtte kvinnene derfor mange ganger treffe nærmest på egenhånd. I denne masteroppgaven i kulturhistorie vil jeg med utgangspunkt i kvinner bosatt i Sandefjord og nær omegn se nærmere på kvinnes side av hvalfangsthistorien, og undersøke hvordan hvalfangerhustruene opplevde hverdagen med og uten ektemennene ved sin side under den pelagiske hvalfangsten i tidsrommet 1930-1968.

Problemstilling og tidsavgrensning

Oppgavens hovedproblemstilling er inspirert av diskusjoner innen kjønnteorien og kjønnsforskningen de siste tiårene, og har følgende ordlyd:

Hvalfangerhustruer, en gruppe sterke kvinner?

Denne formuleringen kan sees som en videreføring av spørsmålet om hvorvidt kvinner har hatt mer innflytelse og større myndighet som følge av at mennene har vært borte på sesongarbeide, slik det blant annet ble hevdet gjennom den *verdighetsorienterte kvinneforskningen* på 1970-tallet. Målet med verdighetsforskningen, var forøvrig å vise at også kvinner hadde styrke og ferdigheter, noe som på dette tidspunktet utgjorde en motvekt til tidligere kvinnestudier hvor kvinnene ofte var blitt fremstilt som undertrykte og ukyndige (Halsaa 2006:115, Telste 1993:116). Verdighetsforskningen og eldre, kulturhistorisk kvinneforskning høstet imidlertid kritikk for i for liten grad å problematisere det private og offentlige hierarkiet i analysene av kvinnene, og for at de fremstilte kvinnene som sterke og uavhengige til tross for at de hele tiden virket innenfor tradisjonelle, patriarkalske kjønnssystem (Lövkrona 1990:179, Thorsen 1990:82). I norsk forskning har antagelsen om at det private hierarkiet var relativt svakt i tillegg blitt forsterket som følge av at mange menn var borte deler av året på sesongarbeid (Thorsen *ibid*). Historikeren Åsa Elstad knytter også forskning om kvinner i kystsamfunn til den verdighetsorienterte vinklingen, og hevder at kvinnene i kystkulturen ofte har blitt fremstilt som heltinner, som unormalt sterke, eller som ofre for en hard skjebne i det maritime landskapet (Elstad 2004:5).

Inspirasjonen til problemstillingen fikk jeg da jeg i arbeidet med materialet til oppgaven ble oppmerksom på at det eneste som er skrevet om hvalfangerhustruene i Vestfold også så ut til å bære preg av en verdighetsfremstilling. Slik fremstiller forfatteren Jorunn Vesterlid like fra begynnelsen av i sin bok om hvalfangerhustruene fra 1992 disse kvinnene som mektige og foretaksomme, og som kvinner som taklet de mange utfordringene i hverdagen tilsynelatende uberørt av en ytre kontekst, noe dette lille sitatet fra bokens innledning kan bidra til å illustrere: ”Det var i Vestfold hvalfangsten bygget opp sin ekspertise. Herfra har unggutter mønstret på, sønner, fedre, ektemenn og kjærester har dratt til sjøs. Fylket fostret farendes folk og grepa kvinnfolk som satt igjen og ordnet opp hjemme” (Vesterlid 1992:5). Denne generaliserte fremstillingen fikk meg til å undre, og til å ville undersøke temaet nærmere. Ville dette for eksempel si at hvalfangerhustruene hadde en spesiell egenskap som andre kvinner ikke hadde? Og var samtlige av kvinnene sterke, alltid? Hvilke utslag ga i tilfelle dette i håndtering av det daglige arbeidet i hjemmet og på gården? Et annet viktig spørsmål i denne sammenhengen, var også hvordan det ble ektefellene i mellom når mennene kom hjem, både årlig om sommeren, men også når de kom hjem for godt da de sluttet som hvalfangere. Var kvinnene selvstendige da også,

eller førte mennenes tilstedeværelse til at dette endret seg? Med den valgte problemstillingen stiller jeg også spørsmålstegn ved hvorvidt hvalfangerhustruene utgjorde en *gruppe* kvinner, eller et *kvinnekollektiv*. Også denne formuleringen springer ut av en sentral diskusjon innen kjønnsforskningen de siste tiårene, nemlig diskusjonen om hvorvidt det finnes et felles erfaringsgrunnlag ulike individ i mellom på grunnlag av biologisk kjønn, en diskusjon jeg snart vil komme tilbake til og utdype nærmere. Jeg valgte også å stille dette spørsmålet ettersom antakelsen om at hvalfangerhustruene utgjorde en egen gruppe i samtiden hvor medlemmene følte samhörighet og fellesskap med hverandre på tvers av alder, bakgrunn og tidligere erfaringer, er et annet sentralt poeng i Vesterlids (1992) bok om hvalfangerhustruene. Også dette skapte undring hos meg, og inspirerte meg til å undersøke i hvilken grad kvinnene opplevde å være del av et eget kollektiv som hvalfangerhustruer, samt hva som i tilfellet lå til grunn for denne fellesskapsopplevelsen.

Analysen er satt til tidsrommet 1930 og til omlag 1968, samsvarende med de mest sentrale årene det ble drevet pelagisk hvalfangst fra Vestfold. Årene rundt 1930 utgjorde et viktig vendepunkt i den norske hvalfangsten, hvor ekspedisjonene gikk fra å være spredt over flere felt og områder, og til å konsentrere seg om et mindre område i Antarktis (Tønnessen 1969:196). Hvalfangsten opphørte riktignok som næringsvei under verdenskrigen i årene 1940-1945, og båtene ble enten lagt i opplag, satt i annen utenriksfart, eller konfiskert av tyskerne. Først i 1945 gikk de første ekspedisjonene atter ut i ordinær fangst. Årene 1940-1945 er likevel av interesse for problemstillingen, ettersom okkupasjonsårene utgjorde en ekstraordinær tid for hvalfangerhustruene, hvor mange som følge av at mannen ikke vendte hjem eller tok kontakt med familien før etter krigens slutt måtte tilpasse seg hverdagen som familieforsørger og aleneforelder.

Teori og forskningshistoriske rammer

I det videre vil jeg her presentere oppgavens teoretiske og forskningshistoriske forankring. Aller først viser jeg hvordan problemstillingens spørsmål knytter ytterligere an til prinsipielle tanker fra de senere tiårenes kjønnsteoretiske diskusjoner, før jeg på side 8 gjør rede for relevant, tidligere forskning som studien bygger på.

Kritikken av verdighetsparadigmet og resultatene de verdighetsorienterte studiene frembrakte som nevnt på side 3, understreker nytten av å se forskning som del av en samtid og

gjeldende vitenskapelige paradigmer. Hva kvinne- og kjønnsforskning angår, er dette et viktig punkt å bemerke, ettersom dette er vitenskapsfelt som har gjennomgått mange endringer i løpet av de siste tiårene. Den norske statsviteren og kjønnsforskeren Beatrice Halsaa velger i en gjennomgang av forskningsfeltet å bruke feministisk forskning som fellesbetegnelse på forskning om kjønn fra 1950- og 60- tallet og fram til i dag, men understreker samtidig at feminisme i seg selv er et omstridt begrep (Halsaa 2006:95). Som teori er feminismen langt fra entydig, og har tildels endret agenda og innhold i løpet av en om lag 50 års virkningstid, i tråd med gjeldende samfunnssyn og politikk. Til grunn for Halsaa's moderne definisjon av feministisk forskning, ligger en oppfatning om kvinner og menn som historisk avhengige konstruksjoner, og av kjønn som noe som er gjenstand for fortolkning og forhandling (ibid). Langt på vei formulerer Halsaa med dette også fokus for det som i Norge i dag vanligvis omtales som kvinne- og kjønnsforskning, eller også bare kjønnsforskning. Moderne kjønnsforskning og teori inkluderer på denne måten både kvinner og menn, og stiller i tillegg spørsmål ved tidligere oppfatninger av hva kjønn er og kan oppfattes som.

En fellesnevner for mye av kjønnsforskningen i Norge så vel som i utlandet de senere årene har som den danske historikeren Hanne Nielsen Rikken peker på i en artikkel videre vært knyttet til spørsmål om kjønn som teoretisk kategori (Rikken 1992:9). I denne sammenhengen har diskusjon av begrepene "sex" og "gender", som på norsk best kan oversettes til "biologisk kjønn" og "sosialt eller kulturelt konstruert kjønn", stått sentralt. Selve diskusjonen handler i korthet om hvorvidt kjønn skal oppfattes som biologisk fundert og essensielt, eller sosialt og kulturelt konstruert og foranderlig. Varianter av den siste av disse to betraktningmåtene, ofte omtalt som konstruktivistiske perspektiver, har vunnet mest gehør i de samfunnsvitenskapelige og humanistiske fagene de siste tiårene, og mange av retningens teoretikere har med inspirasjon fra fransk lingvistikk og poststrukturalistisk teori stilt spørsmålstegn ved språklige uttrykk og kunnskap, i tillegg til at de har pekt på at kjønn ikke bør forstås entydig ettersom betydningen av kjønn har ulikt innhold i forskjellige sammenhenger (Bondevik og Rustad 2006:51ff, Halsaa 2006:95). Her er det riktignok interessant å bemerke at til tross for at de konstruktivistiske perspektivene har dominert det kjønnteoretiske feltet de siste tiårene, har også de biologiske perspektivene sine tilhørere, noe som i skrivende stund høsten 2009 har blitt aktualisert gjennom

en rekke debatter i norske medier og samfunnsliv³. I tillegg finnes det teoretikere som definerer seg noe på siden av diskusjonen om sosialt og biologisk kjønn, slik den norske litteraturviteren Toril Moi eksempelvis viser i boken *Hva er en kvinne?* (1998), hvor hun blant annet argumenterer for at kjønnsforskningens skille mellom biologisk og sosialt kjønn er lite gunstig, og i stedet bidrar til å begrense forskningsfeltets potensiale.

Posisjonalitet og kjønn som forskjell

En annen teoretiker som definerer seg noe på siden av skillet mellom de biologiske og poststrukturalistisk orienterte forklaringsmodellene, og som i tillegg har utviklet et teorigrep som kan benyttes for å belyse den årlige vekslingen i hvalfangerhustruenes tilværelse mellom månedene med og uten ektemennene og mellom mer og mindre ansvar, er den amerikanske filosofen Linda Alcoff (1988). Med sin tilnærming til kjønn og subjektivitet ønsker Alcoff på den ene siden å ta avstand fra poststrukturalistisk orienterte kjønnsteorier der begrep slik som kjønn, rase og klasse etter hennes mening dekonstrueres og undervurderes i for stor grad, samtidig som hun på en annen side også ønsker å ta avstand til biologisk funderte kjønnsteorier og tanken om en essensiell, biologisk kvinnelighet (1988:408f, 415ff). Med begrepet *posisjonalitet*, skisserer hun i stedet et alternativ til de to ytterpunktene, et alternativ hvor det enkelte individs identitet både preges av den sosiale konteksten hun er en del av, samtidig som hun selv aktivt er med på å skape og opprettholde sin egen selvoppfattelse (1988:434f). Forstått på denne måten, vil det å være en kvinne (eller mann) bety det samme som å innta ulike posisjoner innenfor en historisk kontekst, for så å velge hva disse posisjonene skal innebære. Teorien understreker slik den enkeltes mulighet til selv å skape mening i eget liv i ulike situasjoner, noe som overført på studiet av hvalfangerhustruene gjør det mulig å analysere de årlige skiftene i hvalfangerhustruenes tilværelse, samtidig som det også gjør det mulig å forstå hvordan kvinnene kunne håndtere plutselige endringer som kunne oppstå, slik tilfellet for eksempel var under andre verdenskrig. En liknende anvendelse av posisjonalitetsbegrepet skisseres også av etnologene Inger Lövkrona (1996, 1999) og Kari Telste (1999), som begge har benyttet Alcoffs perspektiver i analyser av kjønns- og maktreelasjoner i før-industrielle samfunn. I boken *Annika Larsdotter barnamörderska* (Lövkrona 1999), videreutvikler for eksempel Lövkrona Alcoffs begrep for å skape en

³ Forfatteren Marit Eikemo viste i en kommentar i Morgenbladet 23.-29. oktober 2009 til hvordan talspersoner for ulike biologiske oppfatninger om kjønn hadde gjort seg bemerket i den norske offentligheten høsten 2009.

tolkningsmodell for å forstå hvorfor unge, svenske kvinner myrdet sine ufødte barn på 1700-tallet. Telste benytter på sin side Alcoffs tanker i doktorgradsavhandlingen *Brutte løfter* (1999) som en nøkkel til å forstå unge kvinners handlingsalternativer i møtet med rettsapparatet og samfunnet når forlovedene deres brøt løftet om ekteskap. Likhetene mellom disse forskernes og min tilnærming ligger først og fremst i oppfatningen av at kvinnes kjønnsidentitet endres og konstrueres i takt med ytre kontekster, i tillegg til at de begge peker på at kvinnene selv aktivt bidro til å forme sin identitet. På den annen side skiller Lövkronas og Telstes bruk av Alcoffs begrep og moderne kjønnssteori forøvrig seg fra min tilnærming ved at de begge eksplisitt benytter perspektivene til å diskutere spørsmål i tilknytning til makt kjønne i mellom, en diskusjon jeg i mindre grad fokuserer på med min problemstilling.

Der Alcoff velger å ta avstand fra poststrukturalistiske perspektiver og metoder i utviklingen av sin kjønnssteori, har disse perspektivene som nevnt ovenfor likevel stått sentralt i den kjønnssteoretiske debatten de siste tiårene. En teoretiker som har vært betydningsfull innen denne retningen, og hvis argumentasjon kan være nyttig for å diskutere hvorvidt hvalfangerhustruene utgjorde en gruppe, eller et eget kollektiv, er den amerikanske historikeren Joan Wallach Scott. I en banebrytende essaysamling fra 1988, argumenterer hun for poststrukturalistiske perspektivers relevans for kjønnsforskningen, samtidig som hun gjennom å benytte poststrukturalistiske metoder slik som dekonstruksjon, viser hvordan perspektivene kan nyttiggjøres i historiske analyser (Scott 1988). Et sentralt poeng i Scotts argumentasjon og metode, er oppfatningen om at "gender" (sosialt kjønn) betyr kunnskap om forskjell, en definisjon som blant annet gjør det mulig å betrakte det sosiale kjønn som historisk og kulturelt variabelt (1988:2). I en revidert utgave av essaysamlingen som ble utgitt i 1999, argumenterer hun riktignok for å bruke begrepene "forskjeller mellom kjønn" og "kjønn som et historisk variabelt konsept" heller enn "gender", ettersom hun finner at genderbegrepet ikke lenger har den virkningskraften som det opprinnelig var tiltenkt (Scott 1999:xi). Av argumentasjonen hennes følger det likevel stadig at kjønnsforskningen må bevege seg vekk fra dikotomien *likhet* og *forskjell* og fra tanken om en felles erfaringshorisont kvinner i mellom på grunnlag av kjønn, og i stedet tufte analyser av så vel kollektiv som enkeltindivid på en grunnleggende tanke om forskjell (Scott 1988:174f). Som allerede pekt på, står antagelsen om at hvalfangerhustruene utgjorde en ensartet gruppe i samtiden i kraft av at de var kvinner og gift med menn som dro på hvalfangst sentralt i Jorunn Vesterlids (1992) bok (poenget understrekes blant annet på sidene 68f). Scotts

argumentasjon kan i denne sammenhengen benyttes til å stille spørsmålstegn ved hvorvidt hvalfangerhustruene i det hele tatt kan oppfattes som en gruppe kvinner, eller om det i løpet av hele perioden som denne oppgaven behandler var for store ulikheter kvinnene i mellom til at dette er mulig. Slik var tidsrammen for Vesterlids bok den samme som jeg tar utgangspunkt i, nemlig perioden fra rundt 1930 til 1968, sammenfallende med de viktigste årene for pelagisk hvalfangst i Vestfold. I tillegg til å spenne over nesten fire tiår, viser kildematerialet også til kvinner med til dels ulik bakgrunn og med ulike livsvilkår.

I tilknytning til spørsmålet om likheter kvinner i mellom på grunnlag av felles kjønn, er det forøvrig interessant å notere at de norske etnologene Liv Hilde Boe, Arnhild J. Skre og Liv Emma Thorsen allerede i 1975 konkluderte med at den etnologiske kvinneforskningen i det videre måtte gå bort fra å betrakte kvinner som en homogen gruppe, og i stedet se etter historiske, geografiske og sosiale forskjeller kvinner i mellom (Boe, Skre og Thorsen 1975:15). Slik har det å studere forskjeller så vel mellom grupper som innad i ulike befolkningsgrupper i det hele tatt vært et ideal innen de senere tiårenes kulturhistoriske forskning (Gustavsson 1990:56).

Tidligere forskning

Foruten om Jorunn Vesterlids (1992) bok, finnes det ingen litteratur som spesifikt omhandler hvalfangerhustruene i Vestfold, og temaet har heller ikke vært gjenstand for vitenskapelig forskning. Det finnes riktignok noe litteratur om hvalfangerhustruer i USA på 1700- og 1800-tallet,⁴ men både typen hvalfangst og tidsrommene denne litteraturen omhandler er så ulike den pelagiske hvalfangsten i Sørishavet som min analyse behandler, at den ikke har vært relevant i forhold til min problemstilling. Ettersom hvalfangerhustruernes hverdagsliv både hadde likhetstrekk med øvrige, samtidige husmødre og kystkvinner, har jeg derfor valgt å knytte diskusjonene i analysen til forskning om kvinner og kjønn, og forskning om kystkultur, to fagfelt som tidligere var sentrale innen etnologifaget ved Universitetet i Oslo.

I tilknytning til forskning om kvinner og kjønn, er det i hovedsak etnologiske og historiske studier av kvinners hus- og gårdsarbeid på 1900-tallet som har vært relevante. En sentral forsker innen dette feltet, er etnologen Liv Emma Thorsen, som blant annet har skrevet doktorgradsavhandling *Det fleksible kjønn* (1993) om kvinners sosialisering til arbeid og omsorg belyst gjennom tre generasjoner bondekvinner. Denne avhandlingen har særlig vært interessant

⁴ For eksempel Naslund 1999, Norling 2000 og Whiting og Hough 1953.

med tanke på analysen av hvalfangerhustruene som bodde på gård, ettersom mange av funnene hennes i tilknytning til kvinnes arbeid sammenfaller med mine funn, og studiene også er tilnærmet samtidige. I tillegg har boken vært en metodisk inspirasjonskilde, ettersom Thorsens viktigste kildetyper også er dybdeintervjuer med kvinner. Der Thorsens analyse primært omhandler bondekvinner, har andre forskere også behandlet bykvinner arbeid på 1900-tallet. Historikeren Anna Jorunn Avdem og etnologen Hilde Danielsen viser for eksempel i bøkene *Husmorparadiset* (Avdem 2001) og *Husmorhistorier* (Danielsen 2002) til hva husmødrenes hverdag og husmorarbeid bestod i på midten av 1900-tallet, mens historikeren Kari Melby i bidraget "Husmortid" (2006) i boken *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Blom og Sogner 2006), gjør rede for de historiske rammene som lå til grunn for at mange norske kvinner ble hjemmeværende husmødre på midten av 1900-tallet. Videre har etnologen Inger Jensen i masteravhandlingen *Når tid sover du' a, mor?* (1980) og i artiklene "Bare husmor?" (1986) og "Ved kjøkkenbenken. Husmødre i 1950-åra" (1989), sett på hva som var ulikt mellom bondehusmødre og by- og arbeidehusmødre, blant annet med tanke på kvinnes arbeid. Denne litteraturen om kvinners husmorarbeid har både gjort det mulig å vise til likheter mellom samtidige kvinner og hvalfangerhustruene, samtidig som den har hjulpet meg til å se hva som var spesielt for disse kvinnene, og hva som var ulikt hvalfangerhustruene i mellom.

I tilknytning til kystforskning, er det først og fremst studier som belyser kystkvinnens situasjon og erfaringer jeg bygger videre på. Det foreligger riktignok ikke mye forskning om øvrige, norske kystkvinner heller, og mye av denne litteraturen omhandler dessuten kvinner fra nordnorske fiskerimiljøer, i motsetning til sjøfartsmiljøene i Sør-Norge som hvalfangerhustruene i Vestfold var en del av. Likevel peker flere av forskerne på forhold som sammenfaller med mitt materiale, fiskerhustruene har for eksempel også vært alene store deler av året, med det resultat at de har opplevd mange av de samme utfordringene som hvalfangerhustruene. Historikeren Håvard Dahl Bratrein viser eksempelvis i artikkelen "Det tradisjonelle kjønnsrollemønster i Nord-Norge" (1976) til arbeidsfordelingen mellom kvinner og menn i nordnorske kystsamfunn, og argumenterer for at mennenes fravær har vært av betydning for utformingen av denne fordelingen. Også historikeren Gro Røde skildrer i boken *På et berg eg kalla mett* (1994) trekk ved kvinnes hverdagsliv i Lofoten i tidsrommet 1900-1950 som langt på vei sammenfaller med flere av hvalfangerhustruens erfaringer, både med tanke på arbeidsoppgaver under mennenes fravær, men også med tanke på kvinnes tanker i tilknytning til havet og mennenes ferdsel på

havet. Nordnorske fiskeridistrikt er også utgangspunktet for historikeren Åsa Elstads doktorgradsavhandling *Arbeidsliv i fiskarbondeshushald* (2002), hvor hun tar for seg temaene sosialisering og kjønnsidentitet ut i fra kulturelle perspektiv. I boken *Kystkvinner i Norge* (2004) utvider Elstad imidlertid perspektivet, og omtaler kystkvinner fra hele landet, i tillegg til at hun inkluderer kvinner fra andre maritime næringer slik som sjøfart og fangst. Denne boken har både bidratt til å kontekstualisere studiet av hvalfangerhustruene i forhold til en større sammenheng, i tillegg til at Elstad her tar til orde for en liknende, teoretisk tilnærming til studiet av kystkvinnene som det jeg gjør. Et tilsvarende, utvidet geografisk og næringsmessig perspektiv ligger også til grunn for etnologen Brit Berggreens forskning om kystkvinner, og mye av det hun har skrevet har lik Elstads forskning dannet et nyttig utgangspunkt for min analyse av hvalfangerhustruene (for eksempel Berggreen 1980, 1989, 1992). I tillegg diskuterer Berggreen i doktorgradsavhandlingen *Idealmønstre og realmønstre* (1990) kjønnsarbeidsdeling og kjønnsrollegrensene, et tema jeg blant annet ser nærmere på i tilknytning til hvalfangerhustruene arbeid gjennom en årssyklus.

Berggreens forskning har imidlertid blitt kritisert for å være sterkt preget av verdighetsparadigmet, slik som redegjort for under oppgavens problemstilling. Den danske historikeren Grethe Carlslund Petersen hevder for eksempel at Berggreens studier av norske kvinner i sjøfarts- og fiskermiljøene tar utgangspunkt i ”bjørnesterke” og atypiske kvinner, for så å skrive helteberetninger med disse kvinnene som utgangspunkt (Petersen Carlslund 1986a:16). I stedet for denne tilnærmingen til kvinner i kystkulturen, argumenterer Carlslund Petersen i samarbeid med fire andre etnologer og historikere i det tverrnordiske forskningsprosjektet Kattegat-Skagerrak Prosjektet (Meddelelser 1986), for at det at kvinnene har hatt stort økonomisk og praktisk ansvar under mennenes fravær ikke nødvendigvis fører til at de tar oppgjør med den tradisjonelle arbeidsdelingen eller den innarbeidede oppfatningen av mannen som husstandens egentlige overhode. Med utgangspunkt i den britiske historikeren Paul Thompson, tar hun i stede til orde for å analysere kvinnenens liv og arbeid ut i fra et mulighetsperspektiv, hvor mulighetene er gitt i det faktum at mennene store deler av tiden befinner seg på havet, mens kvinnene på mange måter rådet gård og grunn selv (Petersen Carlslund 1986b:148). Perspektivene Carlslund Petersen og antologiens øvrige forfattere her skisserer, sammenfaller på mange måter med vinklingen jeg har argumentert for under redegjørelsen for oppgavens problemstilling, ettersom

jeg også vil diskutere hvorvidt hvalfangerhustruenes muligheter og innflytelse endret seg som følge av at ektemennene var fraværende deler av året.

Min studie bygger i tillegg på hvalfangsthistorie og lokalhistorie fra Vestfold. Bind tre og fire av historikerne Arne Odd Johnsen og Joh. N. Tønnessens firebindsverk *Den moderne hvalfangsts historie* (Tønnessen 1969, 1970), har for eksempel dannet utgangspunkt for diskusjonen av de strukturelle rammene rundt hvalfangsten i det aktuelle tidsrommet jeg har tatt for meg. På liknende vis har også historikeren Robert Lallas doktorgradsavhandling *Bønder i Antarktis* (2003) om kombinasjonsnæringen hvalfangst og jordbruk vært nyttig som en generell introduksjon til ulike økonomiske forhold i tilknytning til hvalfangsten. Her kan også etnologen Kjersti Haugens hovedfagsoppgave ”-- mer lønsomt at pløie sjøen enn den magre landjorden” (1992) om kombinasjonsnæringen hvalfangst og jordbruk på øya Veierland i Vestfold under den pelagiske hvalfangsten nevnes. Oppgaven, som primært er en husholdsanalyse, er først og fremst interessant fordi Haugen ved noen anledninger viser til hvalfangernes hustruer, men også fordi oppgaven er et annet eksempel på kulturhistorisk forskning om hvalfangst. En viktig kilde til forståelse av så vel lokalhistorien som hvalfangsthistorien i Sandefjord, Sandar og Vestfold, er også historikeren Finn Olstads tobindsverk om Sandefjords historie (1995, 1997). I det øvrige omhandler den akademiske hvalfangsthistorielitteraturen imidlertid i liten grad sosiale forhold i tilknytning til hvalfangerne og familiene deres, noe historikeren Bjørn L. Basberg også peker på i artikkelen ”In the wake of Tønnessen and Johnsen: Trends in whaling history research after 1970” (2006). Disse temaene har i stedet blitt rikt dekket av amatørhistorikere slik som eksempelvis Jorunn Vesterlid med boken *Hvalfangerkoner og barn forteller* (1992), journalisten Erik Jacobsens med boken *Hvalfangsteventyret ... på sporet av en tapt storhetstid* (2003), og den tidligere hvalfangeren Tore Østevik med boken *Snipp snapp snute* (1998), for å nevne noen.

Begrepsavklaringer

Under denne overskriften følger en avklaring og utdyping av tre empiriske nøkkelbegreper som jeg benytter i analysen. Begrepene er tildels eksisterende faguttrykk, men også definisjoner jeg selv har kommet frem til der fagspråket manglet nøyaktige begrep.

Husmorarbeid

Selve arbeidsbegrepet kan utdypes til å bety ulike handlinger som er nødvendige for å dekke grunnleggende menneskelige behov for mat, klær og bolig (Jensen 1980:1). Med arbeid i min analyse, vil jeg mer spesifikt mene husmorarbeid, her forstått som kvinnes ulønnede arbeid i hjemmet med å ivareta boligen og husholdningen, samt omsorgsyntelser for øvrige familiemedlemmer (Melby 2006:260, 320). Dette arbeidet innebar videre også innkjøp og tilberedelse av mat, samt i noe grad også produksjon og vedlikehold av klær. Håndtering og disponering av husholdsøkonomien har også inngått som del av husmorarbeidet, ved at det var kvinnes ansvar å planlegge og utføre innkjøp for familien (Danielsen 2002:151). For hvalfangerhustruene som bodde på gård, har gårdsarbeid også vært del av kvinnes arbeid. Som jeg vil komme tilbake til og utdype nærmere, har disse kvinnene både utført husmorarbeid på linje med kvinner som ikke hadde gårdsbruk, i tillegg til at de har vært ansvarlige for dyrestell og råvareforedling samt har bidratt under ulike arbeidsonner på gården. Dette peker igjen mot at husmorbegrepet ikke var entydig, og mot at kvinnes husmorarbeid varierte avhengig av boligforhold og økonomi (Jensen 1986, 1989).

Hvalfangerhustru

På samme måte som begrepet hvalfanger gjerne brukes som en fellesbetegnelse på de ulike yrkesgruppene innen hvalfangsten (Lalla 2003:1f, Tønnessen 1969:88f), vil jeg i denne analysen bruke begrepet hvalfangerhustru som en fellesbetegnelse på ulike hustruer av hvalfangere, i utgangspunktet kun med det til felles at de var gift med en mann som deltok under den pelagiske hvalfangsten i tidsrommet 1930-1968. Med ordet hvalfangerhustru forstår jeg slik både kvinner som bodde i bysamfunn og kvinner som bodde på landet, hustruer av så vel sjøoffiserutdannede menn som hustruer av ufaglærte og arbeidere. Samtlige av informantene var også mødre med hjemmeboende barn. Svakheten med begrepet, er at det kan virke tilslørende med tanke på sosiale og økonomiske forhold. Jeg velger likevel å følge den lokale tradisjonen og forskningen, og benytte disse begrepene. Betegnelsen hustru heller enn kone er i tillegg valgt for å understreke kvinnes ekteskapelige status. Dette har sammenheng med at viktige sosiale grenser i perioden ble trukket ved ekteskapet (Melby 2006), samt at samtlige av informantene kildematerialet bygger på var gifte kvinner. I tillegg markerer jeg med denne ordbruken en forskjell fra Jorunn Vesterlids (1992) argumentasjon, ettersom hun brukte betegnelsen *hvalfangerkoner* om kvinnene.

Hverdagsliv

Studiet av hverdagsliv har lenge vært sentralt innen den nordiske kulturhistorieforskningen, og interessen for dette feltet har utgjort fagets unike, akademiske ansvarsområde (Ehn og Löfgren 1996:9f, Frykman Skarin 1996:12). Selve begrepet er ikke entydig, men har i tidligere forskning både vært brukt som betegnelse på det trivielle og verdslige som en kontrast til det høytidelige og hellige, og som en betegnelse på det folkelige som en kontrast til det elitære (Gullestad 1989:174). I senere forskning finner imidlertid sosialantropologen Marianne Gullestad at begrepet kan konkretiseres til å omhandle hjemmet og nærmiljøet, men at det også inkluderer ulike typer arbeid (1989:176). Slik spanner Gullestads definisjon av hverdagsliv over så vel arbeid som fritid. For historikeren Knut Kjeldstadli medfører ingen av de hittil nevnte definisjonene riktighet, og han stiller seg kritisk til om hverdagsliv i det hele tatt kan utgjøre et selvstendig forskningsfelt (Kjeldstadli 1992). I stedet tar Kjeldstadli til orde for en mer nyansert, vitenskapsteoretisk tilnærmingssåte, hvor både livsform og hverdag diskuteres ved hjelp av så vel hypotetisk- deduktiv metode som hermeneutikk, og hvor innholdet i hverdagslivsbegrepet innlemmes i en større sammenheng (ibid). Jeg velger i det videre likevel å anvende Gullestads definisjon, da jeg finner hennes operasjonalisering av begrepet i arbeid og fritid som fruktbar for min analyse av hvalfangerhustruenes hverdag. Gullestads aktualitet for min analyse styrkes også ved at hun hevder at kvinner har hatt mer hverdagsliv enn menn, ettersom kvinnene i større grad har ivaretatt omsorgsoppgaver i hjemmet, og i mindre grad vært engasjert i lønnsarbeid utenfor hjemmet slik tilfellet var for flertallet av de kvinnene jeg ser nærmere på i denne oppgaven (Gullestad 1989:176).

Kilder

I de neste avsnittene vil jeg her presentere oppgavens kildegrunnlag samt redegjøre for utvalget og avgrensningen av de valgte kildene.

Som kildegrunnlag har jeg søkt etter kilder som på en best mulig måte kunne belyse hvalfangerhustruenes hverdagsliv. I denne forbindelse ble jeg tidlig oppmerksom på et intervjumateriale på omlag 30 intervjuer med forhenværende hvalfangerhustruer ved Hvalfangstmuseet i Sandefjord. Dette materialet, i tillegg til etnologiens og kulturhistoriens årelange bruk av intervjumateriale som kilder, inspirerte meg videre til å gjøre kvalitative intervjuer med tidligere hvalfangerhustruer selv. Med kvalitative intervju møter forskeren

informantene på individnivå, noe som gjør det mulig å skape et erfaringsnært og nyansert materiale (Fägerborg 1999:55). Intervjuformen gjør det videre mulig å ”gå i dybden” i samtalen, samt gir forskeren anledning til å stille oppfølgingsspørsmål dersom noe av det informanten forteller skulle være uklart (1999:58). Slik åpner kvalitative intervju også for et subjektforhold til informantene der de selv er med på å styre datainnsamlingsprosessen, og metoden har derfor blitt framhevet som gunstig i kvinneforskning, der innlevelse og forståelse for informantene anses å øke forskerens muligheter til å motta kunnskap (Johnsen Hertzberg 1986:50). Denne oppgaven bygger derfor i hovedsak på egne og andres intervjuer, i tillegg til et supplerende kildemateriale som blant annet består av en privat brevsamling, foto og avisutklipp.

Jorunn Vesterlids materiale

De omlag 30 intervjuene med hvalfangerhustruer som er tilgjengelige ved Hvalfangstmuseet, ble initiert og samlet inn av den nå avdøde høyskolelæreren og forfatteren Jorunn Vesterlid i årene 1984 til 1991, og dannet igjen grunnlag for hennes bok om hvalfangerhustruenes hjemmeliv som utkom våren 1992 (Vesterlid 1992). Intervjuene finnes tildels bevart både som lydbånd og utskrift, og i noen tilfelle kun som utskrift. Vesterlid skriver at hun i arbeidet med boken intervjuet femti hvalfangerhustruer fra hele fylket, men i dag gjenfinnes kun et utvalg på omlag 30 utskrifter og bånd i Hvalfangstmuseets arkiv (1992:9f). Flertallet av disse er fra Sandefjord og området rundt byen, og var født i tidsrommet 1895-1930, men noen av informantene er også fra øvrige Vestfoldkommuner. Hvilke kriterier som ligger til grunn for utvalget er uklart, ettersom det ikke finnes noen oversikt som redegjør for dette, i tillegg til at det heller ikke opplyses hvordan kontakten mellom forfatteren og informantene ble formidlet. Dette er igjen et forhold som peker på den doble tolkningssituasjonen som oppstår ved møtet med materiale som er samlet inn av andre, og hvor både materialet og innsamlingsmåten blir gjenstand for fortolkning (Bergquist og Svensson 1999:5). Fordelen med et stort materiale slik som Vesterlids, er samtidig at tendenser og mønstre blir tydeliggjort, noe som kan være vanskeligere med et mindre og utpreget kvalitativt intervjuemateriale, hvor egenarten i det enkelte intervjuet og ved den enkelte informanten gjerne kommer i hovedfokus. Et stort materiale kan videre også være nyttig for å skaffe innsikt og forståelse av kompleksiteten i kulturen (Thorsen 1993:29). Vesterlid har antakelig både hatt til hensikt å få innsikt i kulturen og i bredden, noe hun selv også viser til som et ønske om å tegne ”et så riktig bilde som mulig også av denne vesentlige siden av

hvalfangstkulturen” (Vesterlid 1992:9). Materialet viser samtidig i liten grad til variasjon kvinnene i mellom, noe som bidrar til å skille det fra den etnologiske intervjutradisjonen hvor interessen for å fokusere på brudd og avvik blant informantutsagnene har vært stor (Johansson 1999).

Jeg har i hovedsak benyttet intervjuer hvor både lydbånd og utskrift var bevart, ettersom disse ga best innblikk i intervjusituasjonen. I tillegg valgte jeg å fokusere mest på de intervjuene som kunne belyse tiden fra 1930-1950, fordi informantene jeg selv har intervjuet alle var hvalfangerhustruer etter 1945. Jeg har likevel også benyttet informanter som var hvalfangerhustruer i perioden 1950-1968, for på den måten å nyansere de funnene jeg har gjort gjennom mitt eget feltarbeid. Slik er Vesterlids materiale den viktigste kilden på så vel tiden før som under andre verdenskrig. Materialet har også vært av betydning for bakgrunnsforståelsen min, ved at det ga empirisk kunnskap som jeg kunne bygge videre på i eget feltarbeid. Dette var særlig nyttig med tanke på at temaet for intervjuene jeg gjorde var knyttet til kvinnes hverdagsliv, et emne som for informantene lett kan fortone seg som så selvsagt at de har et ureflektert forhold til det, noe som igjen fordrer at intervjueren har tilstrekkelig forhåndsinnsett til å stille de rette spørsmålene (Klepp 1988a:36).

Eget intervjumateriale

I tillegg til Vesterlids materiale, utgjør egne intervjuer med hvalfangerhustruer den viktigste kilden i denne oppgaven. Det var flere årsaker til at jeg valgte å gjøre egne intervjuer. Til dels ønsket jeg å supplere det allerede eksisterende intervjumaterialet etter Jorunn Vesterlid med spørsmål i tråd med min problemstilling og fagbakgrunn. Jeg valgte også å gjøre egne intervjuer ut i fra metodiske overveielser om at det er et skille mellom kilder en selv har initiert, og kilder skapt av andre (Hodne 1988:55). Til å begynne med arbeidet jeg også ut i fra et ønske om å konsentrere oppgaven rundt hvalfangerhustruer som hadde bodd på gårdsbruk, men fant fort ut av at jeg var nødt til å utvide informantkriteriene dersom feltarbeidet i det hele tatt skulle kunne gjennomføres, ettersom det viste seg at det var vanskelig å komme i kontakt med tidligere hvalfangerhustruer overhodet. I tillegg vurderte jeg det dit hen at et bredere utvalg ville kunne belyse problemstillingen bedre. Kriteriene jeg valgte å stille til de potensielle informantene var derfor utelukkende at de var kvinner som hadde vært gift med en hvalfanger i Vestfold under den pelagiske hvalfangsten. Intervjumaterialet består videre av intervjuer med totalt ni

hvalfangerhustruer, hvorav syv hadde bodd i by- og villastrøk i Sandefjord og Sandar som hvalfangerhustruer, mens to hadde bodd på gårdsbruk i nærliggende landkommuner. I tillegg valgte jeg å intervju ytterligere tre informanter som ikke oppfylte kriteriene mine. Den ene av disse var en forhenværende hvalfanger som var til stede da jeg intervjuet hustruen hans, og de to andre var artistene Tone Krohn og Ellen Lohne som i tidsrommet feltarbeidet mitt pågikk var aktuelle med musikkabareten "Et ørlite hurra" om hvalfangerhustruer inspirert av Jorunn Vesterlids bok (Krohn og Lohne 2006). Begge disse intervjuene ble gjort i en tidlig fase av feltarbeidet, og var med på å skaffe meg forhåndsinnsett som jeg senere benyttet i utformingen og gjennomføringen av de øvrige intervjuene (Klepp 1988a:36).

En utfordring med intervjumaterialet, er at det foreligger en del ulikheter kvinnene i mellom. Slik var for eksempel den eldste informanten født i 1917, mens de yngste var født i 1941. Tilsvarende har antall år de ulike kvinnene var hvalfangerhustruer variert fra to til seksten år, i tillegg til at ektemennene har hatt ulike yrker under hvalfangsten samt hatt hyre med ulike typer skip og rederier. Når det gjelder kvinnes alder, har dette likevel ikke vært en ulempe i forhold til spørsmålene jeg i lys av min problemstilling har vært interessert i, tvert i mot har dette vært en styrke med tanke på muligheten for å vise til ulikheter kvinnene i mellom i det samtidige samt over en lengre periode. Det har dessuten vært flere likhetstrekk kvinnene i mellom på tvers av alder, slik som at samtlige var hvalfangerhustruer innenfor det samme tidsrommet, nemlig perioden 1945-1966, i tillegg til at samtlige opplevde at ektemannen kun var hvalfanger for en begrenset periode av yrkeskarrieren. Menneske ulike yrker og tilknytning til ulike skip og rederier under hvalfangsten har videre vært av mindre betydning for de temaene jeg har undersøkt. I de tilfellene der dette likevel kan ha vært av betydning, slik som med tanke på variasjonen i menneske utbetalinger og status, vil dette bli drøftet fortløpende i analysen.

De to informantene som var fra landkommuner utenfor Sandefjord og Sandar, skiller seg ut fra de øvrige kvinnene på ytterligere to punkt. For det første hadde de Tønsberg som nærmeste, større by, og ektemennene hadde også Tønsberg som hjemstadshavn. Denne geografiske variasjonen er likevel av mindre betydning for diskusjonene i denne oppgaven, ettersom kvinnes hverdagsliv for det meste utspilte seg i hjemmene på landsbygda. Informantene var derfor sjelden i byen i det daglige, ofte heller ikke når ektemennene reiste ut på hvalfangst eller kom hjem slik mange kvinner bosatt i eller i nærheten av byene var. Dette skyldtes både den store avstanden inn til byene, men også at kvinnene ikke følte de kunne forlate gårdsbrukene. Slik

utgjør disse to informantenes status som både hvalfangerhustru og bondekone den andre viktige ulikheten fra de øvrige kvinnene. Betydningen av denne forskjellen for kvinnenenes hverdagsliv vil bli diskutert fortløpende i de neste kapitlene.

I tillegg til de avtalte intervjusamtalene, har jeg i løpet av de tre årene jeg har arbeidet med oppgaven også samtalt med en rekke øvrige personer i Sandefjord om så vel hvalfangerhustruene som hvalfangsten generelt. Disse feltsamtalene og møtene har ikke vært direkte intervjuer, men har likevel vært med på å utdype min forståelse av feltet. Slik argumenterer folkloristen Line Esborg for at feltarbeidet består av flere typer samtaler, og at samtaler med personer man møter tilfeldig i felt eller samtaler man har med informanter i for- eller etterkant av intervjusamtalen også er en viktig del av feltarbeidet (Esborg 2005:93). Jeg har ved et par anledninger også vært ombord på hvalbåten ”Southern actor” som tidligere ble brukt på hvalfangst i Sørishavet, men som i dag eies av Hvalfangstmuseet og drives som museumshvalbåt i samarbeid med forhenværende hvalfangere og medlemmer av den lokale foreningen ”Hvalfangerklubben”⁵. I tillegg til anledning til å snakke med mannskapet, har disse besøkene gitt meg et innblikk i noen av de fysiske forholdene hvalfangerne levde under de månedene de var på fangst. Jeg har også sett Tone Krohn og Ellen Lohnes musikalkabaret ”Et ørlite hurra” om hvalfangerhustruer, noe som har vært nyttig som en inspirasjonskilde til egen refleksjon.

Autobiografier

Jeg har også benyttet minnemateriale tilgjengelig ved Institutt for kulturstudier og orientalske språk (IKOS) ved Universitetet i Oslo. Materialet det her er snakk om, stammer fra de store, landsdekkende innsamlingsarbeidene av skrevne minneoppgaver for eldre utført i 1964, 1981 og 1996 (Norsk folkeminnesamling). Til disse oppgavene, eller autobiografiene, ble det formulert en spørreliste med livsløpsintervjuer som mal for utformingen, men hvor informantene likevel stod fritt til å fortelle og skrive det de selv ønsket (Hodne 1988:55). Autobiografiene jeg har brukt har alle vært nedtegnet av informanter fra Vestfold fylke, de fleste er også fra Sandefjord og Sandar kommuner. Autobiografiene har videre vært katalogisert under stikkordene ”hvalfangst” og ”Vestfold” i arkivet. De valgte autobiografiene var enten førstehåndsberetninger fra kvinner som hadde vært hvalfangerhustruer selv, eller fra menn som hadde vært hvalfangere og som på ulike

⁵ Kilde: <http://www.hvalfangstmuseet.no/Default.aspx?Cat=68>.

måter kunne fortelle om forhold som var av betydning for forståelsen av kvinnes situasjon. En av autobiografiene er skrevet av en kvinne som både var datter av en hvalfangerhustru og senere hvalfangerhustru selv. Totalt har jeg benyttet tre autobiografier som alle gir opplysninger om perioden 1930-1950. I tillegg til autobiografiene som benyttes som kilder, har jeg også lest gjennom de øvrige som var oppført under ”hvalfangst” og ”Vestfold” i arkivet, totalt i overkant av ti stykker. Disse omhandler imidlertid ikke opplysninger om hvalfangerhustruer direkte, men gjennomlesningen var likevel nyttig med tanke på å øke min kunnskap om hverdagsliv og livsvilkår i Vestfold. Autobiografiene bidrar i det hele tatt til å supplere og utfylle det øvrige minnematerialet basert på Vesterlids og mitt intervjuarbeid. Slik viser flere av informantene til de samme temaene i tilknytning til hvalfangsten, hverdagslivet og kvinnes spesielle situasjon.⁶

I analysen vil informantene bli referert til som eksempelvis ”V1”, ”H1” og ”I1”, hvor bokstaven indikerer hvilken minnesamling informanten tilhører (Vesterlids materiale, mitt materiale og IKOS’ materiale), og tallet indikerer hvilken informant utsagnet er hentet fra. I de tilfellene der informantene viser til eget eller andres navn, har jeg valgt å anonymisere disse gjennom å bruke fiktive navn som markeres ved kursiv i teksten. En fullstendig oversikt over de ulike informantene finnes i oppgavens kildeoversikt.

Øvrige kilder

I tillegg til de hittil nevnte hovedkildene, består oppgavens kildemateriale av et supplerende kildemateriale som bidrar til å utfylle og nyansere minnematerialet.

Jeg har blant annet hatt tilgang på en privat brevsamling med korrespondanse mellom et ektepar fra Sandefjord og deres barn skrevet i tidsrommet 1939 til 1967. Til sammen er det snakk om omlag femten brev som alle omhandler tema fra de ulike familiemedlemmenes hverdag i byen og til havs. Brevene gir innblikk i så vel følelser som hendelser i det daglige, og er også kilder på barnas erfaringer. I samlingen inngår også noen private dokumenter slik som lønsslipper og telegram, som i tillegg til å være kilder på private, økonomiske forhold ytterligere illustrerer kommunikasjonen mellom hvalfangeren og familien under fangstsesongen. Som kildetyper ligger personlige brev og dagbøker nær kvalitative intervju, og de muliggjør også et innefra - perspektiv der forskeren kan oppnå innsikt i skribentenes historiske forutsetninger for

⁶ Jeg kan også nevne at jeg tok kontakt med Norsk etnologisk granskning (NEG) for å høre om det tidligere hadde vært sendt ut spørrelister som kunne være interessante i forhold til min problemstilling. Det hadde det imidlertid ikke, i stedet ble jeg henvist til IKOS’ arkiver.

opplevelser og holdninger (Johnsen Hertzberg 1986:53). Brev er i tillegg samtidige kilder, i motsetning til annet muntlig materiale som ofte er retrospektivt.

Jeg har også benyttet fotosamlingen ved Hvalfangstmuseet i Sandefjord. Stadig mer av samlingen blir i disse dager søkbar på museets nettsider⁷, men selv har jeg undersøkt samlingen på museet. Fotografiene er tildels tatt av profesjonelle fotografer på oppdrag av rederier eller museet, men også bilder tatt av privatpersoner er innlemmet i samlingen. Samlingen består videre i hovedsak av foto av hvalfangere, fangstsituasjoner, skip, utstyr og sentrale aktører innen næringen. Men også forhold av betydning for kvinnene, slik som de årlige hjemkomst- og avreiseforholdene ved bryggene finnes dokumentert i samlingen. Det er særlig disse jeg har benyttet, ettersom de gir et godt innblikk i noen av kvinnes opplevelser ved disse begivenhetene. I tillegg har jeg benyttet et bilde fra Jorunn Vesterlids (1992) bok og to bilder fra den tyske hvalfangsthistorikeren Klaus Barthelmess' (2007) bok om hvalkunst.

Videre har jeg også benyttet noen avisartikler, utklipp og småtrykk som kildemateriale. Disse har jeg funnet ved å gjennomgå klippesamlinger ved Hvalfangstmuseet i Sandefjord, Sjøfartsmuseet i Oslo og ved folkebiblioteket i Sandefjord. Jeg har også gjennomgått noen årganger av lokalavisen Sandefjords Blad på mikrofilm (årganger fra 1930-, 40- og 50-tallet). Resultatet av disse kildesøkene ble et mindre utvalg notiser som belyser dagligdagse forhold under hvalfangsten, men også noen avisartikler om Jorunn Vesterlid som ble utgitt i forbindelse med lanseringen av boken hennes i 1992, i tillegg til et par artikler og notiser om hvalfangerhustruer spesielt. De sistnevnte er både samtidige og retrospektive. Som kildekategori gir aviser og tidsskrift et godt innblikk i alt fra samtidige hendelser til debatter og kulturliv (Kaldal 2003:52). Samtidig er de også preget av utgiverens agenda og politiske ståsted, noe som blant annet er av betydning for hva det skrives om og eventuelt hva som utelates (ibid). I kildene jeg har sett på ble dette forholdet særlig tydelig i avisene fra okkupasjonsårene 1940-1945, hvor blant annet lokalavisen Sandefjords Blad ble underlagt sensur fra høsten 1941, hvorpå notiser og artikler som belyste sjøfartsfamiliens vanskelige situasjon opphørte.

Den siste kilden jeg vil nevne, er et lydopptak av et radiointervju med Jorunn Vesterlid foretatt 8.6.1992 på NRK radio. Opptaket finnes i NRKs digitalarkiv på Nasjonalbiblioteket i Oslo. I det 19 minutter og 43 sekunder lange opptaket forteller Vesterlid om boken hun nettopp hadde gitt ut og sine tanker rundt temaet. I tillegg forteller hun om noen av sine egne erfaringer

⁷ <http://www.hvalfangstmuseet.no>

fra arbeidet med boken. Dette intervjuet har vært et nyttig supplement til det øvrige materialet av og om Jorunn Vesterlid som jeg har hatt tilgang på, fordi det gir et innblikk i Vesterlids egne erfaringer, og fordi det ikke er en omfortolket fremstilling av disse, noe de trykte avisintervjuene for eksempel er. På denne måten har dette intervjuet også gitt meg en innsikt i Vesterlids forståelse og arbeid ulik de øvrige kildene.

Metode

I de følgende avsnittene vil jeg presentere de metodiske refleksjonene oppgaven er tuftet på. Aller først vil jeg kildekritisk drøfte de muntlige kildene, før jeg ser nærmere på egne og andres felterfaringer i tilknytning til feltarbeid som metode. Til sist redegjør jeg for de metodiske perspektivene som ligger til grunn for analysen i oppgavens øvrige kapitler.

Kildekritisk diskusjon av muntlige kilder og intervjumateriale

Hovedvekten av kildetypene jeg her har presentert, klassifiseres ofte under fellesbetegnelsene muntlige kilder eller minnemateriale (Slettan 1994:10ff). Nøyaktigheten ved begrepet muntlige kilder har riktignok vært gjenstand for mye diskusjon, blant annet fordi definisjonen ikke evner å favne alt muntlig fortalt stoff (Kjeldstadli 1999:192, Klepp 1988a:7). Andre definisjoner har derfor vært foreslått, slik som initierte kilder, som i stedet for den spesifikke muntligheten fokuserer på måten kildene er blitt til på, nemlig ved at noen har tatt initiativ til å samle dem inn (Klepp ibid). Jeg velger imidlertid å la denne diskusjonen ligge her. Av større kildekritisk betydning, er ulikheten i tid mellom tidspunktet minnematerialet samles inn på og tidspunktet hendelsene som minnet skriver seg fra fant sted. For til tross for at informantene forteller fra egne livserfaringer i intervjuene og autobiografiene, kan minnene være fordreid i ettertid. Historikeren Knut Kjeldstadli argumenterer i denne sammenhengen for at det i hovedsak er enkelthendelser folk kan huske og gjengi korrekt. Videre mener han at det er svært vanskelig å erindre tanker og følelser fra fortiden overhodet (Kjeldstadli 1999:196). Kjeldstadli har imidlertid høstet kritikk for sin nedvurdering av minnenes kildepotensiale, og forskning tyder også på at informanter gjennom den retrospektive intervjusituasjonen evner å formidle rett så konkrete opplysninger fra egen fortid (Slettan 1994:79, 85ff). Slik kan avstand i tid mellom tidspunktet minnet skriver seg fra og tidspunktet minnet blir gjenfortalt på også være nyttig, fordi både glemselen og minnet over tid får mulighet til å bli aktivert. På liknende måte viser persepsjonspsykologisk erfaring

også at mye av det som unnslipper den første glemselen, forblir en aktiv del av minnet fremover (Kaldal 2003:88).

En praktisk utfordring ved analytisk bruk av minnemateriale er likevel at det i blant kan være vanskelig å slå fast akkurat når hendelsene minnene er hentet fra fant sted. Materialet jeg har benyttet omhandler dessuten i hovedsak minner fra kvinnenenes hverdagsliv som husmødre, et tema det kan være spesielt vanskelig å konkretisere i forhold til en ytre tidskontekst ettersom kvinnene i liten grad forholdt seg til dette i det daglige. Dette betyr likevel ikke at tid er irrelevant i utformingen av minner, men snarere at fortelleren kan strukturere minnet ut i fra en ukronologisk holding til tid. Heller enn å ta utgangspunkt i en lineær tidsoppfatning, er det derfor vanlig at minner baserer seg på sentrale hendelser vedrørende en selv, familien eller det sosiale nettverket (Hodne 1988:47). Når denne kildetypen brukes i historisk forskning, kan det derfor være nødvendig å sammenlikne funnene opp mot andre kilder for å konkretisere minnene i forhold til tid. Dersom minnematerialet samles inn ved hjelp av kvalitative intervju, har forskeren også anledning til å stille informantene oppfølgingsspørsmål dersom noe er uklart, noe som igjen utgjør en fordel med denne typen intervjuer (Fägerborg 1999:58). Den samme muligheten har man tilsvarende ikke ved bruk av materiale som andre har samlet inn, i stedet oppstår som allerede nevnt en dobbel tolkningssituasjon som følge av at både materialet og innsamlingsmåten blir gjenstand for fortolkning (Bergquist og Svensson 1999:5). Dette kan igjen bli utslagsgivende for hvordan analysen utformes og struktureres. Slik hadde jeg til å begynne med tenkt å periodisere kildematerialet i tre tidsgrupper, enten på grunnlag av tidsrommet kvinnene var hvalfangerhustruer i, eller med utgangspunkt i alderen deres. Det ble imidlertid tidlig klart at denne fremgangsmåten ikke var gjennomførbar med det materialet jeg hadde tilgjengelig, ettersom Vesterlids materiale i særdeleshet er lite konkretisert i tid, noe som tidvis fører til at det kan være vanskelig å tolke nøyaktig hvilket tidsrom informantenes minner skriver seg fra.

Tid er heller ikke det eneste forholdet som virker inn på minnene og det som fortelles gjennom intervjuene og informantenes fortellinger. Et annet poeng som er særlig interessant i møtet med store samlinger med minnemateriale slik som de jeg har jobbet med, er å undersøke forholdet mellom den enkelte informants beretninger og den kulturen hun eller han er del av. Historikeren Ingar Kaldal peker på dette forholdet når han viser til at et miljø kan skape sine egne fortellinger eller myter som over tid blir mer eller mindre ritualisert, før de etter hvert ender opp som del av et fast repertoar av fortellinger eller en tradisjon blant medlemmene i miljøet (Kaldal

2003:97). Denne prosessen kan også føre til at minnene får både en mytisk form og funksjon, hvor innholdet mytologiserer bildet av det minnet handler om, for eksempel gjennom at personer og hendelser fremstår som helter, ideal eller forbilder (ibid). I minnematerialet om hvalfangerhustruene har jeg tilsvarende blitt oppmerksom på utsagn som ofte gjentas blant informantene, og som tidvis står i kontrast til resten av informantens livsfortelling, eller på andre måter virker løsrevet. Eksempler på slike utsagn er påstander om at hvalfangerhustruene på forskjellige måter var spesielt sterke og at de skilte seg ut fra øvrige kvinner i samfunnet. Disse utsagnene er igjen nært knyttet opp mot problemstillingen min og det jeg har valgt å undersøke nærmere i denne oppgaven. Det at disse utsagnene kan være mytologiserte og idealiserte minner, trenger likevel ikke bety det samme som at det informantene forteller ikke er riktig, eller at det er ”fargelagt” og fordreid i ettertid. Samtidig fordrer dette at minnene tolkes i lys av kulturen de oppstod innen, ettersom de også er en kilde til å forstå hva som kan ha vært betydningsfullt innen en kultur (2003:97f). Slik kan standardiserte minner som ofte gjentas blant medlemmer av et miljø si noe om de verdiene og idealene som har vært virksomme. Denne dimensjonen peker videre på det kollektive elementet i minner, og på at enkeltindividers minner også kan være en innfallsport til å studere samfunnet informantene er del av (Slettan 1994:71). Den kulturhistoriske bruken av minnemateriale tilstreber forøvrig heller ikke å vise til et ”objektivt” utgangspunkt for fortellingene, men er snarere rettet mot en opplevd virkelighet, og samspillet mellom kultur, samfunn og menneske (Hodne 1988:44).

Feltarbeid som metode

Både Vesterlid og jeg har benyttet oss av feltarbeid som metodisk fremgangsmåte for å samle inn muntlig materiale. En av de første utfordringer en står ovenfor når en skal gjøre feltarbeid, er å komme i kontakt med potensielle informanter. Ofte vil likevel en eller flere nøkkelinformanter kunne fungere som portåpnere eller kontaktpersoner som igjen kan formidle kontakt med andre intervjuobjekter (Gustavsson 2005:16, Zachariasson 2005:137). I mitt feltarbeid opplevde jeg kun ved et tilfelle at en informant tipset meg om en annen kvinne jeg kunne ta kontakt med, samt at jeg ved et annet tilfelle opplevde at en informant hadde invitert med en venninne som også oppfylte informantkriteriene mine til å delta under intervjuet. Informantene kom jeg i stedet i kontakt med via felles bekjente og gjennom å henvende meg direkte til organisasjoner som kunne tenkes å ha forbindelser med forhenværende hvalfangerhustruer. Her erfarte jeg riktignok raskt at

ettersom det nå er drøyt 40 år siden den siste hvalbåten klappet til kai i Sandefjord, fantes det ingen naturlige kontaktpunkter for forhenværende hvalfangerhustruer jeg kunne oppsøke. Derimot finnes det en forening for tidligere hvalfangere kalt ”Hvalfangerklubben”, og gjennom kontakt med denne fikk jeg to informanter. Feltarbeidets første fase med å skaffe til veie informanter tok derfor lang tid og krevde stort pågangsmot fra min side. Fordelen var likevel at jeg fikk et forholdsvis variert utvalg av informanter, noe jeg fant hensiktsmessig i forhold til problemstillingen min og ønsket om å se etter så vel likheter som mulige ulikheter kvinnene i mellom, i tillegg til at kvinnene i liten grad kjente hverandre fra før.

Intervjuene jeg utførte var videre kvalitative og delvis strukturerte med fokus på kvinnenenes hverdagsliv og minner fra hvalfangstdagene. Også i de tre intervjuene der informantene ikke var hvalfangerhustruer selv var tematikken hverdagsliv under hvalfangsten, i tillegg til tanker om hvalfangsten generelt og erfaringer fra denne spesielt. Med strukturerte intervju forstår jeg her intervju som anføres av en på forhånd formulert intervjuguide i tråd med oppgavens problemstillinger (Fägerborg 1999:62f). I praksis fungerte intervjuguiden⁸ likevel mest veiledende, og intervjuene ble snarere ført som en samtale hvor informantene og jeg gjennom dialogen drøftet mine spørsmål, samtidig som jeg etterstrebet å lytte aktivt til det de hadde å fortelle. Slik beveger kvalitative intervju seg ofte mellom en strukturert og en mer ustrukturert form (ibid). Intervjuene fant videre sted i informantenes hjem⁹, noe som i retrospektive intervjuer kan være en fin ramme for å minnes (Thorsen 1993:33). Imidlertid hadde samtlige av informantene flyttet fra hjemmet de bodde i under hvalfangsten, og bodde nå i seniorboliger. Syv av kvinnene var i tillegg enker eller fraskilte, noe de oppga som hovedårsaken til at de hadde valgt å flytte til en mindre bolig. Informantene hadde i overveiende grad moderne møbler og utstyr i boligene sine, og få eller ingen gjenstander og fotografier igjen fra hvalfangsttiden. Dette skyldes både at det var gått mer enn 40 år siden hvalfangsten opphørte, og at informantene hadde flyttet til mindre boliger.

Jorunn Vesterlids intervjuer hadde på sin side en strukturert form, og var i stor grad styrt av intervjueren og en på forhånd formulert intervjuguide med omlag 100 spørsmål, av Vesterlid benevnt som ”formaliserte intervjuer og uformelle samtaler” (Vesterlid 1992:9). Intervjuguiden,

⁸ Se vedlegg.

⁹ Med unntak av den ene informanten jeg ikke visste om på forhånd, men som ble min informant da hun var tilstede da jeg skulle intervju venninnen (se forrige avsnitt).

som informantene forøvrig hadde mottatt på forhånd, var laget i samarbeid med Hvalfangstmuseets ansatte, og spørsmålene tok utgangspunkt i informantenes livsløp fra fødsel til alderdom, med hovedfokus på tiden som hvalfangerhustruer. Gjennom at jeg har hatt tilgang på både lydbånd og utskrifter fra intervjuene, har jeg fått et tydelig inntrykk av intervjusituasjonene samt Vesterlids intervjuteknikk. Slik regnes lydbånd også som primærkilden i en kildekritisk vurdering av lydbåndopptak og utskrifter, ettersom de er nærmest originalkilden, nemlig samtalen (Klepp 1988a:37). Det at jeg har hatt tilgang på lydbåndene har også gitt meg mulighet til å sammenlikne utskriftene med lydbåndene, med tanke på en vurdering av kildeverdien til de intervjuene som kun finnes bevart som utskrift. Gjennomlyttingen viste at utskriftene stemte godt overens med samtalene på lydopptakene. Lydbåndene viste også at intervjusituasjonen nærmest utspilte seg som et avhør, hvor noen av spørsmålene i intervjuguiden ble lest opp, og informantenes svar ble dokumentert på bånd. Under intervjuene ble informantene videre i liten grad oppfordret til eller gitt mulighet til å assosiere fritt, og de ble sjelden bedt om å utdype svarene sine. Vesterlids intervjuer var forøvrig foretatt i informantenes hjem, som i flere tilfelle var de samme hjemmene som informantene bodde i som hvalfangerhustruer. Dette førte igjen til at informantene var omgitt av de samme omgivelsene og mange av de samme gjenstandene som i fortiden, noe som kunne gjøre det enklere for dem å minnes, og enklere for Vesterlid å få et inntrykk av de rammene kvinnenenes hverdagsliv som hvalfangerhustruer utspilte seg innen (Thorsen 1993:33f). Vesterlid skriver også om informantenes hjem at de ”minte om en tid da gaver ble fraktet hjem fra sydligere himmelstrøk. Dessuten fantes det en mengde ting som var laget av hvaltenner – alt fra lamper til pyntegjenstander. Fotografier på veggene og i albuemer fortalte sine historier fra hvalfangsttiden” (Vesterlid 1992:9).

Møtet mellom informant og intervjuer

Til tross for at både Vesterlid og jeg intervjuet eldre kvinner om deres minner fra hvalfangsttiden, var møtene og kontakten med informantene ulike. Slik vil intervjuerens bakgrunn og fremgangsmåte prege så vel intervjuene som det materialet som skapes gjennom intervjusituasjonen. Forskere og forfattere vil også være influert av samtidige diskurser og konvensjoner som igjen preger den fortolkningen de gjør (Kaldal 2003:109f). Da Jorunn Vesterlid utførte sine intervjuer på 1980-tallet, var hun på sin side en kjent skikkelse i Sandefjord som hadde gjort seg bemerket innen det lokale samfunnslivet som høyskolelærer og artist, men

også gjennom politisk engasjement. Til sammenlikning var jeg en ukjent både i byen og ovenfor informantene da jeg påbegynte mitt feltarbeid våren 2007. Utover det jeg hadde fortalt om meg selv og bakgrunnen for prosjektet mitt da jeg tok kontakt for å spørre om muligheten for å gjøre intervju, visste informantene ellers ikke noe om meg da vi møttes.

Det å være ukjent i miljøet en feltarbeider i kan videre både være en fordel og en ulempe. Eksempelvis kan det være utfordrende å skaffe tilstrekkelig kunnskap om feltet før feltarbeidet tar til, noe som igjen er av betydning for kvaliteten på intervjusamtalene. Som del av mine forberedelser til feltarbeidet, bevisstgjorde jeg meg derfor min forforståelse av Vestfold, Sandefjord og hvalfangsten, i tillegg til at jeg opparbeidet meg bakgrunns- og faktakunnskap om feltet for å kunne samtale om dette med informantene samt stille relevante spørsmål. En bevisstgjøring av egen forforståelse står forøvrig sentralt i et hvert feltarbeid, ettersom man selv er sitt viktigste forskningsinstrument, og det er gjennom en selv og ens egne forutsetninger en erfarer informantene og feltet (Thorbjørnsrud 2005:20). En fordel med å være ukjent for informantene og i feltet, kan samtidig være at informantene ikke har gjort seg opp tydelige tanker om hvem man er, eller hvilke interesser og sympatier man har. Til sammenlikning møtte jeg ved flere anledninger informanter som kjente til Jorunn Vesterlids tidligere arbeid og engasjement, men hvor informantene ofte var uenige i Vesterlids politiske synspunkter eller øvrige engasjement. Denne typen ulikhet mellom intervjuer og informanter kan således være til hinder for intervjusituasjonen, og kan også påvirke informantenes svar og fortrolighet. Den svenske etnologen Maria Zachariasson viser i en artikkel i denne sammenhengen til hvordan det å bli tatt for å sympatisere med andre politiske organisasjoner enn det informantene gjør lett kan føre til at en blir betraktet som en fiende eller ”spion”, noe som videre kan føre til at det oppstår informasjonsbarrierer eller taushet (Zachariasson 2005). Det er imidlertid usikkert hvorvidt Vesterlids informanter også kjente henne som en offentlig person før intervjuene fant sted, og i følge henne selv ble hun uansett alltid godt mottatt av informantene (Vesterlid 1992:9).

Poenget i denne sammenhengen er likevel å vise til forhold som kan påvirke møtet mellom intervjuer og informant, noe som igjen er av betydning for kildematerialet man skaper. Slik kan det ha vært av betydning for Vesterlids evne til å oppnå god kontakt med informantene at hun hadde en del samtidige likheter med dem, eksempelvis var de alle kvinner over 50 år, mødre og bosatt i Vestfold. Samtidig var heller ikke Vesterlid opprinnelig vestfolding selv, men var oppvokst i Nordland og hadde flyttet til fylket tiåret før intervjuene fant sted (1992:5). Av

radiointervjuet med Vesterlid foretatt sommeren 1992, fremgår det at hun gjennom arbeidet med boken hadde fått bemerkninger nettopp om sin nordnorske opprinnelse, og at enkelte betraktet dette som noe negativt i forbindelse med hennes arbeid om hvalfangerhustruene, noe dette sitatet viser: ”Det er klart at det er enkelte fra Vestfold som heller skulle sett at det var en vestfolding som skreiv det, det har jeg jo merka, faktisk i en anmeldelse også, men dem måtte jo bare ha satt i gang, da!” (”Mens menna var på hvalfangst ... Hjemmeliv i hvalfangsttida”. Intervju i NRK radio 8.6.1992). Tilsvarende fortalte også en informant meg under et intervju at det tidligere hadde florert fordommer mot nordlendinger og sjømenn fra denne landsdelen i Sandefjord, og at de ofte ble ansett dårligere enn sjømenn fra andre landsdeler (H8). Liknende forhold og holdninger kan således også ha preget møtet mellom Vesterlid og informantene.

Til sammenlikning hadde jeg under intervjuene god nytte av min familietilhørighet til Sandefjord på morssiden og egne erfaringer fra ferieopphold i byen under oppveksten. Dette hadde jeg også reflektert over i forkant som del av feltforberedelsene og bevisstgjøringen av min egen forforståelse. Ettersom både intervjuene og konteksten informantene mintes innen var fortidig, tok ofte kontakten mellom meg og informantene utgangspunkt i deres erfaringer og mine samtidige familiemedlemmers erfaringer slik jeg kjente dem, noe som også bidro til å skape en gjensidig forståelse oss i mellom som samtalene kunne ta utgangspunkt i. Dette førte også til at forskjellen i alder og livserfaring oss i mellom ble av mindre betydning for kontakten og samtalene. Målet med feltarbeidet er uansett ikke å etablere et varig vennskap med informantene, men snarere å skape en fortrolig situasjon der de opplever at de trygt kan fortelle og dele sine erfaringer, samt komme nær nok informantene til å forstå hvilke kontekstuelle relasjoner utsagnene deres inngår i (Esborg 2005:99).

Fortolkning og kulturanalyse

Bevisstgjøringen rundt egen og andres forståelseshorisont samt refleksjon over forhold som kan ha virket inn på materialet man legger til grunn for analysen, kan også tolkes som uttrykk for en hermeneutisk tenkemåte. Den tyske filosofen og hermeneutiske tenkeren Hans Georg Gadamer, betoner for eksempel forforståelse som et grunnleggende utgangspunkt for enhver videre forståelse og fortolkning (Gadamer 1997:10ff). Selve den hermeneutiske tradisjonen sprang til å begynne med ut i fra renessansens bibelfortolkning, men i dag brukes ofte hermeneutikk som en fellesbetegnelse på en forstående og fortolkende metode for tydning av tegn og tegnsystem, eller

også som betegnelse på en teori om forståelse (Lægneid og Skorgen 2006:9f). Metodisk skisseres ofte en hermeneutisk fremgangsmåte som en veksling mellom helhet og deler, hvor fortolkeren gjennom stadig å sammenligne tekstens ulike bestanddeler, oppnår økt forståelse. Som utgangspunkt for analysen av kildematerialet i min oppgave, vil en hermeneutisk fremgangsmåte følgelig innebære at jeg er meg bevisst mitt eget utgangspunkt for fortolkning, samtidig som jeg reflekterer over de ulike kildenes historisitet og kulturelle fremmedhet. I tillegg til denne bevisstgjøringen, fordrer en hermeneutisk tilnærming at jeg veksler mellom å tolke de forskjellige kildene ettersom analysen skrider fram, noe jeg i analysen vil gjøre gjennom fortløpende å knytte min egen argumentasjon til kildene. På denne måten vil denne metoden benyttet på mitt materiale kunne bidra til å øke forståelsen for hvalfangerhustruenes hverdagsliv og forutsetninger gjennom en stadig fortolkning av kildematerialet. Analysen av materialet i oppgaven bygger kort sagt på en kvalitativ, reflekterende metode, der jeg tilstreber å være åpen ovenfor materialets mangetydige empiri (Alvesson og Sköldberg 1994:10ff).

I tillegg bygger analysen av materialet på en kulturanalytisk tilnærming, slik de svenske etnologene Billy Ehn og Orvar Löfgren i flere utgivelser har omtalt denne (for eksempel Ehn og Löfgren 1982, 2001, 2007). Kulturanalysen slik disse forfatterne viser til den, er riktignok ingen enhetlig, fastsatt metode, men snarere en kreativ måte å stille nye, kritiske spørsmål til det kulturhistoriske materialet på. Den kulturanalytiske metoden kan ifølge Ehn og Löfgren kort sagt sies å være en form for ideologikritikk, som blant annet behandler hvordan det ”kulturelle” gjøres ”naturlig” gjennom spesielle mekanismer der vurderinger og interesser usynliggjøres (Ehn og Löfgren 2001:170). Perspektivene kan også sees som et resultat av de siste tiårenes teoretiske strømninger, der blant annet en poststrukturalistisk kritikk av system- og strukturtenkning har stått sentralt (2001:11). På denne måten er også spørsmål om hvorvidt det egentlig finnes kulturelle fellesskap, og i tilfelle hva som kjennetegner slike, samt en grundigere diskusjon av begrep slik som ”mann”, ”kvinne” og ”kultur” tema for kulturanalytiske studier (2001:11ff). Denne perspektivering kan således også være fruktbar i studiet av hvalfangerhustruene, hvor målet blant annet er å stille nye og andre spørsmål enn det som tidligere er gjort i tilknytning til dette temaet. Eksempelvis ønsker jeg å stille spørsmål ved en del av det Vesterlid fremstiller som ”naturlig” ved disse kvinnene, slik som kvinnenenes evner til å håndtere utfordringer, og til å være sterke. I tillegg knytter den kulturanalytiske skepsisen til enhetlige begrep slik som ”kultur” og

”kvinne” direkte an til problemstillingen min, og bidrar på denne måten ytterligere til å kontekstualisere spørsmålene jeg stiller i forhold til den kulturhistoriske fagtradisjonen.

Oppgavens oppbygging

Oppgavens videre analysedel består av til sammen fire analysekapitler som på ulike måter tilnærmer seg problemstillingens spørsmål om hvalfangerhustruenes styrke og kollektivitet, og et oppsummerings- og konklusjonskapittel hvor den presenterte drøftingen avrundes med tanke på en endelig konklusjon. Hvert kapittel innledes med en kort introduksjon som viser hvordan den påfølgende diskusjonen er ment å belyse problemstillingen, i tillegg til at jeg supplerer problemstillingen med ytterligere spørsmål i tilknytning til kapittelets tematikk.

Kapittel 2: Hvalfangerhustruenes arbeid gjennom et år

Jeg vil i dette kapittelet se nærmere på hvalfangerhustruenes arbeid i det daglige under mennenes fravær og ved hjemkomsten, og i tråd med problemstillingens ordlyd diskutere nærmere hva som kan ha dannet grunnlag for å forstå akkurat disse kvinnene som sterke. For hva bestod egentlig hvalfangerhustruenes arbeid av, og hvordan håndterte de det i det daglige? Og av hvilken betydning var mennenes fravær for kvinnenens arbeid? Førte det for eksempel til at kvinnene fikk andre arbeidsoppgaver, eller mer innflytelse i hjemmet og på gården? Dette siste momentet vil også bli utdypet ved at jeg viser til hvordan forholdet ektefellene i mellom ble når mennene kom hjem om sommeren. Diskusjonen tar videre utgangspunkt i årssyklusen innen den pelagiske hvalfangsten, og spenner fra forberedelsene før mennenes avreise om høsten og til hjemkomsten om våren, i tillegg til at jeg kort diskuterer kvinnenens arbeid i sommermånedene.

Vinterhalvåret

Mennenes avreise og kvinnenens forberedelser til denne

Ektemennenes avreise om høsten var opptakten til et halvt år der hvalfangerhustruene hadde eneansvar for hjemmet, barna og gården, dersom familien drev gårdsbruk. Men før hvalbåtene og kokeriene stevnet mot sørlige breddegrader, skulle ektemennene utstyres for lengre tid til havs. I litteratur og forskning om livet langs kysten, presenteres ofte forberedelsene til mennenes avreise som kvinnenens oppgave. Slik har det å skaffe til veie nok mat og utstyr til familiens mannlige

medlemmer for den tiden de skulle være hjemmefra inngått som en fast og viktig del av kvinnenenes arbeidsoppgaver i tiden før avreise (Berggreen 1992:73, Bratrein 1976:26, Elstad 2004:28, 32ff, Røde 1994:101). Blant hvalfangerfamiliene har det vært noe ulik praksis hva mennenes utrustning angår, men mange kvinner forteller at pakkingen foregikk som et samarbeid mellom henne og ektemannen, noe en hvalfangerhustru belyser slik: ”Han pakka selv, for han måtte vite hva han hadde med, og hvor han hadde det. Men jeg la alt ferdig, og så pakka han det ned. Så det hadde jeg ikke noe bry med, sånn gjorde vi det i alle år” (H8). I noen familier var det også fast skikk at kun en av ektefellene så til at det nødvendige utstyret ble pakket ned. På denne måten kunne det like godt være mennene som kvinnene som pakket. En annen kvinne forteller i denne sammenhengen at ektemannen hennes insisterte på å pakke sakene sine selv før avreisen, noe hun forklarer med at han mislikte utreisedagen og hadde vanskeligheter med å takle denne: ”Han hadde vondt for å komma hjemmefra, mann min. Han stura veldig, det var ikke så lett å si adjø. Så han ville ikke la noen andre pakke for seg” (V25). Akkurat hvor mye mennene trengte å ha med seg, varierte også noe i løpet av de 40 årene det ble drevet pelagisk hvalfangst fra Vestfold, og avhang både av hva slags skip¹⁰ mennene hadde hyre på, samt hvorvidt skipet reiste direkte til fangstfeltet eller gjorde opphold underveis. En vesentlig standardheving på skipene i årene 1930-1960 førte også til at arbeidsforholdene og komforten om bord ble endret til det bedre utover i perioden, noe som begrenset behovet for personlig utrustning ytterligere (Tønnessen 1970:504). En kvinne som var hvalfangerhustru fra 1945-1961, belyser hvordan hun mener at kravet om utrustning var minsket etter andre verdenskrig:

Da han reiste ut var det bare personlige eiendeler, for dette var etter krigen, det ble helt annerledes enn før krigen, da de måtte ha med seg madrass, sengetøy og skaffetøy. (...) Jeg var som regel med på å pakke for ham, da la jeg julepresanger mellom klærne med beskjed om ikke å åpne før jul, eller jeg sendte gavene med en eller annen som jeg visste skulle være på samme båt (V19).

Slik bestod utrustningen for det meste av klær og personlige eiendeler, mat og annet nødvendig fangstutstyr ble tatt hånd om av rederiet. Men selv med de moderne hvalskipene mot slutten av den pelagiske hvalfangsten var det trangt om plassen i lugarene, så den enkelte hvalfangers bagasje måtte begrenses til et minimum.

¹⁰ De to viktigste skipstypene under den pelagiske hvalfangsten, var hvalbåtene og de flytende hvalkokeriene. Hvalbåtene, som hadde en besetning på omlag 20 mann, var mindre skip som ble brukt i selve hvalfangsten, mens hvalkokeriene var store fabrikk- og tankskip der flere titalls menn arbeidet med å partere og koke de skutte hvalene.

Bildet viser køyene i en mannskapslugar ombord på museumshvalbåten "Southern Actor". Den enkelte hvalfanger kunne ha liten plass til privatliv og personlige eiendeler (foto: Hanne Garmel 2009).

Likevel sørget mange kvinner for å sende med ektemennene noe som kunne uttrykke hennes og familiens omtanke for ham i tiden de var fra hverandre og som han ved ledige stunder på havet kunne bruke for å minnes sine kjære hjemme. En kvinne forteller i denne sammenhengen at det var hun som pakket ektemannens tøy og så til at alt han skulle ha med seg var i orden, samt at hun sørget for å legge ved skrivepapir og konvolutter, ettersom ektemannen likte å skrive brev hjem til henne, barna og svigermoren når han var til sjøs. Han hadde også en forkjærlighet for smultringer, så informanten og moren bakte hvert år en stor porsjon smultringer til ektemannen som han fikk med seg ved avreisen: "Han var så glad i smultringane til mor, så mor kokte mens jeg kjevla, en hel porsjon på 180 smultringer. Det fikk *Einar* med seg i en stor blikkboks ut, så hadde han en smultring til kaffen hver dag. Det gjorde vi hvert år til *Einar*" (H5). Noen kvinner fikk også mulighet til å komme ombord på skipet og i mennenes lugar før avreisen, en anledning de kunne bruke til å pynte og sette sitt personlige preg på det lille værelset som skulle utgjøre ektemannens private sfære under ledige øyeblikk det neste halvåret. Frem mot avreisedagen måtte ektefellene også forberede eventuelle gaver og påskjønnelser til merkedager som ville inntreffe mens de var fra hverandre. Slik gjaldt det for mennene å ha julegavene innkjøpt noen måneder for tidlig, eller eventuelt gjøre avtaler med noen andre om å kjøpe gaver til hustruen og barna i deres sted. Tilsvarende måtte hustruene forberede og sende med mennene gaver dersom de ønsket det, ettersom det ikke ville vært praktisk gjennomførbart å sende større gaver med posten til mennene på fangstfeltet. De siste dagene før avreisen handlet i det hele tatt om å forberede seg både praktisk og følelsesmessig på avskjeden, og eventuelle viktige avgjørelser

vedrørende hjemmet og familien måtte diskuteres ektefellene i mellom før avreisen, noe en informant viser til på denne måten: ”Det var å ta farvel, og vi som hørte til, var samlet hjemme. Det var et halvt år å se fram til i ensomhet, men vi ble vant til det. Vi måtte spørre om forskjellige som skulle gjøres i den tiden, et halvt år, han var borte” (V16). Et eksempel på avgjørelser ektefellene kunne treffe før utreisen, var babynavn, dersom paret ventet barn i løpet av vinteren, noe mange gjorde ettersom barna gjerne ble unnfanget om sommeren når mennene var hjemme. En informant kunne fortelle om hvordan hun og ektemannen hadde bestemt navnet på barnet de ventet før han dro, og forteller også om hvordan hun sendte telegram til ektemannen da barnet var født hvor hun hilste fra seg selv og babyen som bar navnet de hadde blitt enige om:

Vi var blitt enige om navnet før han reiste da vi venta barn nummer to, for vi visste jo da at han ikke ville være hjemme når barnet kom. Og så vet du, ombord på ei stor skute med masse folk og sånn, så hadde de jo sin humor og litt sånn da, så det skulle ikke publiseres at barnet var kommet. Så jeg sendte et telegram, og skreiv ikke annet enn at alt var bra, og hilsen *Gunhild* og *Olav* (H10).

Hvis familien var i gang med å bygge bolig når mannen dro ut, overtok kvinnene gjerne ansvaret for den videre byggeprosessen under hvalfangstsesongen, og det formelle måtte derfor være avklart før ektemannen dro. Utover dette handlet kvinnene ofte på grunnlag av felles enighet, eller i tråd med det de antok ville ha vært ektemannens vilje, noe en kvinne utdyper slik: ”Vi kunne ta avgjørelser alene. Det var ikke alltid så lett, men så var det heller aldri noen vanskelige diskusjoner. Jeg prøvde jo alltid å handle ut i fra det jeg trodde mannen min ville ha gjort, selvfølgelig, så vi slapp unna mye på den måten” (V14). Mange hvalfangerhustruer viser nettopp til boligbygging som eksempler på ekstra ansvar de fikk under mennenes fravær, og hvor de med hjelp fra andre slektninger eller på egenhånd spilte en aktiv rolle i håndteringen av store pengesummer.

Ja, jeg kjøpte hus, det var jeg som gjorde det. Jeg hadde broren min og svigerfar med, så det gikk da bra. Da måtte jeg sende telegram til mannen min som var på hvalfangst og få svar tilbake at jo da, det kunne jeg bare gjøre. Ja visst var det spennende! Og jeg var i banken og tok ut de pengene, og jeg hadde også lån, og gikk opp til selgeren med det og bar de pengene (...) Og var i banken, det var ikke ”nei” i det hele tatt, jeg kunne få akkurat det jeg ville (H8).

På denne måten ble mennenes avreise også starten på et halvt år hvor kvinnene hadde mulighet til å handle mer selvstendig enn hva de ellers ville ha gjort når mennene var hjemme. Her er det riktignok interessant å bemerke at det at kvinnene hadde en sentral økonomisk rolle under

ektemennenes fravær, ikke automatisk førte til at de også ble mer respektert av andre, noe de to neste informanteksemplene viser til:

Da mannen min reiste ut hadde vi ikke fått opp pipa, og jeg hadde bare et rom som jeg kunne låse. Men han hadde avtalt med byggmesteren som hadde vært her om sommeren at han skulle komme og veksle ut sånn at jeg kunne få opp pipa. Så alt av materialer lå klart til ham. Men han kom ikke, og det her begynte å bli kaldt, så jeg måtte låne en telefon og ringe til ham. Da viste det seg at han ikke hadde tenkt å komme, enda han hadde lova det. Heldigvis fikk jeg hjelp av naboen min som kjente en annen som kunne gjøre tømmerarbeidet, og så mura han opp pipa sjøl. Så det gikk, for en er vant til å klare seg, så en bare gjør det en må gjøre (H11).

Også en annen kvinne opplevde at avtaler vedrørende boligbyggingen endret seg etter at ektemannen hadde reist på fangst: ”Håndverkerne ville stadig gjøre om på tegningene, men jeg ville ha det slik som det var tegnet på papiret, så jeg måtte avverge dette. Det var litt av en jobb, men det gikk bra. Først var jeg redd for dem, men så tenkte jeg; det er jo jeg som skal betale” (V19). Slik peker den britiske historikeren Paul Thompson på at kystkvinnenes makt også avhang av samtidens sosiale, økonomiske og religiøse normer, og at disse sjelden ble endret kun som følge av at mennene var fraværende (Thompson, Wailey og Lummis 1983:178ff).

Fotoet viser hvalfangernes avreise fra Sandefjord på 1930-tallet, der pårørende og bekjente har møtt opp for å ta farvel med hvalfangerne. Dårlig vær virker ikke til å ha vært en hindring. (foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv).

Hvalfangerhustruer på landet

Det at hvalfangsten fant sted i vintermånedene er i det hele tatt en viktig nøkkel til å forstå hvalfangerhustruenes hverdagsliv under mennenes fravær. Eksemplifisert med kvinnene som

bodde på gård, var det av vesentlig betydning for gårdsdriften at det var om vinteren de var alene, ettersom de store arbeidsonnene i jordbruket sammenfalt med sommermånedene når mennene var hjemme. Når mennene dro på hvalfangst om høsten, var derfor det mest omfattende gårdsarbeidet utendørs avsluttet for sesongen. Ordningen med at mennene tilbrakte vintermånedene til sjøs med lønnsarbeid var forøvrig økonomisk gunstig for hvalfangerfamiliene som bodde på gård, og førte til at de fikk nødvendig kapital på en tid av året da det uansett ikke var større arbeidsonner innen jordbruket. Pengene mennene tjente kunne igjen investeres i gårdsbruket, for eksempel i form av nytt utstyr eller til å utvide åkerarealet (Lalla 2003:77).

I årene mellom de to verdenskrigene ble befolkningen oppmuntret av myndighetene til å drive jordbruk for å bøte på den vanskelige økonomiske situasjonen landet befant seg i, enten gjennom å overta og opprettholde driften av bruk som allerede fantes innen familien, eller gjennom å kjøpe og anlegge nye bruk. I denne perioden opplevde Vestfold fylke stor innflytning som følge av de gode utsiktene til lønnet arbeid i tilknytning til den stadig ekspanderende hvalfangstnæringen (Lalla 2003:67). Historikeren Robert Lalla skriver i denne sammenhengen at mange av brukene som ble kjøpt i regionen i disse årene antakeligvis ble kjøpt av innflyttere med hyre på hvalfangst, og hvor gårdsbruket ikke nødvendigvis ble anskaffet for fortjenestens skyld, men like gjerne som hobbybeskjeftigelser og matauk (2003:84). I noen grad førte den nyvunne interessen for jordbruk også til at kvinnene ble gårdbrukere når mennene dro ut på hvalfangst, uten at de nødvendigvis hadde noen kjennskap til gårdsdrift fra før av. En kvinne som var hvalfangerhustru i årene 1933 til 1950, var gårdbruker i noen år før andre verdenskrig da ektemannen i forbindelse med opplagsåret i hvalfangsten 1931- 1932¹¹ tok landbruksskole og besluttet å kjøpe et bruk. Selv hadde hun imidlertid ingen erfaring fra gårdsdrift:

Vi hadde gård fra 1932-1936. Vi hadde både dyr og korn og skog. Mannen min anskaffet gården i 1932, for han hadde da en tanke på å bli hjemme som gårdbruker. (...) Jeg måtte nok ta mange avgjørelser alene. Selvfølgelig når han var hjemme om sommeren snakket vi sammen om hva som skulle og burde gjøres, hvordan alt skulle ordnes. Men han var ikke hjemme mange månedene, så det meste falt jo på meg. Jeg hadde aldri vært borte i gårdsdrift før (V14).

¹¹ Opplagsåret 1931-1932: Den pelagiske hvalfangsten uteble denne sesongen blant annet som følge av vanskelige, økonomiske forhold internasjonalt, men også som følge av at fangsten hadde vært meget effektiv de foregående årene, noe som igjen førte til at markedet var mettet på hvalolje (Tønnessen 1969:384f, 392, 396).

En annen informant som arbeidet som gårdshjelp på et nyetablert gårdsbruk i samme perioden, gir et liknende bilde av driften på bruket hun arbeidet på. Heller ikke hvalfangerhustruen hun arbeidet for hadde erfaring fra gårdsdrift fra før av, og informanten minnes at hustruen derfor fant arbeidet med det store bruket tungt når mannen var vekk: ”Det var sjelden vi rakk å spise noe før vi gikk og tok morgenstellet i fjøset, enda vi var to om den jobben. Ja, jeg tror hun jeg jobba for hadde det bedre før da de bodde i byen og ikke hadde gård!” (H10). Gårdsdriften i disse tilfellene avhang i det hele tatt av at kvinnene evnet å tilpasse seg den nye situasjonen, og at de forsøkte å mestre de nye utfordringene som bondekoner til tross for at det var uvant for dem.

Noe enklere ble hverdagen for informanten da hun selv ble hvalfangerhustru noen år etter, og hun og ektemannen bestemte seg for å kjøpe et mindre gårdsbruk for å sikre tilgangen på mat i de knappe årene etter andre verdenskrig. På dette tidspunktet opplevde hun forøvrig at hun hadde god forståelse av hva det kunne innebære å være hvalfangerhustru på gårdsbruk, noe som både skyldtes at hun hadde vært gårdshjelp hos en hvalfangerhustru, men også at hun var oppvokst i en sjøfartsfamilie, noe hun belyste på denne måten:

Å bo i Vestfold, vet du, det der med hvalfangst, det hadde en jo fått inn gjennom mange år. Mine forfedre var med seilskuter oppover i Finnmark med gamle Svend Foyn, og faren min var sjømann før han gifta seg. Det var også et ordtak om det, hvor det het seg at ”hvis de ikke hadde tjent verneplikten sin på Moen, eller vært en tur til sjøs, da var de noen ordentlige himføingær! Da hadde de ikke vært noe ute, da (ibid).

Yrkeskombinasjonen hvalfangst og jordbruk var forøvrig nedadgående etter den siste verdenskrigen, og oppnådde aldri like stort omfang som i mellomkrigstiden (Lalla 2003:5, 12). Gården informanten og ektemannen kjøpte var ikke velholdt, og den første tiden hadde de minimalt med redskaper og et nedslitt hus. Med ektemannen på hvalfangst, små barn og med lite familie i nærheten, falt forefallende gårdsarbeid derfor på henne om vinteren. Hun poengterer riktignok at det ikke var så mye arbeid med gården når mannen var på hvalfangst, ettersom det groveste arbeidet ble gjort de månedene mannen var hjemme:

Hanne: Var det utfordrende å være alene, all den tid en del av arbeidet måtte gjøres på gården mens mannen din var vekk? For han var jo bare der i sommermånedene, resten av året måtte du ...

H10: Men det er jo om sommeren alt skal skje! Om vinteren hadde vi dyra, da, de måtte jo stelles. Vi hadde kuer og gris og høner, det var ikke mange dyr, hesten fikk vi seinere. Men så ble det en del ... en måtte jo passe på å skrive selvangivelse for eksempel, passe på utgiftene og alt.

Til tross for at hun ikke hadde mange dyr, ble det likevel litt overskudd av smør og egg som hun solgte til landhandleren, og hun måtte også skaffe litt ekstra fôr til dyrene i løpet av vinterhalvåret. Da dette var arbeidsoppgaver som ektemannen ville utført hvis han var hjemme, og gården hun bodde på lå avsides til og hun verken disponerte bil eller hest i årene som hvalfangerhustru, kunne det være utfordrende for henne å få fraktet varene. Heldigvis var innehaveren av den lokale landhandleren hjelpsom, og ga henne ekstra frakthjelp ettersom han visste hun var alene: ”Jeg husker han lånte hesten til broren sin for å kjøre ned til oss kraftfôr og litt sånt, det gjorde han på høsten” (H10). Under hvalfangsten hadde informanten også ei kusine boende hos seg som gårdshjelp, og kusinen hadde ansvar for å frakte varene til landhandleren på spark vinterstid hvis landhandleren av noen anledning ikke kunne kjøre innom dem.

I tillegg til gårdsarbeidet, bestod en vesentlig del av informantens arbeid i det daglige under hvalfangsten av husarbeid og omsorg for parets tre barn som ble født i løpet av årene hun var hvalfangerhustru. Det meste av familiens mat ble eksempelvis produsert på gården og tilberedt på vedkomfyr, og uten innlagt vann måtte det de trengte av vann til husholdet bæres inn fra brønnen. Kveldstimene etter at barna var lagt gikk videre gjerne med til tekstilhåndarbeid slik som vedlikehold og produksjon av klær. Etnologen Inger Jensen bruker i denne sammenhengen betegnelsen ”omsorgsbonde” om bondehusmødrene, og peker med dette på spennet mellom kvinnenenes gårdsarbeid utendørs, og husmorarbeid innendørs (Jensen 1989:48f). For der andre kvinner i samtiden kunne fokusere på husmorarbeidet alene, måtte bondehusmødrene kombinere dette arbeidet med fjøs og onnearbeid (Avdem 2001:40). Informanten fremholder i denne sammenhengen at det var av stor betydning for hennes daglige arbeid at hun hadde gårdshjelp om vinteren. På denne måten ble den totale arbeidsmengden mindre ved at kusinen hjalp henne med gårdsarbeidet og omsorgen for barna. Likevel opplevde hun at hun hadde mye arbeid i det daglige, og hun husker at det kunne være ekstra vanskelig å få tiden til å strekke til hvis gårdshjelpen av noen grunn var borte en dag:

Jeg var jo ikke egentlig aleine, for jeg hadde jo ei jente hos meg. Men det var vanskelig når ho skulle ha fri og sånn, så jeg blei aleine. Jeg husker en gang jeg var i fjøset, og så måtte jeg titte inn, da, og så fikk jeg se de to eldste, de stod i kjøkkenvinduet og banka på ruta, de stod der på kjøkkenbenken. Ja, da kunne det fort ha skjedd noe! (H10)

Også en annen kvinne, som var hvalfangerhustru på gård i årene 1955-1960, beskriver sitt arbeid vinterstid som bestående av forefallende gårdsarbeid og hus- og omsorgsarbeid: ”Det blei jo veldig vanlig kan du si, å passe unger og dyr, holde veien oppe og betale regninger, da. Det var

det som gikk på hele vinteren” (H1). Denne kvinnen bodde riktignok på et større bruk enn den forrige informanten, så i hennes tilfelle innebar gårdsdriften vinterstid melking og føring av kyr, samt føring og stell av flere hundre høns og distribuering av egg og melk.

Og da var det å bringe melk og egg til veien med spark og kjelke da, hvis ikke det var sparkeføre så måtte en dra kjelken for å få melka att te veien. For den gangen kom melke bilen opp på veien, da. Og skulle jeg på butikken for å hente melk og mat til ungene, og det var mye snø og dårlig vei, så var det å bruke ski og ryggsekk (ibid).

Informanten understreker at arbeidet med å få fram ferskvarene og måke veien var de tyngste og mest utfordrende arbeidsoppgavene hun hadde som hvalfangerhustru under mannens fravær. Hun stilte også uforberedt til rollen som hvalfangerhustru og bondekone, ettersom hun verken hadde sjøfolk i familien eller kom fra gårdbrukerfamilie. De mange utfordringene hun møtte på som nygift bondekone prøvde hun derfor å håndtere etter beste evne, samtidig som hun ikke la skjul på at arbeidet hennes som hvalfangerhustru ofte var tungt, noe hun viste til på denne måten: ”Men, men, en vente seg til det også, en gjorde det. Du vet, det må, det *må* bare gå!” (ibid). Lik den forrige informanten var hun riktignok ikke helt alene på gårdsbruket mens ektemannen var på hvalfangst, ettersom hun hadde svigermoren boende sammen med seg og barna. Svigermoren hjalp henne med det meste og var også velvillig med råd og veiledning i det praktiske gårdsarbeidet. Men det fysiske arbeidet utendørs ble likevel informantens ansvar da hun flyttet inn som nygift:

Mora hans hadde gården, vi kjøpte den av henne. Hun tok av rom der, så jeg hadde henne og i det samme huset, da. Men det hendte at ho var mye borte og. Det var ei dame det og, så ho var ikke så sprek til å ta i sånne tak, kan jo ikke regne med det. Når de blir eldre, så kunne du ikke forlange all verden av dem heller. Men hun hjalp meg med det meste, da (ibid).

Denne arbeidsfordelingen, der den eldre kvinnen trår til side for svigerdatteren når hun flytter inn, og samtidig overlater kvinnearbeidet utendørs til henne, sammenfaller med det Liv Emma Thorsen betegner som tradisjonell arbeidsfordeling mellom yngre og eldre bondekvinne (Thorsen 1993:168ff). Slik hadde ikke den eldre bondekvinne plikt til å utføre tyngre gårdsarbeid lenger når hun kom på kår, samtidig som det var forventet at hun i noen grad bidro i innearbeidet, for eksempel gjennom å yte omsorg for husholdningen og familien (ibid). Informanten minnes derfor først og fremst svigermors nærvær som nyttig med tanke på de tre barnebarna som ble født mens ektemannen var på hvalfangst: ”Svigermor var glad i barn, og det var stor stas med barnebarna. Hun lærte dem å synge og leste eventyr, husker jeg” (H1). Med

produksjon og varer for salg, ble det også noe regnskap som skulle føres over gården. Dette måtte også informanten betjene, enda hun ikke hadde vært i befatning med den slags før: ”Nei, men jeg måtte jo, regningene kom, jeg måtte jo betale. Måtte samle alle regningene, da vettu” (ibid). Hun betalte også skatt og strøm mens mannen var til sjøs, mens selve selvangivelsen tok han seg av etter endt fangst. Ektemannen hennes mener riktignok at regnskapsføringen hva jordbruket angår ble mer krevende etter at han sluttet på hvalfangst, og at myndighetene til og med tok litt lett på regnskapet de årene han var til sjøs: ”Men i de åra her som hvalfanger, så kan vi si de var jo litt snille der på ligninga. Vi var nede med denne haugen med bilag, og de hjelpa oss i vei med det” (H2).

De egentlige bøndene i vinterhalvåret

Hvalfangerhustruenes omsorg for dyrene og husholdet var slik ikke ulikt det arbeidet også andre, samtidige bondekoner utførte i perioden, også ellers var bondekvinnes arbeid fordelt mellom ute og inne, mellom fjøs- og sesongbasert jordbruksarbeid og husarbeid. For der alle kvinner giftet seg til omsorgsarbeid, giftet bondekonene seg også til gårdsarbeid (Thorsen 1993:11, 96ff). Likevel hadde hvalfangerhustruene en større arbeidsmengde enn mange andre bondekvinner vinterstid ved at tyngre oppgaver slik som transport av ferskvarer, snømåking og håndtering av det økonomiske ansvaret i tilknytning til gårdsdriften også tilfalt kvinnene under mennenes fravær (1993:250ff). Hva vintermånedene angår, sammenfaller hvalfangerhustruenes erfaringer i stedet med det som gjerne har kjennetegnet bondekvinners arbeid langs kysten, nemlig at kvinnene har måttet mestre mye av det praktiske arbeidet alene, som følge av at mennene ofte var lenge hjemmefra på fiske og i sjøfart (Berggreen 1980, Elstad 2002:8). Denne arbeidsdelingen har igjen vært årsaken til at Brit Berggreen har omtalt bondekvinne langs kysten som de *egentlige bøndene*, i motsetning til ektemennene, som kun var bønder når de var hjemme fra sjøen (Berggreen 1980:92). For hvalfangerhustruene jeg her har vist til, innebar det at de var de *egentlige bøndene* i vinterhalvåret også at de ble nødt til å håndtere ukjente utfordringer, ettersom flertallet av informantene hadde lite eller ingen forforståelse av hva det ville si å være hvalfangerhustru på bondegård fra før av. Som informantene selv peker på, var de likevel nødt til å tilpasse seg situasjonen de befant seg i og håndtere utfordringene etter beste evne, ettersom det fantes få andre utveier.

Hvalfangerhustruer i byen

Det store flertallet av hvalfangerne under den pelagiske hvalfangsten bodde riktignok ikke på gårdsbruk, men bodde i byer eller tettbygde boligstrøk (Norsk Hvalfangst- tidende nr. 4 1956:214f, Olstad 1995:347). De fleste hvalfangerhustruene var derfor heller ikke bondekoner, de var i stedet lik norske kvinner flest i samtiden husmødre, og arbeidet i hjemmet med å yte omsorg for familien, for eksempel gjennom å planlegge og tilberede dagens måltider, samt vaske og vedlikeholde boligen og familiens klær og utstyr (Avdem 2001, Melby 2006:260). Tiårene rundt 1950 var forøvrig preget av et husmorideal som stod særlig sterkt i Norge, og som tilsa at gifte kvinner ikke skulle ha lønnsarbeid. I stedet skulle kvinnene forsørges av ektemennene, noe som førte til at kun 5 % av gifte, norske kvinner var registrert som yrkesaktive i 1950, mot til sammenlikning nesten tre ganger så mange i Sverige (Melby 2006:291). Tilsvarende oppgir også de fleste hvalfangerhustruene at de ikke hadde lønnet arbeid etter at de ble gift, men i stedet tilbrakte dagene i hjemmet beskjeftiget med hus- og omsorgsarbeid.

En kvinne som var hvalfangerhustru i årene 1953 til 1959, minnes slik tiden som hvalfangerhustru som preget av husarbeid og omsorg for familiens to småbarn. Hun hadde likevel ikke problemer med å få tiden til å gå, tvert i mot opptok arbeidet i hjemmet nærmest all hennes tid. Mattilberedelsen kunne for eksempel ta lang tid:

Du vet den gangen, det var helt annerledes. Du gjorde all ting sjøl, og du kjøpte inn alt du trang av grønnsaker, og du plukka bær og sylta og safta så du hadde minst 100 liter stående, for det var i grunnen husholdningen. På høsten og våren kjøpte vi slakt, og det skulle jo også ordnes med (H11).

Til å begynne med hadde de heller ikke innlagt vann eller badeværelse i huset, alt hun trengte av vann til husholdningen måtte derfor bæres inn fra brønnen. Også kveldene benyttet hun til praktisk arbeid, slik satt hun gjerne med tekstil- og håndarbeide mens hun lyttet til radio etter at hun hadde lagt barna. Vinterstid var det også vanskelig fremkommelig der de bodde, og arbeidet med å måke snø kunne være tungt mange ganger. Informanten forteller at hun og barna av den grunn tilbrakte mye tid hos foreldrene hennes om vinteren når mannen var på hvalfangst. På gården hos besteforeldrene kunne barna hennes leke fritt og nyte godt av besteforeldrenes tid og omsorg, mens hun kunne hjelpe sine aldrende foreldre med praktiske gjøremål i hverdagen og på gården: ”Vinterstid reiste jeg veldig mye på landet med ungane, og hjalp foreldrene mine på gården med alt mulig. Den eldste var også det første barnebarnet, så det var liksom ’gullet’, da” (H11). Hun hadde forøvrig hatt klare forventninger til hvordan livet som hjemmeværende

hvalfangerhustru ville bli, ettersom hun var vokst opp blant sjøfolk, men også i kraft av at ektemannen hadde vært til sjøs før de giftet seg. Denne forforståelsen mente hun hadde gitt henne god kjennskap til hva den hjemmeværende hustruens arbeid ville bestå i: ”Åh, ja, alle visste jo hva det innebar å være hjemme aleine. Du vet, de fleste har jo sjøfolk i familien, det hadde jo jeg også, min far, han var på seilskute i langfart” (H11).

Også en annen kvinne som var hvalfangerhustru fra 1951-1966, minnes hverdagene under hvalfangsten som bestående av husarbeid og omsorg for så vel familiens to barn, som den øvrige familien. Heller ikke da barna ble større og begynte på skolen gikk hun ut i lønnet arbeid, men fortsatte i stedet å være hjemmeværende husmor. Til tross for at hun bodde i en modernisert bolig med innlagt vann og elektrisk komfyr, følte hun likevel ikke at hun hadde lite å fylle dagene med: ”Det var akkurat som du hadde nok med ungene, skolelekser, husarbeide og sånn. Og så var det å sitte og hygge seg på kveldane, gjerne med noe håndarbeide. Det var bare sånn. Det var fullt opp!” (H5). Lik informanten ovenfor, tilbrakte også denne kvinnen mye tid sammen med øvrig familie når mannen var til sjøs, og hadde også moren sin boende i samme hus, ettersom hun var begynt å bli skrøpelig og trengte hjelp av datteren i det daglige:

Det var vanskelig med leilighet den gangen, og så begynte mor og bli eldre, derfor bestemte vi oss for å flytte inn sammen med henne. Og det var mor takknemmelig for, så da hjalp jeg jo henne og sånn når hun blei syk, og det var godt for meg også når *Einar* var på hvalfangst å ha mor der. Og så hadde jeg jo søsknene mine, jeg hadde fire brødre her i byen, så vi hadde mye kontakt med dem (ibid).

Husarbeidet og omsorgen for barna slik disse informantene beskriver det, skilte seg forøvrig lite fra det andre samtidige husmødre bosatt i byer og tettbygde strøk utførte. Også ellers i samfunnet var de hjemmeværende kvinnene ansvarlige for matstell og tekstilarbeid, samt den daglige oppfølgingen av barna og omsorg for familiens eldre (Jensen 1989:48). Vilårene for kvinnes husmorarbeid var riktignok under endring i årene rundt andre verdenskrig, og særlig den økende tilgangen på hjelpemidler var av betydning for kvinnes arbeid, ved at oppgaver i tilknytning til matstell og renhold stadig ble enklere å utføre. Avhengig av hvor god økonomi den enkelte familie hadde, kunne de allerede fra 1930- årene av gå i anskaffelse av elektriske nyvinninger slik som komfyr og vaskemaskin (Avdem 2001:80ff). Vestfolds innbyggere var på denne tiden forøvrig bedre økonomisk stilt enn landsgjennomsnittet som følge av hvalfangsten, og for noen familier førte dette til at de lå langt fremme i den teknologiske utviklingen med hjelpemidler i husholdet. En kvinne som var hvalfangerhustru under den pelagiske hvalfangstens første år ved

inngangen til 1930-tallet, minnes slik at det var stor kontrast mellom morens husmorarbeid som bondekone på et mindre bruk ved århundreskiftet og hennes eget arbeid som hvalfangerhustru og husmor i en større villa: ”Det var en enebolig med to etasjer og stor hage, og med de fire barna vi etter hvert fikk ble jeg husmor med lang arbeidsdag. Men jeg hadde mer hjelpemidler i mitt hjem i forhold til barndomshjemmet” (I1).

Som følge av mennenes fravær kunne hvalfangerhustruene dessuten få mindre husarbeid enn andre kvinner å gjøre, i og med at de slapp en del klesvask og heller ikke trengte å lage i stand like mye mat når det kun var dem og barna som var hjemme. I denne sammenhengen hevder historikeren Anna Jorunn Avdem at kvinner som hadde ektemennene borte på sesongarbeid noe tid kunne ta lettere på husholdsrutinene under mennenes fravær (Avdem 2001:41f). En kvinne som var hvalfangerhustru fra 1945 til 1960, minnes riktignok ikke at hun tok lettere på husarbeidet når ektemannen var på hvalfangst, i stedet presiserer hun at hun stelte nøye med huset og barna, enda hun hadde mulighet til å få mye hjelp og avlastning fra sine egne foreldre som bodde i etasjen under:

Nei, jeg hadde ikke jobb, annet enn jeg greide hus og unger, jeg. Men jeg var jo heldig, for jeg bodde jo lenge hjemme, men jeg tok det ikke for gitt at jentene mine skulle fly rundt nede, for når en har unger så må en jo ha ansvar for dem sjøl. Så jeg stelte middag og ordna hver dag, det trodde jeg alle gjorde (H8).

Informanten forteller at overraskelsen derfor var stor, når en nabokvinne som arbeidet for foreldrene hennes kunne fortelle om andre hvalfangerhustruer som tok lett på mat- og husstellet når ektemennene var på hvalfangst: ”Stelte ikke alle i huset når mannen var vekk?”, spurte jeg. ’Å nei, langt der i fra’, sa ho, ’det har jeg sett. For jeg har sett de som, når mannen var ute, så var det ikke rart med matstellet’, sa ho” (ibid). Det at noen hvalfangerhustruer gjorde mindre husarbeid når mennene var vekk, kan således være eksempler på det Carlslund Petersen betegner som mulighetsutnyttelse blant kystkvinner, hvor mulighetene er gitt i det faktum at mennene befant seg på havet, noe som igjen ga kvinnene anledning til å råde over gård og grunn på egenhånd (Petersen Carlslund 1986:148). Det øvrige materialet jeg har hatt tilgang på bekrefter riktignok ikke denne tendensen, kvinnene gir i stedet inntrykk av å ha gjort tilnærmet like mye husarbeid under mennenes fravær som det de gjorde når de kom hjem. Dette sammenfaller også godt med annen forskning om kvinners husmorarbeid på midten av 1900-tallet. Slik skriver både Anna Avdem og Inger Jensen at ledig tid som følge av nye hjelpemidler og halvfabrikert mat sjelden førte til at kvinnene brukte mindre tid på husarbeid, men at kvinnene i stedet fylte denne

tiden med annet husarbeid, i takt med at kravene til hygiene og kosthold også økte (Avdem 2001:82f, Jensen 1989:52, 58). Heller ikke størrelsen på hjemmene skal ha gjort utslag på husarbeidet, og kvinner med små boliger brukte ikke mindre tid på husarbeid enn det de som hadde større boliger gjorde (Jensen 1989:55f).

Utvidet husmoransvar

På noen områder skilte imidlertid hvalfangerhustruene husmorarbeid seg ut fra den store andelen norske husmødre i samtiden. For lik kvinnene som bodde på gård, kunne også hvalfangerhustruene i byen bli tildelt tyngre arbeidsoppgaver under mennenes fravær i vintermånedene, slik som snømåking og vedhogst. Dette var ofte tungt arbeid som kvinnene gjerne skulle vært foruten, men som de likevel ble nødt til å ta hånd om når mennene var vekk. I tillegg kunne de bli nødt til å finne løsninger på eventuelle utfordringer som inntraff:

Da jeg gikk med sønnen min var jeg hjemme alene. Vi kjøpte denne store tomte og vi hadde ikke innlagt vann, bare en brønn, og den lå langt nede på jordet. Jeg snødde inne, men først frøs vannet. (...) Da den store vannpumpa, som vi hadde i kjelleren, gikk i stykker, gikk jeg på med krum hals. Måtte jo det! Med det ville jeg ikke gjort hvis mannen min hadde vært hjemme (Informant sitert i Vesterlid 1992:27).

En britiskfødt hvalfangerhustru med lite nettverk og familie i Norge, opplevde også vinteren som utfordrende:

Det var hardt mange ganger om vinteren – hogge ved og måke snø. (...) Jeg bestilte koks som ble slengt nede ved postkassen. Da måtte den største gutten og jeg ta det på sleden eller bære det opp til huset. Ingen hjalp oss, heller ikke var det hjelp å få av dem som hadde mennene hjemme (ibid).

Slik kom heller ikke alle hvalfangerhustruene fra Vestfold, noen kom også fra andre deler av landet, og ikke nødvendigvis fra sjøfartsdistrikter. En del kvinner var også av utenlandsk opprinnelse, og hadde møtt de norske ektemennene sine da disse oppholdt seg i hjemlandet deres under andre verdenskrig (1992:30). Felles for kvinnene som ikke var vokst opp med den lokale kulturen i Vestfold, var at de ofte kjente mindre til hva hvalfangerhustrutilværelsen gikk ut på da de giftet seg, og på denne måten stilte mindre forberedt til hverdagen som hvalfangerhustruer. Følgelig kunne utfordringer de møtte på når ektemennene deres dro også oppleves vanskeligere enn for andre hvalfangerhustruer.

Barneomsorg

I tillegg hadde så vel hvalfangerhustruer bosatt i byen som hvalfangerhustruer bosatt på landet hovedansvaret for barneomsorgen når ektemennene var på hvalfangst. I relasjon til det øvrige husmorarbeidet, kan barneomsorg i denne sammenhengen best avgrenses til å bety pass og oppdragelse av barn, og dette arbeidet ble fram til barna begynte på skolen vanligvis ivaretatt av moren og eventuell øvrig familie i tilknytning til hjemmet i perioden. Barneoppdragelsen ble mot midten av 1900-tallet også tillagt økt betydning, og det var mødrene som i hovedsak skjøttet oppgaven med å følge opp og stimulere familiens barn, til tross for at det også ble rettet økte forventninger mot at fedrene skulle delta (Avdem 2001:39, 48f, Blom 1984:45, Danielsen 2002:95). I denne sammenhengen fremholder også mange hvalfangerhustruer at de ikke betraktet det at de oppdro barna uten ektefellens hjelp halve året som en spesiell byrde, barneoppdragelsen oppfattet de som kvinnes særlige ansvar uavhengig av om mannen var hjemme eller ikke. En hvalfangerhustru belyser dette slik: ”Man hadde kanskje større ansvar for ungene enn når man er to, men som regel er det moren likevel i første rekke som må stå for barneoppdragelsen” (V4). Også en annen kvinne belyser det på liknende måte: ”Det var sånn overalt, det var liksom ingen som tenkte på det. De var vant til meg, og det var uansett min oppgave å oppdra dem” (H11).

Det at hvalfangerhustruene var alene om det formelle foreldreansvaret trengte heller ikke være ensbetydende med at mødrene var de eneste voksenpersonene barna forholdt seg til i familien. Under mennenes fravær tilbrakte mange kvinner også mye tid sammen med øvrig nær familie, og fikk både avlastning og støtte fra andre familiemedlemmer i den daglige omsorgen for barna. Særlig kontakt med andre mannlige slektninger trekker informantene frem som betydningsfullt for barneoppdragelsen under mennenes fravær, da disse familiemedlemmene ofte fungerte som farssubstitutter i den fraværende farens sted. En kvinne som var hvalfangerhustru i årene rundt andre verdenskrig opplevde det nettopp slik: ”Barneoppdragelsen var ikke vanskelig alene. Jeg hadde så mye kontakt med faren og brødrene mine. Min far ble liksom far for dem” (V25). En annen informant har liknende minner om kontakten mellom døtrene og øvrige familiemedlemmer, samtidig som hun fremholder at det var betydningsfullt for døtrene å få faren hjem etter endt fangstsesong: ”Da vi bodde hjemme var *Turid* og *Lillian* stadig sammen med mine søsken, og de kjørte rundt med onklene sine og .. ja, jeg tror det hadde mye å si for dem. Men det var jo ekstra stas når pappaen kom hjem, du verden” (H8). I denne sammenhengen er det også relevant å vise til folkloristen Bjarne Hodne, som hevder at fraværende fedre ikke var

uvanlig ved inngangen til 1900-tallet (Hodne 1984:54ff). Basert på barndomsminner fra voksne som selv var barn rundt århundreskiftet, finner han i stedet at farsskikkelsen gjerne framsto som fjern under barnas oppvekst, og at fedrene i liten grad deltok i oppdragelsen av og omsorgen for barna. Her er det riktignok viktig å understreke at fedrene Hodne sikter til ikke nødvendigvis var fraværende i fysisk forstand slik hvalfangerne var. Den fraværende holdningen Hodne sikter til er trolig mer ment som et uttrykk for fedrenes manglende delaktighet i egne barns oppvekst. Likevel antyder dette at fedrenes rolle i barneoppdragelsen gjerne var begrenset.

Til tross for at det gjerne var mødrene som stod for mesteparten av barneoppdragelsen i samtiden, hvilte det derfor et større ansvar på hvalfangerhustruene enn andre kvinner, ved at fedrene verken hadde mulighet til å delta i barneoppdragelsen, eller kunne bistå kvinnene i eventuelle avgjørelser vedrørende barna. Også Jorunn Vesterlid peker på dette aspektet ved hvalfangerhustruene barneomsorg, og trekker særlig fram den manglende muligheten for kommunikasjon med ektefellen store deler av året som en utfordring for disse kvinnene (Vesterlid 1992:38). Ved eventuelle vanskeligheter i tilknytning til barneoppdragelsen måtte hvalfangerhustruene derfor i større grad finne løsninger selv. En datter av en hvalfangerhustru illustrerer i et brev til faren på hvalfangst hvordan moren håndterte situasjonen dersom hun selv eller et av de tre søsknene handlet mot morens vilje:

Bjørn har en sådan husarrest nå, for i går kveld skulle han og *Kari* være hjemme alene for mamma skulle på møte og vi andre skulle også ut. Og vi var ikke før gått før *Bjørn* så sitt snitt til å stikke ut. Han trodde nok ikke at mamma skulle merke det. Men det er lettere sagt enn gjort, for er det noe hun ikke merker? Å, nei. Så da han kom inn igjen, var mamma allerede kommet tilbake. Og da var det ikke så godt å være *Bjørn*, for jeg skal si mamma kan være sinna når hun vil! Da har en ikke så masse en skulle ha sagt. Men det skal i grunnen nokså mye til før hun blir ordentlig sinna (Brev datert 08.11.1962).

Av korrespondansen mellom faren og familien fremgår det samtidig at faren både var engasjert i oppdragelsen av barna og ivaretagelsen av hjemmet i det daglige, likevel førte avstanden og den begrensede kommunikasjonen mellom hvalfangeren og familien til at moren i praksis måtte håndtere de daglige utfordringene alene. Av denne grunn opplevde også noen kvinner at det til tross for kontakt og samvær med øvrig familie kunne være utfordrende å oppdra barna uten ektemannen halve året. En informant betegner slik oppdragelsen av parets to sønner som vanskelig, og grunngir dette med at det var stor aldersforskjell mellom barna, samt at hun følte hun alltid var alene om oppgaven: "Barneoppdragelsen var vanskelig alene, den var det. (...) Jeg var jo bestandig alene" (V7). Også en kvinne som var hvalfangerhustru mot slutten av den

pelagiske hvalfangsten, minnes sitt hjemmeliv under hvalfangsten med barna som annerledes enn andre kvinners hvis menn var hjemme:

Det ble et veldig spesielt forhold med ungene, for vi var jo aleine med dem bestandig. Det var jo vi som oppdro dem. Vi ble veldig sammensveisa med ungene, mye mer enn de som hadde mannen hjemme. Og særlig lørdagen og søndagen var spesiell, vi var jo sammen med ungene. Så lagde vi lørdagskos med mye god mat (H7).

Økonomisk ansvar

Også med tanke på håndtering av husholdsøkonomien skilte hvalfangerhustruene seg fra øvrige husmødre, ettersom de hadde eneansvar for denne under ektemennenes fravær. Og lik barneomsorgen var dette en oppgave som tilfalt så vel kvinner bosatt i byen, som kvinner bosatt på landet. Det å handle inn det nødvendige til husholdningen, samt sørge for at mennenes lønninger strakk til hver måned inngikk riktignok som del av kvinners husmorarbeid på midten av 1900-tallet, men der hvalfangerhustruene styrte hele lønnen selv, tilsa det samtidige idealet for forvaltning av privatøkonomi ektefeller i mellom enten at partene disponerte ektemannens lønn i fellesskap, eller at de delte den opp i ulike ansvarsområder seg i mellom. I noen familier mottok kvinnene også kun en begrenset sum av ektemennene i månedlige husholdningspenger, og måtte be ektefellen om mer dersom det utdelte beløpet ikke strakk til (Danielsen 2002:151, 156).

For hvalfangerhustruene foregikk lønnsutbetalingene ved at de månedlig mottok en fastsatt sum av mennenes hyre, på folkemunne gjerne omtalt som *trekk* (Lalla 2003:101f). Akkurat hvor mye de fikk utbetalt varierte i løpet av de omlag 40 årene det ble drevet pelagisk hvalfangst fra Vestfold, og avhang blant annet av hvilket yrke mannen hadde ombord på skipet, samt hvilket rederi de seilte med (Lalla 2003:1f, 101f, Tønnessen 1969:88f). Slik kunne det eksempelvis være en vesentlig forskjell mellom trekken en kvinne som var gift med en offiser på en hvalbåt mottok, og trekken en kvinne som var gift med en arbeider på et flytende hvalkokeri mottok. Historikeren Robert Lalla hevder likevel at de samtidige forestillingene om at hvalfangerne tjente svært godt til en viss grad var en forenkling av sannheten, samtidig som det gjerne var tilfelle for de mest populære skytterne (Lalla 2003:103, 135). Tilsvarende bidrar heller ikke materialet jeg har hatt tilgang på til å utdype betydningen av lønnsforskjellene kvinnene i mellom, og jeg har av den grunn valgt å ikke gå nærmere inn på dette forholdet her.

På den månedlige utbetalingsdagen, *trekkdagen*, foregikk utbetalingen ofte ved at kvinnene møtte opp på rederienes kontor og fremviste en lønsslipp, kalt *trekkseddel*. Noen kvinner forteller også at de mottok avlønningen per post, for eksempel dersom de hadde lang

reisevei til lønningskontoret. Selve trekkdagen kunne utgjøre et lite avbrekk i hverdagen, og flere forteller at de unnet seg og familien noe godt å spise, eller tok en tur på kafé for å utveksle nytt med bekjente disse dagene. De månedlige utbetalingsdagene når kvinnene fikk utbetalt en hel månedslønn på en gang var i det hele tatt dager da det var mye penger i omløp. Slik kunne et rederi i løpet av en måned til sammen utbetale flere hundre tusen kroner i lønninger til hvalfangernes hustruer og pårørende (Vesterlid 1992:63). Dette lønnssystemet la således et stort ansvar på kvinnene i form av at det var opp til dem å forvalte dette beløpet fram til neste utbetaling. Informantene gir i denne sammenhengen som oftest uttrykk for at trekkpengene ble brukt til løpende husholdningsutgifter og regninger, samt eventuelt til sparing, og de var seg som regel bevisst det ekstra ansvaret som fulgte med dette lønnssystemet, noe denne informanten utdyper: ”Du vet, det var veldig ’in’ å få jobb på hvalfangst, for det var liksom lettjente penger. Men ansvaret lå jo på konene, altså, på en sjøl, det er klart” (H10). Tilsvarende fremgår det også av et intervju Jorunn Vesterlid gjorde med en tidligere kasserer i rederiet Thor Dahl hvor mange hvalfangere fra Sandefjordområdet hadde hyre, at de fleste hvalfangerhustruene han kom i kontakt med ved utbetalingen av den månedlige trekken håndterte det økonomiske ansvaret godt (Vesterlid 1992:62f).

I denne sammenhengen er det likevel interessant å notere at ikke alle kvinnene skal ha taklet dette ekstra ansvaret like bra. Kassereren Jorunn Vesterlid intervjuet kunne i denne sammenhengen også vise til at en del hvalfangerhustruer hadde problemer med å disponere trekkpengene, og at de av den grunn måtte be om forskudd på neste måneds trekk (ibid). En kvinne som var hvalfangerhustru fra 1945-1960, viser også til liknende tilfeller i en familie hun kjente, hvor moren skal ha hatt vanskeligheter med det økonomiske ansvaret, noe som bidro til at sønnene fikk liten tiltro til hvalfangerhustruenes økonomiske evner:

Jeg kan fortelle en historie om det. Han var maskinsjef, veldig koselig mann, og han tjente godt, den gangen gjorde de det. Men den kona, ho handla i hytt og vær! Så det var dårlige greier. (...) Ho hadde flere sønner, og de var veldig betenkte da de gifta seg, om at de kunne la kona få trekksekkdelen, for de hadde sett hvordan moren gjorde det! (H8)

Også andre informanter minnes tilfeller av hvalfangerhustruer som hadde problemer med å begrense forbruket, og hvor det var lite penger igjen når ektemannen kom hjem fra hvalfangst. En informant sier det slik: ”Det var noen kvinner som sløste, det var det. En mann vi kjente opplevde at det ikke var fem øre igjen på trekken når han kom hjem! Og en annen gang husker jeg at det stod i avisa, ’All gjeld som blir stiftet av min kone betales ikke av meg’, stod det” (H5). I lys av

disse utsagnene finner jeg det derfor noe forenklet når Jorunn Vesterlid konkluderer over hvalfangerhustruene økonomihåndtering med at kvinnene hadde oversikt over økonomien til enhver tid, samt at de kun kjøpte det mest nødvendige når ektemennene var på hvalfangst (Vesterlid 1992:64). For selv om dette var tilfelle for mange av kvinnene, var det ikke tilfelle for samtlige, slik Vesterlids argumentasjon antyder.

Sommerhalvåret

Menneses årlige hjemkomst: "Å du verden, *da* var det jul, *da*!"

Overskriften henspiller ikke på den egentlige julefeiringen i desember når mennene var omtrent halvveis i hvalfangstsesongen i Antarktis, men er et utsagn fra en kvinne som minnes mannens hjemkomst på våren og hennes eget arbeid i forkant av denne begivenheten som jul og juleforberedelser (V27). Hva juleforberedelsene og feiringen angår, gir informantene forøvrig inntrykk av at de stelte i stand etter beste evne for barnas skyld, samtidig som savnet etter ektefellen ofte preget denne familiehøytiden i stor grad. En kvinne som var hvalfangerhustru i årene 1930-1950, minnes slik juleforberedelsene som hvalfangerhustru som strevsomme: "Til jul var det mye strev med å få huset i orden, baking, juletre og sånn, men det gikk jo fint senere, da mannen min ble hjemme" (V16). Høytid var det i stedet for mange hvalfangerfamilier når fedrene kom hjem i april eller mai måned. I forkant av hjemkomsten, forteller hvalfangerhustruene at de gjorde seg ekstra flid i huset, og vasket, vedlikeholdt og forberedte hjemmet til tiden da familien atter skulle være samlet. Mange forteller også at de sørget for å ha bakt og laget i stand ekstra god mat. En kvinne som selv var datter av en sjømann, minnes sine hjemkomstforberedelser som bestående av omfattende rengjøring slik hun hadde sett sin egen mor gjøre det under oppveksten når faren vendte hjem:

Åh, da var alt på hodet. Begynte gjerne i andre etasje, og gjorde rent til vi kom ut på trappa. (...) Og gjerne et tak utenfor hvis de kom så sent og snøen hadde gått i skikkelig tid. Vi ville gjerne ha det skikkelig. Jeg vet ikke om noen la merke til det, men det var jo opp til oss, og det var en jevn skikk. Sånn hadde mor det når far vente hjem, og sånn prøvde vi å ha det. Det var pent over alt ... tror jeg (V21).

Tradisjonen med å gjøre huset i stand til menneses hjemkomst var aktiv gjennom hele perioden, og så vel de eldste som de yngste informantene forteller at de utførte dette arbeidet årlig. En kvinne som var hvalfangerhustru på 1960-tallet minnes hvordan hun også arbeidet hardt med rengjøringen før ektemannen kom hjem, i tillegg til at hun viser at forberedelsene i hjemmet

hadde en praktisk funksjon, ved at de ga kvinnene anledning til å ta litt fri fra husarbeidet når ektemannen var kommet hjem:

Det var glede når de kom hjem. Da hadde vi vaska natt og dag. Var helt utslitt når de kom hjem! Men de så jo ikke om vi hadde vaska. Det var en tradisjon, det ble det. Alle måtte vaske tak og vegger, og bake. Alt skulle være i orden til de kom hjem, for da skulle vi bare kose oss (H6).

Også en kvinne som kun var hvalfangerhustru i tre år, var svært bestemt på at det skulle gjøres rent og i stand til ektemannen kom hjem i årene hun var hvalfangerhustru: ”Åh, ja, gjett, når han skulle komme hjem, da måtte jeg vaske hele huset! Det er jo klart, å bake og. Da hadde jo han vært borte hele vinteren, så da måtte jeg jo gjøre det litt fint, da! (H9). Ønsket om å gjøre det fint i forkant av mennenes hjemkomst var noe de fleste hvalfangerhustruene hadde til felles, og avhang ikke av familiens bosted. Slik forberedte også hvalfangerhustruer som bodde på gård hjemmet til hjemkomsten ved å gjøre grundig vårrengjøring: ”Når han kom hjem, måtte alt være i stand. Ja, da var det strigla, da var det vaska i fra topp til tå, holdt jeg på å si. Tak og vegger og, måtte ha det pent og ordentlig til han kom hjem. Det var jo koselig, da” (H1). Kvinnenes hjemkomstforberedelser var på mange måter ritualiserte handlinger som ble gjentatt på liknende måter hvert år som del av en årlig høytidsmarkering (Klein 1995:14), samtidig som de også var individuelle uttrykk for den enkelte kvinnes glede og lengsel etter ektemannen.

Husmorarbeidet om sommeren

Hvalfangerhustruene forberedelser i huset i forkant av mennenes hjemkomst markerte også opptakten til noen måneder der kvinnene ikke lenger var alene om hus og hjem, men hvor hverdagslivet og familielivet ble preget av at ektemennene var tilbake. For eksempel kunne mennenes tilstedeværelse føre til at ansvarsfordelingen i hjemmet ble endret, gjennom at kvinnene trådte til side og lot ektemennene bestemme i anliggender der de tidligere hadde bestemt mens han var på hvalfangst. En kvinne som var hvalfangerhustru fra 1930-1950 illustrer dette når hun viser til hvordan ektemannens hjemkomst betydde at hun ikke lenger kunne gjøre som hun ville i huset: ”Før hjemkomsten skulle alt pusses opp og alt gjøres i stand. Mannen min var sånn at jeg kunne gjøre akkurat hva jeg ville i huset, for alt jeg gjorde, det var bra, men ikke noen ting når han kom hjem, for da hadde han ferie” (V5). Denne kvinnen var født i 1898, og flere av de eldste kvinnene oppgir lik henne at ektemannen gjerne tok over ansvaret når han kom hjem. Slik forteller en jevn gammel kvinne som var hvalfangerhustru i det samme tidsrommet at

mannen hennes bestemte mest når han var hjemme, og begrunner dette med at det var vanlig i tiårene rett før og rett etter andre verdenskrig (V7), mens en tredje jevnaldrende kvinne uttrykte seg slik på spørsmål om hvem som bestemte i hjemmet når ektemannen var hjemme: ”Oj! Det var ikke meg!” (V24). Ektemannens ansvarsovertakelse ved hjemkomsten kunne også være noe å se fram til, noe en kvinne som var hvalfangerhustru på 1950-tallet minnes:

Det var koselig å vite at vi skulle være en hel familie igjen, og at det var noen som kunne overta avgjørelsene. Da føltes det som en levde igjen. (...) Det var han som bestemte når han var hjemme, det var i grunnen greit. Hvis det var noen stor avgjørelse å ta, så tok vi den sammen (V26).

Også to yngre kvinner som var hvalfangerhustruer mot slutten av den pelagiske fangsten opplevde at ansvarsfordelingen i hjemmet ble endret når ektemennene deres kom hjem:

H7: Ja, vi blei sterke, måtte bli det. Måtte hamle opp med kalde vintrer og hus og hjem, så det ble egentlig veldig vanskelig å overlate det til mannfolka når de kom hjem, for da hadde vi styrt og stelt. Det husker jeg.

H6: Ja, så det kunne bli litt vanskelig når de kom hjem og begynte å kommandere.

Der de eldre kvinnene i større grad virker til å ha godtatt mennenes overtakelse, fremgår det riktignok en viss misnøye og ambivalens knyttet til dette hos de to yngre kvinnene, noe som kan skyldes at synet på kjønn og likestilling var endret i løpet av perioden. Det er også en mulighet for at de yngre kvinnene i større grad kjenner til feministisk teoridannelse om kvinnekriminering og kvinneundertrykkelse, og at de dermed forholder seg aktivt til denne når de i etterkant minnes sine liv (Johnsen Hertzberg 1986:55). Det interessante i relasjon til denne oppgavens problemstilling, er likevel at det at kvinnene hadde hatt utvidet ansvar for hjemmet og familien under mennenes fravær ikke hindret mennene i å ta eller forsøke å ta myndigheten i hjemmet i sommermånedene når de var hjemme. Dette kan igjen forklares med at mannen på midten av 1900-tallet var ansett som hjemmets egentlige overhode, til tross for at kvinnene var hjemmeværende og utførte mesteparten av det praktiske arbeidet i husholdet (Avdem 2001:39). Når så hvalfangerne kom hjem om sommeren, forsøkte de derfor å gjeninn ta den rollen som vanligvis tilfalt menn i husholdet. Slik er århundrers mentalitet og oppfatning om kjønn noe som kun endres langsomt (Thorsen 1993:247), og det at mennene var vekk halve året virker ikke til å ha vært tilstrekkelig for at hvalfangerfamiliene tok et permanent oppgjør med den samtidige oppfatningen om mannen som familiens egentlige overhode. Det at kvinnene tilsynelatende vek til side ved mennenes hjemkomst kan i følge Brit Berggreen også tolkes som uttrykk for

sidetrinnsprinsippet, som en praktisk foranstaltning for å unngå revirfrustrasjon og unødige konflikter, noe som ellers kunne oppstått som følge av at kvinnene hadde mennenes ansvar og utførte deres oppgaver (Berggreen 1990:74f). Forstått på denne måten, kan det at hvalfangerhustruene trådte til side for ektemennene sine ved hjemkomsten også tolkes som et uttrykk for en tilpasningsstrategi fra kvinnenes side, som de benyttet for å forhindre unødige konflikter i månedene mennene var hjemme.

I mange hvalfangerfamilier var det riktignok ikke snakk om en fullstendig overgivelse av myndigheten til mennene, ofte samarbeidet også ektefellene om avgjørelsene i hjemmet når ektemannen var hjemme i sommermånedene. I forhold til utførelsen av det daglige husmorarbeidet opplevde kvinnene forøvrig sjelden konflikter i sommermånedene, ettersom dette arbeidet forble deres ansvar, og endret seg lite utover at mengden klesvask og matlaging økte, noe en kvinne som var hvalfangerhustru i årene 1935-1960 belyser slik: ”Det ble omtrent det samme når han kom hjem. Han måtte jo begynne å arbeide ganske snart etter at han kom hjem, når vi var så stor familie og hadde kjøpt hus” (V18). Slik var det blant de lavere lønnede hvalfangerne også vanlig at mennene tok seg lønnsarbeid i sommermånedene, en anledning som i tillegg til mulighetene for stabil inntekt gjennom fangstsesongen gjorde det ekstra attraktivt for mange å forsøke å skaffe seg hyre som hvalfanger (Lalla 2003:101, Tønnessen 1969:93). I forhold til barneomsorgen kunne det imidlertid bli litt annerledes når fedrene var hjemme om sommeren, og i noen familier opplevde de også vanskeligheter hvis ektemennene engasjerte seg i oppdragelsen. En kvinne forteller i denne sammenhengen at hun og ektemannen brukte å bestemme litt hver i familien når han var hjemme, men at barna ikke lystret faren:

Når jeg ble sint og snakket hardt, så lystret de, men når han tok i, satte de opp en mine akkurat som for å si ”du bor ikke her”, og ”jöss, hva er det du tror?” De kunne like gjerne sagt det, for vi så det på hele uttrykket, så han måtte le av dem mange ganger. De var vant til at jeg bestemte. Mellom oss var det verken konflikter eller fordeler, det gikk i den samme tralten, og vi bestemte litt hver (V18).

Som tidligere nevnt, var barneoppdragelsen i samtiden uansett betraktet som kvinnenes hovedanliggende, så det er derfor ikke overraskende at mennenes tilstedeværelse ikke forårsaket noen større omveltninger i løpet av sommeren. En kvinne som hadde ektemannen på hvalfangst i årene 1960-1962 og siden også i utenriksfart, minnes i denne sammenhengen at oppdrageransvaret tilfalt henne i kraft av at hun var tilstede hele året, mens farens tilstedeværelse nærmest ble et festlig avbrudd for barna:

I hele ekteskapet vårt så var det sånn at mamma, ho var striks og sinna og streng. Jeg måtte oppdra dem, og så fikk dem ingen tingen når pappa var ute, for da skulle vi bruke minst mulig penger. Men når pappa kom hjem, så kom den store, snille julenissen. Men det godtok de, når han reiste, så var det ikke noe mer mas om å få noe (H7).

Informanten peker her også på en medvirkende årsak til at mennenes årlige hjemkomst utgjorde et høydepunkt for hvalfangerfamiliene, nemlig det at hvalfangerne gjerne hadde med gaver til familien dersom skipet de hadde hyre med var innom utenlandske havner på hjemturen fra Sydishavet, samt at mennene ved hjemkomsten gjerne mottok en økonomisk godtgjørelse på grunnlag av fortjenesten ved årets hvalfangstsesong. Godtgjørelsen, gjerne kalt *part*, varierte lik hyren blant annet avhengig av hvilken stilling hvalfangeren hadde, samt hvilket rederi han seilte for, men førte likevel til at de fleste hvalfangerne mottok en betydelig sum kontanter når de kom tilbake til hjemlandet (Lalla 2003:102ff). For disse pengene kunne familiene kjøpe noe de trengte til hjemmet, slik som møblement eller utstyr til barna, eller de kunne brukes til å nedbetale eventuelle lån, eller spares. Mange hvalfangere valgte også å kjøpe seg bil for disse pengene, noe som førte til at det i Vestfold fantes en større privat bilpark enn i andre landsdeler. Forfatteren Tore Østevik forklarer dette med at det etter andre verdenskrig var restriksjoner på import og salg av privatbiler, men at hvalfangerne, som ofte fikk utbetalt noe av lønnen i utenlandsk valuta, stod bedre økonomisk rustet da restriksjonene ble modifisert mot midten av 1950-tallet (Østevik 1998:96f). Bilene var likevel i hovedsak mennenes domene, og var av mindre praktisk interesse for kvinnene som sjelden hadde sertifikat eller mulighet til selv å kjøre dem. En informant belyser dette ved å vise til en interessekonflikt som oppstod mellom to ektefeller der mannen ønsket å kjøpe seg bil for partspengene, men hvor hustruen allerede hadde bestilt ny salong, en avgjørelse informanten selv reagerte negativt på: ”Ja, det var en ombord hos mannen min, han hadde jo spart til bil, og kona hans hadde kjøpt salong! Der ble det oppvask. Jeg hadde ikke tørt det! Det går da ikke an!” (H5).

I mange tilfelle virker mennene i det hele tatt til å ha hatt større innflytelse over de ekstra pengene de mottok ved hjemkomsten, og ønskene om å kjøpe luksusartikler slik som biler ble i noen familier betraktet som en velfortjent belønning de kunne unne seg etter et halvår på hvalfangst. Samtidig er det interessant å bemerke at mennene ikke nødvendigvis overtok ansvaret for den øvrige familieøkonomien ved hjemkomsten. Av kildene fremgår det snarere at dette forble kvinnenenes ansvar så vel gjennom sommermånedene, som da hvalfangsten opphørte, et

poeng som forøvrig vil bli diskutert nærmere i kapittel 5 i forbindelse med avslutningen av hvalfangsten.

Vi måtte jo ordne med alt som hette utgifter ... mannen min hadde ikke greie på det da han kom i land, han (V24).

Det var alltid jeg som hadde oversikt over økonomien, enten han var hjemme eller ute. Men jeg var ikke no' glad i det. Det vil si, jeg hadde jo "meget" i regning, men det var ikke drømmen, liksom! (H11).

På denne måten hadde hvalfangerhustruene også i sommermånedene en større myndighet over familieøkonomien enn mange samtidige kvinner.

Gårdsarbeidet om sommeren

For hvalfangerhustruene som bodde på landet, var mennenes hjemkomst om våren også av stor betydning for kvinnenes daglige arbeid, ettersom de store arbeidssonene innen jordbruket sammenfalt med de månedene mennene var hjemme i denne perioden. En kvinne betegner slik ektemannens hjemkomst på våren som en absolutt nødvendighet for driften av gårdsbruket deres i sommerhalvåret:

Så derfor var det så fint med hvalfangsten, for det var jo bare i vintermånedene. Noe annet hadde ikke gått heller, for hvem skulle da ha gjort våronna og høstonna og alt det der? (...) Så for meg var det bare å vente på våren, det var verre for de som hadde mennene sine i koffardi¹², for de kunne jo være ute i sommerhalvåret også (H10).

Hun overlot riktignok ikke hele gårdsdriften til ektemannen når han kom hjem, fjøsstellet forble hennes oppgave i tillegg til at hun hjalp til ute ved behov. Slik har arbeidet med dyrene gjerne vært ansett som kvinners spesielle arbeidsområde året rundt i norsk jordbruk, mens de i sommermånedene også har deltatt i det øvrige arbeidet utendørs (Elstad 2004:10, Thorsen 1993:96ff, 134). Gårdsarbeidet i sommermånedene ble videre utført som et samarbeid mellom ektefellene, der begges innsats var nødvendig. I denne sammenhengen er det interessant å vise til etnologen Kjersti Haugen, som i sin hovedfagsoppgave om hvalfangstperioden på øya Veierland i Vestfold, hevder at mennene kun hjalp til med gårdsdriften når de var hjemme fra hvalfangsten, mens kvinnene hadde det overordnede ansvaret (Haugen 1992:85). Haugen belegger denne påstanden ved å gjøre et historisk tilbakeblikk til tiden før den pelagiske hvalfangsten fra Vestfold, hvor næringskombinasjonen sjøfart og jordbruk som da allerede var utbredt,

¹² Koffardifart: Skipsfart for handelens skyld (kilde: <http://snl.no/koffardi>).

sammenfalt dårlig med onnene innen jordbruket. I mennenes fravær ble kvinnene derfor ansvarlige for å utføre onnearbeidet, skriver hun, og hevder samtidig at denne kjønnsarbeidsdelingen forble uendret med den pelagiske hvalfangsten (ibid).

Jeg har ikke gjort tilsvarende funn i materialet jeg har undersøkt, av dette framgår det snarere at kombinasjonen av hvalfangst og jordbruk under den pelagiske hvalfangsten dannet et gunstig utgangspunkt for arbeidsdeling ektefellene i mellom, i og med at mennene årlig kom hjem i april eller mai måned, og først dro ut etter at onnearbeidet var avsluttet på høsten. En mann som var hvalfanger og jordbruker i årene 1947-1960, bekrefter dette, og viser til at han opplevde at denne næringskombinasjonen sammenfalt godt med familiens gårdsdrift, ettersom han kunne tjene kontanter på hvalfangst om vinteren og samtidig rekke hjem tidsnok til våronna på gårdsbruket, noe han uttrykker slik: ”Det var jo det med den hvalfangsten, det var en veldig positiv ting for landbruket. Vi kunne dra ut om vinteren og tjene kontanter, også kom vi hjem, da, når det starta med våren” (H2). Noe annerledes ble det riktignok ved overvintring, hvis ektemannen ble værende i Antarktis for å arbeide på en av landstasjonene¹³ i Syd Georgia sommeren over uten å komme hjem ved fangstslutt. Ordningen med overvintring ga hvalfangerne mulighet til en gunstigere fortjeneste enn ved en ordinær sesong, men ga også kvinnene en ekstra utfordring med tanke på jordbruket. Den ovenfor siterte informanten overvintret ved en anledning, og hustruen han minnes at gårdsdriften ble ekstra utfordrende for henne dette året:

I 1957, om våren da kom ikke *Vegard* hjem, og da var det jo litt kjælkete, da. Da blei det mye å tenke på! Jeg måtte få tak i hjelp til å få gjort våronna, jeg var ikke no’ flink til også ta meg av det, kan du si. Og mat til dyra skulle inn i hus for vinteren. Nei, jeg var ikke fra gård, og det var jo litt uvant for meg. Jeg fikk hjelp av min bror og noen kjente, da. Så det gikk på noe slags vis det også (H1).

Som det fremgår av dette eksempelet, var det uvant for informanten å skulle ha ansvar for onnearbeidet uten ektemannen. Hun greide riktignok å skaffe hjelp, men opplevde likevel at arbeidet hennes dette året var ekstraordinært, ettersom hun ikke pleide å ha dette ansvaret alene når han var hjemme. Det at kvinnene hadde et utvidet ansvar for gårdsdriften under mennenes fravær om vinteren, trengte med andre ord ikke bety at de innehadde det samme ansvaret også når ektemennene kom hjem om sommeren.

¹³ Landstasjon: Fabrikkområde på det antarktiske fastlandet for bearbeiding av skutte hvaler. Før gjennombruddet for den pelagiske hvalfangsten foregikk all slakt på landstasjonene, men med lanseringen av de flytende hvalkokeriene ble antallet operative landstasjoner gradvis redusert (Basberg 2004).

Årlig posisjonalitet

Som en oppsummering av kapittelet og foreløpig konklusjon, vil jeg argumentere for at hvalfangerhustruenes arbeid og hverdag var preget av et årlig skifte under den pelagiske hvalfangsten, av et skifte mellom sommermånedene med ektemannen og vintermånedene uten, noe som ofte resulterte i at de fikk både mer arbeid og ansvar enn de ellers ville hatt hvis ektemennene hadde vært hjemme. Når det utvidede ansvaret under mennenes fravær likevel ikke var ensbetydende med at de også hadde mer innflytelse når mennene kom hjem, kan dette tolkes som uttrykk for det Linda Alcoff (1988) betegner som *posisjonalitet*, nemlig at kvinnene refortolket sin identitet i takt med den endrede, ytre konteksten. Jeg vil også argumentere for at det her forelå en *årlig posisjonalitet*, ettersom kvinnene hvert år inntok en lederrolle i hjemmet under mennenes fravær, for så å helt eller delvis forlate denne når mennene kom hjem om sommeren og overtok ansvaret. Slik vekslet de mellom ulike posisjoner i løpet av året, mellom større innflytelse om vinteren, og mindre innflytelse tilpasset mennenes tilstedeværelse om sommeren. Av diskusjonen så langt har det også fremgått at det forelå en del forskjeller hvalfangerhustruene i mellom, både med tanke på den enkeltes bakgrunn og forforståelse av hva det ville si å være hvalfangerhustru, men også med tanke på den enkelte kvinnes arbeid og opplevelse av hverdagen som hvalfangerhustru.

Kapittel 3: Andre verdenskrig – brudd og kontinuitet

I dette korte kapittelet vil jeg som en fortsettelse av diskusjonen i forrige kapittel se nærmere på hvalfangerhustruenes arbeid under andre verdenskrig. Under okkupasjonen ble nemlig årssyklusen med et halvår med og uten ektemennene brutt, ettersom hvalfangerne som følge av krigsutbruddet ble forhindret i å komme hjem som forventet våren 1940. Sjøfolkene fulgte i stedet den lovlige regjeringens pålegg om å ta seg til en alliert havn, noe som i praksis brakte store andeler av hvalfangerne til Storbritannia og USA. Denne eksiltilværelsen varte for noen kort, for andre resulterte den i permanent bosetting, kan hende også med stiftelse av ny familie. Atter andre havnet i tysk fangenskap, eller mistet livet som følge av krigshandlinger. Totalt var 6270 norske hvalfangere i Antarktis i sesongen 1939/1940, og mange av disse hadde forsørgelsesbyrde (Norsk Hvalfangst- tidende nr. 6 1940:125).

Husmor og familieforsørger

For hvalfangerhustruene som ble rammet, betydde okkupasjonen og mennenes uteblivelse like fra begynnelsen av en stor økonomisk utfordring, ettersom både de månedlige lønnsutbetalingene og parten som mennene årlig mottok ved fangstslutt, og som familiene levde av i sommermånedene, uteble. Hvalfangstforbundet forsøkte riktignok å løse problemet som best de kunne, og utbetalte også noe i de månedene hvalfangerne normalt ikke mottok lønn. Men de informerte også de berørte familiene om at de måtte forberede seg på magrere utbetalinger enn vanlig (Tønnessen 1970:105). Aller vanskeligst ble det for hvalfangerhustruer hvis ektemenn hadde hyre gjennom utenlandskeide hvalfangstselskaper, noe som var tilfelle for mer enn halvparten, ettersom disse selskapenes kapital var i utlandet og det som følge av okkupasjonen var vanskelig å få tilgang på denne (Christophersen 1989:84). Situasjonen for sjømannsfamiliene ble til slutt formelt løst ved at staten garanterte for en utbetaling av 60 % av tidligere utbetalt trekk til familier som hadde under 3000 kroner i formue (Elstad 2004:67). Bidrag fra familiemedlemmer andre steder i landet og veldedige organisasjoner slik som sjømannsmisjonen, hjalp også mange trengende hvalfangerfamilier (ibid). Dette forhindret likevel ikke at kvinnene måtte arbeide hardt for å skaffe mat og klær, ettersom den utbetalte trekken nå var mindre, i tillegg til at prisene stadig økte (Christophersen 1989:86).

Okkupasjonen førte også til matmangel og rasjoneringer, noe som igjen førte til at husmorarbeidet ble mer tidkrevende og omfattende (Hjeltnes 1987, Melby 2006:322). Da trekken uteble, måtte mange sjømannshustruer og hvalfangerhustruer i tillegg ta seg lønnet arbeid utenfor hjemmet (Christophersen 1989:86). En kvinne som var hvalfangerhustru da krigen brøt ut, gir et innblikk i hvordan hverdagen kunne fortone seg når ektemannen ikke kom hjem våren 1940, og heller ikke tok kontakt med familien i løpet av krigsårene:

Mannen min dro på hvalfangst høsten 1939, og var på vei mot Norge som vanlig våren 1940. Jeg gledet meg ekstra til å få ham hjem, for jeg hadde fått sønnen vår i januar. Men tre dager fra land brøt krigen ut, og de måtte gjøre vendereis. De havnet til slutt i Halifax. Han ble i Amerika hele krigen, og jeg hørte ingenting fra ham. Vi fikk litt å leve av fra en institusjon, men helt vilkårlig. Det kom også pakker i blant fra Sverige, men familien på landet ble vår redning. (...) De hadde bondegård og godt med mat. Jeg hadde også en liten jordlapp på Framnes der vi bodde, så når krigen var litt rolig flyttet vi ned dit og opparbeidet jorda. Holdt på til klokka 12 hver kveld (I1).

Under krigsårene måtte hvalfangerhustruene i det hele tatt forholde seg til en situasjon der det både var uvisst når ektemennene kom hjem, samt om de i det hele tatt levde. Gjennom å ta lønnet

arbeid holdt mange nøden fra livet, til tross for at de ikke var vant med å arbeide utenfor hjemmet eller egentlig følte seg i stand til det:

Jeg hadde ikke lønnet arbeid før krigen, da var jeg hjemmehustru. Men under krigen hadde jeg jobb utenom hjemmet, det var arbeid på jorda, jeg hadde ingen utdanning så jeg kunne få noen annen jobb. Det var hardt arbeid, og jeg følte meg heller ikke sterk, men jeg var nødt til å arbeide for at vi skulle få leve. Den siste trekken vi fikk var på 50 kroner etter at krigen var brutt ut. Mannen min var med de engelske, så vi skulle egentlig ikke ha noe. Vi fikk litt Nasjonalhjelp senere, men i begynnelsen var det helt vanskelig, altså (V15).

Jeg hadde ikke lønnet arbeid som hvalfangerhustru, men under krigen ble vi faktisk tvunget til å forsøke å få noe å gjøre, ettersom mannen min var ute under hele krigen. Da var jeg på landet og tok opp korn og poteter for 70 øre timen på egen kost. Det var bare sesongbetont, men på den måten kunne vi kanskje få litt poteter, litt korn, egg, en liter melk, litt som kunne hjelpe til i vanskelighetene med å skaffe mat (V14).

Variert jordbruksarbeid ble i det hele tatt løsningen for mange hvalfangerhustruer under okkupasjonen. Hvordan krigsårene utspilte seg for hvalfangerhustruer som bodde på gård, er imidlertid usikkert, ettersom ingen av kildene jeg har hatt tilgang på har kunnet belyse akkurat dette. Det som på den annen side er sikkert, er at landbruket generelt fikk økt betydning under okkupasjonen, først og fremst som leverandør av råvarer til så vel nordmenn som de tyske okkupantene (Almås 2004:320f). Dette forhindret likevel ikke at det ble stor mangel på arbeidskraft til gårdene i Vestfold, ettersom mange reiste til byene for å forsøke å skaffe seg bedre lønnet arbeid der. Gjennom krigsårene oppfordret derfor myndighetene i Vestfold befolkningen til å ta arbeid på gårdene, og til å bistå på bruk som etterspurte ekstra arbeidskraft (Christophersen 1989:66ff).

I tilknytning til diskusjonen rundt hvalfangerhustruenes okkupasjonshverdag bør det riktignok nevnes at det også her var ulikheter kvinnene i mellom, og ikke alle opplevde like store vanskeligheter til tross for at mennene var utenlands og det var lite varer å få tak i. Dette kunne for eksempel skyldes at de hadde familie i utlandet som hjalp dem økonomisk, at de hadde slektninger med gårdsbruk som de kunne få matvarer fra, eller også at de selv tjente godt nok til ikke å merke den uteblitte trekken i for stor grad (H8, V20).

”Kommer hjem, men spør ikke når”

For noen hvalfangerhustruer skulle krigsårene komme til å bli et endelig brudd med ektemennene. Overskriften til dette avsnittet er i så måte hentet fra brev en hvalfangerhustru flere

ganger mottok fra ektemannen etter frigjøringen, der han lovte at han skulle returnere, men at tidspunktet for hjemreisen var uklart. I påvente av ektemannens tilbakekomst, forsøkte hustruen å forsørge seg og familien på ulike måter:

Mine eldste barn var konfirmerte og ute i arbeid, men mine yngste barn måtte jeg forsørge så godt råd var. (...) Jeg syklet rundt og plukket nyper og eikenøtter for å få noe å selge. Husker en episode fra en av disse sykkelturene: Jeg syklet forbi en tysk vakt som ropte "Halt!" Men jeg lot som ingen ting og syklet videre. Litt senere ble jeg innhentet av en mann som sa "du kan være glad for at du lever", for tyskeren hadde hevet geværet, men unnlot heldigvis å skyte (I1).

Ektemannen vendte imidlertid aldri hjem, trolig fordi han hadde giftet seg på nytt i USA. Dette førte til at informanten ble en av de omlag hundre norske kvinnene som ble berørt av den såkalte "bigamiloven", eller "lex Nygaardsvold". Dette var en endring i ekteskapslovgivningen gitt i en provisorisk anordning¹⁴ den 15. april 1942 av den norske eksilregjeringen Nygaardsvold i London. Anordningen gikk i korthet ut på at det på grunn av verdenskrigen ble gitt tillatelse til å inngå nytt ekteskap uten formell skillsmisse fra ektefellen (Elstad 2004:68, Hjeltne 1987:65). I praksis ble denne loven mest benyttet av sjømenn i utenriksfart som ble forhindret fra å vende hjem ved krigsutbruddet i 1940, og som møtte en ny kvinne de ønsket å gifte seg med og stifte ny familie med i eksillandet. For denne hvalfangerhustruen innebar mannens permanente uteblivelse at hun måtte fortsette å forsørge familien selv, noe som heller ikke var lett i de første årene etter krigens slutt:

Jeg var like skuffet hver gang når jeg så hvalfangere som kom hjem uten min med, men slik var det jo for mange (...) Jeg måtte ta meg forskjellige jobber, skurejobb i 25 år og gikk med livsforsikring. Innredet og startet en liten kiosk i uthuset. Prøvde å livnære meg og barna så godt råd var. Fikk de to minste på middelskolen, og hjalp gutten fram til maskinsjefeksamen. Barna ble såkalte "nøkkelbarn" da jeg bestandig var og jobbet, men det gikk bra (I1).

Tilsvarende minnes en annen informant en hvalfangerhustru i bygda hun kom fra, som blant annet skaffet seg og familien et levebrød gjennom å produsere strikkeplagg på maskin:

På hjemstedet mitt var det ei som hadde strikkemaskin. Hun overlevde blant annet på den når mannen ikke kom hjem, både under krigen og etterpå. For mannen hennes gifta seg på nytt i utlandet. Hun var veldig flink og det blei veldig fint det ho lagde, og ho trang jo det

¹⁴ Provisorisk anordning: En lovhomejmel som gir regjeringen kompetanse til å treffe beslutninger som normalt bare kan treffes ved lov, i tider da lovgiveren (Stortinget) ikke er samlet (Andenæs 1998:208f).

som jobb også. Så de måtte være kreative de, altså, men de levde fra handa til munn, det kan jeg love deg (H11).

Flere hvalfangerhustruer ble også enker som følge av at ektemennene ble drept under skipstorpederinger eller andre krigshandlinger, eller de opplevde å få hjem skadde eller invalidiserte menn. Også for disse kvinnene gjaldt det å tilpasse seg tilværelsen som eneforsørger for familien gjennom ulike typer lønnet arbeid. En kjent skikkelse i Sandefjord i denne sammenhengen, var Sandefjordskvinnen Olaug Brun, som blant annet ble kjent for sine kunstarbeid i hvaltann (Winger 1976:5). Det å lage skulpturer av resteprodukter etter slaktede hvaler var riktignok ikke noe nytt med Olaug Brun, denne kunstformen hadde snarere en lang tradisjon både i Norge og utlandet, hvor denne typen gjenstander lenge hadde blitt produsert av sjømenn som tidsfordriv i ledige stunder ombord (Barthelmess 2007). Slik var heller ikke Bruns produksjon av hvaltanngjenstander nødvendigvis arbeid hun utførte for å holde nøden fra livet, ettersom familien hennes var økonomisk godt stilt. Aktiviteten var i følge henne selv snarere noe hun igangsatte for å sysselsette seg og ektemannen da han kom hjem som krigsinvalid under okkupasjonen etter å ha vært holdt i fangenskap i utlandet (Winger 1976:5). Men også etter ektemannens død i 1953 opprettholdt Olaug Brun dette arbeidet, blant annet i samarbeid med Røde Kors gjennom opprettelse av foretaket ”Goodwill produkter”, inspirert av tanken om at virksomheten kanskje kunne hjelpe andre invalidiserte sjømenn og krigsenker, noe hun viser til slik:

Da min mann døde, kom kallet til meg at dette arbeidet måtte fortsettes og bli for slike som han som ikke hadde anledning til å komme til sitt verksted. Og jeg mente at det kunne koordineres rundt slik at de ikke behøvde å komme på noe mekanisk verksted, de kunne sånn som min mann fått redskaper til det, og eventuelt måtte det lages et sted hvor de bare skar opp tennene (V8).

Gjennom denne virksomheten opparbeidet Brun seg etter hvert en stor samling hvaltannprodukter og kunstgjenstander, som hun i årene etter ektemannens død gjerne viste frem til interesserte besøkende i villaen i Sandefjord (Sandefjords Blad 28.12.1988).

Bildet viser Olaug Brun på verkstedet hjemme i Sandefjord hvor hun fremstilte ulike kunstgjenstander av hvaltenner (kilde: Jorunn Vesterlid 1992:58).

Den årlige posisjonaliteten brytes og gjenoppstår

Krigsårene førte i det hele tatt til at hvalfangerhustruenees årlige posisjonalitet med et skifte mellom sommer og vinter, og mellom mer og mindre ansvar slik som argumentert for i forrige kapittel, ble brutt. I stedet ble hvalfangerhustruene nødt til å tilpasse seg de nye omstendighetene og innta andre roller enn tidligere, blant annet som hovedforsørger for familien under mennenes ubestemte fravær. Okkupasjonstiden utgjorde videre både et brudd med det tilvante, i kraft av tyskernes nærvær og ektemennenes fravær, men også kontinuitet, ettersom kvinnenes hverdag stadig bestod av å dekke menneskelige behov for mat og omsorg (Olstad 1997:133).

Kontinuiteten ble siden videreført da ektemennene kom hjem, enten etter noen år i eksil eller fangenskap, eller med frigjøringen i 1945, ettersom mange snart dro på hvalfangst igjen.

Årsakene til den raske utfarten umiddelbart etter frigjøringen, var i hovedsak at det var stor etterspørsel etter kapital og arbeid også etter verdenskrigen. Mange var også sjømenn av yrke, og ønsket å gjenoppta yrket sitt så snart som mulig. Ektemannen til den neste informanten dro for eksempel på hvalfangst etter kun å ha vært hjemme i tretten dager. I forkant av dette hadde han vært hjemmefra i nærmere seks år:

Jeg så ikke mannen min fra 1939 til 1945. Han kom hjem sammen med kongen i 1945, da var jeg i Oslo og møtte ham. Det var mange folk på kaien i Oslo, og hjemmefrontkarene stod vakter, og lot meg ikke få gå noe sted, men jeg gikk lell, "ikke noe skal få stoppe meg", tenkte jeg. Så var jeg så langt fremme at jeg fikk øye på mannen min. Da tenkte jeg: "Du verden så lite hår han har", men han var jo den samme, og vi var

veldig glade for å treffe hverandre igjen. (...) Så var han ikke hjemme mange dagene før han måtte reise ut (V20).

På denne måten ble det å dra på hvalfangst ved krigens slutt også et uttrykk for en normalisering av hverdagen, noe som for kvinnene innebar at den årlige vekslingen mellom måneder med og uten ektemennene gjenoppstod, og at hvalfangerhustruer som hadde hatt lønnsarbeid utenfor hjemmet under okkupasjonen igjen kunne gå tilbake til å konsentrere seg om arbeidet i hjemmet.

Kapittel 4: Fritid

Når jeg i dette kapitlet ser nærmere på hvalfangerhustruene fritid, er det med tanke på å belyse problemstillingens spørsmål om hvorvidt hvalfangerhustruene utgjorde en egen gruppe, eller et kollektiv i samtiden. Aller først vil jeg drøfte dette gjennom å se på hvilke muligheter kvinnene hadde til å oppleve fellesskap med andre hvalfangerhustruer i hverdagen. Var det for eksempel vanlig at hvalfangerhustruene hadde kontakt med hverandre på fritiden, eller var de like gjerne sammen med kvinner som ikke hadde mannen på hvalfangst? Problemstillingens spørsmål vil videre bli belyst gjennom at jeg undersøker kvinnenenes organiserte, sosiale fritid. Var det vanlig blant hvalfangerhustruene å være med i frivillige foreninger slik mange kvinner i samtiden var, og av hvilken betydning var i tilfelle denne foreningsvirksomheten for kvinnene? Førte det for eksempel til økt samhold blant hvalfangerhustruene? Mot slutten av kapitlet utdyper jeg diskusjonen om likheter og forskjeller kvinnene mellom ved å se på forholdet mellom hvalfangerhustruene og de øvrige sjøfartshustruene som også fantes i Sandefjord i samtiden. Var det mange likhetstrekk kvinnene i mellom, eller utgjorde de atskilte kollektiv?

Vennskap og muligheter for sosialt liv

Oppfatningen av at hverdagslivet består av både arbeid og fritid slik som nevnt i begrepsavklaringen i kapittel 1, er historisk sett av nyere dato. Etnologen Asbjørn Klepp viser for eksempel til at bevisstheten om at arbeidet har en motsetning i en fritid som kan brukes til eget for godt befinnende, er en av de største forandringene i det moderne, industrialiserte samfunnet (Klepp 1988b:3). En viktig årsak til at fritiden fikk økt betydning i løpet av 1900-tallet, er i følge Klepp at stadig flere ble engasjert i lønnsarbeidssystemet i løpet av perioden, noe som igjen førte til en tydeligere inndeling i arbeidstid og fri eller ledig tid (1988b:4). Nøyaktig hvor grensene mellom arbeid og fritid gikk for en husmor på midten av 1900-tallet kunne riktignok være uklart,

da kvinnenens arbeidsdager ofte var lange (Danielsen 2002:97). Få av husmødrene hadde dessuten lønnet arbeid utenfor hjemmet, noe som igjen bidrar til å forklare hvorfor arbeidet vanskelig lot seg avgrense i klokketid. Og som pekt på i kapittel 2, førte heller ikke ektemennenes fravær til at hvalfangerhustruene nødvendigvis fikk mindre å gjøre i huset. Samtidig kunne ektefellens fravær føre til at de i større grad ønsket å komme seg hjemmefra i blant for å møte andre voksne, for eksempel for å møte venninner eller gå i forening.

Eventuelle ærender utenfor hjemmet uten barna forutsatte imidlertid at de hadde barnevakt, eller at barna var store nok til å klare seg noen timer på egenhånd. En kvinne husker i denne sammenhengen at hun brukte å besøke venninnen som bodde i nabohuset på kveldstid i blant når barna hadde lagt seg, for da trengte hun ikke barnevakt:

Vi hadde det som vi kalte symøte, men det var heller ikke så godt å få til når man hadde små unger og var aleine. Men jeg husker at vi satt oppe hos henne, for da kunne jeg se ned til oss, for det var bare en femti meter mellom husene. Og så gjorde vi omvendt når hun var nede hos meg (H11).

Akkurat denne venninnen var hvalfangerhustru et år, ellers omgikk ikke informanten andre hvalfangerhustruer, ettersom hun for det meste kun hadde kontakt med nabokvinnene som ikke hadde ektemennene på hvalfangst. Tilsvarende kunne også hvalfangerhustruer som bodde på gård og hadde små barn ha vanskelig for å komme hjemmefra. For i tillegg til at det kunne være utfordrende å få barnevakt, kunne dårlige veier og store avstander avstedkomme problemer. En informant som var hvalfangerhustru på 1950-tallet, viser slik til at det ikke var aktuelt for henne å være med i noen foreninger de årene mannen seilte på hvalfangst, ettersom fremkommeligheten på hjemstedet var for dårlig vinterstid. Denne kvinnen hadde riktignok god tilgang på barnevakt, ettersom svigermoren bodde på gården, noe som ga henne mulighet til å komme seg hjemmefra i blant, for eksempel for å slå av en prat med andre kvinner i bygda:

Jeg var ikke med i noen foreninger, det var ikke så godt å komme seg langt av gårde, så dårlige veier og... Men jeg hadde ei venninne, hun hadde mannen sin ute på arbeid hele uka, så vi var mye i sammen. Hun kom til meg, og jeg tok med ungane og gikk bort til henne. Ja, det var veldig koselig. Vi hadde veldig god kontakt sånn i nabolaget. Så jeg hadde besøk av og besøkte venninner som bodde i nærheten (H1).

Venninnen var også alene hjemme i det daglige mens ektemannen var på arbeid, og de to kvinnene opplevde på mange måter at de var i samme situasjon, siden de begge var alene med omsorgen for små barn og gårdsbruk. Da hun var den eneste hvalfangerhustruen i bygda, var hun riktignok ikke sammen med noen andre hvalfangerhustruer:

Det bodde liksom ikke noen andre hvalfangerhustruer her, jeg hadde ikke noen andre i samme situasjon som meg. For de var i grunnen hjemme de andre jeg kjente. Det var ikke noen oppi her da. Det blei vel mer nedover i nabobygda, men jeg var jo ikke så langt, vet du (ibid).

Der denne informanten var den eneste hvalfangerhustruen i bygda, men likevel hadde kontakt med andre kvinner i nærmiljøet, hendte det også at hvalfangerhustruer hadde lite eller ingen kontakt med andre i det daglige dersom gårdsbruket de bodde på lå langt unna andre bruk. En annen informant opplevde i denne sammenhengen at det kunne bli lenge mellom hver gang hun fikk besøk, eller selv oppsøkte andre. Hun var derfor sjelden hjemmefra mens mannen var på hvalfangst, men trivdes godt i sitt eget og barnas selskap:

Det blei ikke til at jeg var så mye hjemmefra mens han var på hvalfangst. Da måtte jeg jo hatt med meg barna, og det var veldig vanskelig å komme seg rundt her ute om vinteren. Så det var stort sett å være hjemme, det, når han var ute. Jeg hadde jo en bytur en gang i blant når jeg trang det, og det var noe som skulle kjøpes, for jeg hadde jo kusina mi boende hos meg. Hvis vi skulle til tannlegen for eksempel, så måtte vi ta en buss som gikk i 9- tida, og så gikk det en buss hjem igjen i 12- tida. Og da måtte jeg ha vært i fjøset først (H10).

Der disse informantene ikke var sammen med andre hvalfangerhustruer på fritiden enten som følge av at det var vanskelig å komme hjemmefra, eller at det bodde få eller ingen andre hvalfangerhustruer i nærheten, var denne muligheten ofte større for kvinner som bodde mer sentralt i byen eller i tettbygde områder i nærheten av byen. Slik forteller en hvalfangerhustru som bodde sentralt i Sandefjord at hun ofte møtte andre hvalfangerhustruer, og at disse kvinnene utgjorde flertallet i hennes nærmiljø, til sammenlikning med for eksempel koffaridhustruene, hustruer av menn som seilte i tank- og utenriksfart, som utgjorde et mindretall:

Ja da, vi hadde symøte, og der var det flere stykker som hadde mann ute. Så det hadde vi stadig. Og mange av de en kjente sånn ellers hadde jo også mannen ute, så det at han var ute det var ikke noe rart. Det var i grunnen mest dem som hadde menn på hvalfangst jeg var sammen med. Her var nok noen spredte andre, men de var mer i mindretall, og de hadde mannen i det som vi kalte koffardi (H8).

Det at det var flere i lik situasjon i nærmiljøet i byene og i de tettbygde strøkene, trengte likevel ikke være ensbetydende med at disse kvinnene søkte sammen, en tendens også Haugen viser til i forbindelse med hvalfangerhustruene på Veierland (Haugen 1992:108). En informant som var hvalfangerhustru i Sandefjord på 1950-tallet viser til dette forholdet:

Jeg følte egentlig ikke at jeg var del av en spesiell gruppe som hvalfangerhustru, for det var nesten bare hvalfangerhustruer her i Sandefjord på den tiden, så det var ikke noe

spesielt med det. (...) Jeg var ikke sammen med så mange hvalfangerhustruer heller, jeg var mest sammen med naboene. Ja, de rundt i nabolaget hjalp hverandre, for eksempel med å sitte barnevakt hvis det var noe spesielt som skulle skje. Men ellers ble det vel mest til at en hadde kontakt på dagtid, ikke så mye på kvelden (V3).

På denne måten var det heller ingen selvfølge at hvalfangerhustruene i nabolaget hjalp hverandre mer enn andre naboer, til tross for at de var i samme situasjon. Kvinnene var i stedet for det meste opptatt med sin egen familie og sitt eget hushold, og dersom de oppsøkte andre hvalfangerhustruer, skyldtes det like gjerne at nabokvinnene tilfeldigvis var hvalfangerhustruer som at kvinnene bevisst oppsøkte andre i lik situasjon. Noen informanter forteller riktignok at de opplevde et spesielt samhold med andre hvalfangerhustruer, slik minnes for eksempel to kvinner som var venninner under hvalfangsten at de stort sett bare var sammen med andre hvalfangerhustruer på fritiden mens mennene var til sjøs, da nærmest alle venninnene deres på denne tiden var gift med hvalfangere (H6, H7). Her må det riktignok innvendes at disse kvinnene var venninner også før de giftet seg og mennene reiste på hvalfangst, noe som gjør det vanskelig å fastslå hvorvidt samholdet under hvalfangsten skyldtes at kvinnene opplevde å være i lik situasjon som hvalfangerhustruer, eller om det skyldtes et allerede etablert venninneforhold.

I tilknytning til diskusjonen om samholdet hvalfangerhustruene i mellom, er det også interessant å bemerke at jeg ved noen anledninger har kommet over antydninger om hierarkiske forskjeller blant kvinnene, som følge av at mennene tjente ulikt og hadde ulike stillinger innen hvalfangsten. Disse forskjellene kunne videre bidra til å skape ytterligere skiller kvinnene i mellom, dersom de var seg mannens tittel og stilling bevisst. En informant som bodde sentralt i Sandefjord og som var hvalfangerhustru fra 1951-1966, minnes det for eksempel slik: ”Ja, det var noen som ville være litt fine, jeg husker at det var en del som ikke hilste på andre bare fordi mennene deres hadde bedre stillinger” (H5). Også Jorunn Vesterlid pekte på dette da hun ble intervjuet i NRK radio sommeren 1992: ”Det var store sosiale skiller i byene (...) det var et slags klasseskille mellom disse fruene. Litt sånn ’fru kaptein’ og så videre. Det var kanskje ikke så rart i og med de (mennene) hadde ulike yrker og foreninger og var hjemmевærende” (”Mens mennene var på hvalfangst ... Hjemmeliv i hvalfangsttida”. Intervju i NRK radio 8.6.1992).

Foreningsliv

Noen hvalfangerhustruer fant også tid til å være med i frivillige organisasjoner på fritiden.

Historikeren Anna Jorunn Avdem hevder i denne sammenhengen at foreningslivet gjerne blusset

opp blant kystkvinnene når ektemennene dro til sjøs, ettersom de fikk mer tid til dette når de var alene (Avdem 2001:42). Langt på vei var dette også tilfelle i foreningene hvalfangerhustruene var med i, ettersom møtene gjerne opphørte om sommeren når mennene var hjemme. Særlig blant de eldste informantene, som var hvalfangerhustruer under den pelagiske hvalfangstens første tiår, var interessen for organisasjonsarbeid stor. En kvinne som var hvalfangerhustru i årene 1930-1950, var blant annet medlem av Sjømannsmisjonen, Sanitetsforeningen og en husmorforening. Denne informanten opplevde riktignok at de yngre kvinnene ikke var like interessert i foreningsliv som hun selv hadde vært, noe hun tolket slik: ”Jeg var med i det jeg maktet å være med i. (...) Det var mange med den gangen, men nå er det bare Sjømannsmisjonen igjen på Haukerød, alle de andre er ’døde’ etter hvert, så det er litt rart. De unge har ikke noe lyst til å bli med” (V16). En mulig årsak til at de eldste hvalfangerhustruene oftere var medlemmer av frivillige organisasjoner, kan være at organisasjonsvirksomhet var mer populært i disse kvinnenenes samtid enn senere, da organisasjonene og deres kjerneområder gradvis mistet oppslutning i takt med endringer i det politiske klimaet på 1950- og 60-tallet (Blom 2006:336, 366ff). Slik utgjorde de frivillige organisasjonene i perioden 1900-1950 en viktig del av det politiske livet i Norge, som gjorde det mulig for borgerne å delta i politiske beslutninger. Organisasjonene ga fra slutten av 1800-tallet også kvinner i økende grad mulighet til å bli hørt i det offentlige rom (Melby 2006:280f).

Men også yngre kvinner som var hvalfangerhustruer mot slutten av den pelagiske hvalfangsten var med i organisasjoner og foreninger. En kvinne som var hvalfangerhustru i årene 1951 til 1966, ble medlem av Maskinistforeningens kvinneforening, en sosial forening for hustruer av maskinister, de siste årene mannen seilte på hvalfangst da de to barna hennes var store nok til å klare seg uten moren noen kvelder i måneden: ”Det var veldig koselig og var noe å se fram til. Den gangen snakka vi litt om at ’vi var i samme båt’ med mennene på sjøen, men mest av alt møttes vi for hyggens skyld” (H5). Slik har organisasjonstilhørighet ikke kun handlet om politikk og fremming av spesielle saker og interesser, for mange kvinner har muligheten for fellesskap og sosialt samvær med andre og solidarisk arbeid vært like viktig (Melby 2006:280f). Mange hvalfangerhustruer var for eksempel medlemmer av og aktive innen ulike lokallag av Norske Kvinners Sanitetsforening, en forening som sjelden markerte seg i det politiske landskapet, men som heller øvde innflytelse gjennom nærvær og ulike former for omsorgsarbeid i lokalsamfunnene (Bjarnar og Skar 1995:21). I tråd med dette oppgir mange hvalfangerhustruer at

de gikk i forening mest av alt for å møte andre voksne mennesker i en hverdag hvor det tidvis kunne bli lite voksenkontakt, og hvor dagene forøvrig bestod mye av husarbeid og barnepass.

I følge historikeren Finn Olstad skal likevel kvinnes engasjement i ulike lag og foreninger fra slutten av 1920-tallet av ha bidratt til å sette et sterkt preg på det moralske, religiøse og filantropiske arbeidet i Sandefjord, noe som igjen skal ha sørget for at byen fikk et konservativt preg under mennenes fravær (Olstad 1995:285f, 383f, 1997:74). Han peker også på at Sandefjordskvinnenes engasjement fra 1910 av ga utslag i lokalpolitikken, hvor det totale antallet fremmøtte kvinner ved kommunevalgene var høyere enn i landet forøvrig, mens det tilsvarende antallet fremmøtte menn var lavere enn landsgjennomsnittet som følge av at mange var fraværende på sjøen (Olstad 1995:286). Denne høye valgoppslutningen blant kvinnene skal dog ikke ha gitt utslag i form av politisk opprør eller reformer, tvert i mot finner Olstad at kvinnes tallmessige dominans så ut til å utgjøre en garanti for det bestående politisk sett (ibid). Det fremgår riktignok ikke klart av Olstad om det var hvalfangerhustruene spesielt som bidro til det konservative klimaet, eller om de øvrige sjøfartshustruene som til enhver tid fantes i byen også var medvirkende. Det er også en mulighet for at kvinnene han sikter til uansett ikke hadde mennene på hvalfangst i Antarktis, ettersom denne fangstformen først eskalerte mot slutten av 1920-tallet. Fram til det store gjennombruddet for den pelagiske hvalfangsten var mange vestfoldinger i stedet engasjert i landbasert hval- og selfangst i nordlige havstrøk utenfor finnmarkskysten, Svalbard og Island, fangstformer som blant annet skilte seg fra den pelagiske ved at sesongene var av ulik varighet, men også ved at de omfattet færre hvalfangere (Lalla 2003:12). Slik var heller ikke rammene rundt hverdagslivet til disse hvalfangerhustruene identisk med kvinnes forhold under den pelagiske hvalfangsten som jeg fokuserer på i denne analysen, noe som igjen fører til at Olstads argumentasjon ikke nødvendigvis kan overføres til hvalfangerhustruene under den pelagiske perioden.

I relasjon til denne oppgavens problemstilling, er det uansett interessant å bemerke at Sandefjordskvinnenes organisasjonsvillighet og engasjement ikke førte til opprettelse av en egen organisasjon spesielt myntet på hvalfangerhustruer. Organisasjonene og foreningene hvalfangerhustruene var medlemmer av hadde i stedet ofte et bredt nedslagsfelt, og omfattet gjerne både sjøfartshustruer og andre kvinner i lokalsamfunnet forøvrig. Noen foreninger krevde imidlertid at kvinnene var gift med sjømenn av en bestemt profesjon, slik tilfellet for eksempel var innen Maskinistforeningens Kvinneforening hvor flere av hvalfangerhustruene var

medlemmer, og hvor kvinnenes ektemenn primært måtte være maskinister for at de kunne bli medlemmer (Sandefjord Maskinistforening 2004:10). Utover dette stilte foreningen ingen krav til at medlemmene måtte være hvalfangere, så vel sjømenn i handelsfart som hvalfangere og deres respektive hustruer var medlemmer på like fote. Kvinnenes organisasjonsdelaktighet var i det hele tatt ikke utslagsgivende for utformingen av et spesielt kollektiv hvalfangerhustruene i mellom der kvinnene søkte sammen på bakgrunn av en oppfatning av fellesskap, eller hvor de på bakgrunn av en slik fellesskapsoppfatning søkte sammen for å arbeide for en felles målsetning spesielt myntet på dem som interessegruppe.¹⁵ En kvinne som var hvalfangerhustru på 1930-tallet mener i denne sammenhengen at hun ikke følte seg som del av et særegent fellesskap som hvalfangerhustru, til tross for at hun var medlem av foreninger der også andre hvalfangerhustruer var medlemmer:

Jeg var med i en misjonsforening og kvinneforening, men følte i grunnen ikke at jeg var medlem av en spesiell, sosial gruppe, vi hadde nok med oss selv. (...) Vi besøkte hverandre, men ellers orket vi ikke så forferdelig mye utenom. En var sliten etter det daglige arbeid (V15).

En noe annerledes og mer utvidet funksjon, kunne foreningene likevel få under andre verdenskrig, da flere kvinner opplevde at ektemennene ikke kom tilbake som forventet etter endt fangst våren 1940. I den store usikkerheten vedrørende mennenes tilstand, ble organisasjonene et møtepunkt der kvinnene kunne møtes og oppleve samhold (Vesterlid 1992:47). Foreningene bestod riktignok lik tiden før og etter okkupasjonen ikke utelukkende av hvalfangerhustruer, tilsvarende hadde også mange sjømannshustruer ektemennene sine utenlands under krigsårene (Christophersen 1989). En kvinne som var hvalfangerhustru på 1930- og 1940-tallet, sier om sitt medlemskap i Maskinistforeningens Kvinneforening at denne var spesielt viktig for henne under okkupasjonen, og at kvinnene i foreningen kunne utveksle bekymringer og uttrykke sympati med andre som var i en vanskelig situasjon som følge av mennenes eksiltilværelse (V7).

Foreningslivet bidro på denne måten til å holde humøret oppe blant kvinnene, blant annet gjennom at de på sammenkomstene kunne få høre ferske nyheter og rykter (Sandefjords Maskinistforenings Kvinneforenings jubileumsskrift 1949). Maskinistforeningens Kvinneforening ble forøvrig oppløst pro forma under okkupasjonen, blant annet fordi kvinnene

¹⁵ Det har ikke lyktes meg å få tilgang på saksprotokoller fra noen av foreningene kvinnene var medlemmer av, hos Maskinistforeningen fikk jeg for eksempel opplyst at disse ikke var bevart. Denne typen kilder kunne ha utdypet hvilke saker kvinnene diskuterte på møtene.

opplevde det som vanskelig å drive vanlig foreningsvirksomhet under den store usikkerheten vedrørende ektemennenes situasjon (Sandefjord Maskinistforening 2004:10), men trolig også av frykt for innblanding av den lokale okkupasjonsmakten. Medlemmene opprettholdt likevel både symøter og sammenkomster utenfor foreningslokalene (ibid).

Her er det riktignok interessant å notere at foreningslivet ikke utelukkende handlet om solidaritet og samhold kvinnene i mellom under okkupasjonen, slik gir informanten også inntrykk av at de kunne brukes for å utøve sosial kontroll medlemmene i mellom, for eksempel gjennom å ta avstand fra kvinner som innledet utenomekteskapelige relasjoner under mennenes fravær, eller som på annen måte handlet i strid med gruppens normer: ”Det var en fordel vi hadde i foreningen, og det var at det var nesten ingen som ’skeiet ut’. Det var et par tre tilfeller, men de ble frosset ut siden, så vi ikke hadde noe kontakt med dem mer” (V7). Det at kvinnene slo hardt ned på de utenomekteskapelige forholdene og valgte å stenge disse kvinnene ut av foreningen, kan kanskje best tolkes som uttrykk for at de opplevde denne adferden som truende. Slik peker den svenske etnologen Inger Lövkrona på at kvinners makt og sosiale stilling gjerne har vært avhengig av deres ekteskapelige status (Lövkrona 1999:148), noe som gjør det mulig å tenke seg at også hvalfangerhustruene slo ned på de utenomekteskapelige forholdene fordi de truet denne statusen. Kanskje var det også ekstra viktig for kvinnene å verne om ekteskapet når ektemennene var borte på ubestemt tid slik tilfellet var for mange under okkupasjonen. Denne diskusjonen vil forøvrig bli fulgt opp i neste kapittel, hvor jeg ser nærmere på de følelsesmessige utfordringene hvalfangerhustruene kunne støte på så vel under den årlige atskillelsen som under den spesielle situasjonen kvinnene befant seg i under andre verdenskrig.

Et hvalfangerhustrukollektiv?

I tråd med mange av informantenes utsagn er det i det hele tatt rimelig å spørre om det i det daglige var større likheter og samhold hvalfangerhustruene i mellom enn det var mellom hvalfangerhustruer og øvrige sjøfartshustruer i området som også levde uten ektemennene sine store deler av året. Flere informanter trekker også denne parallellen selv, i det de peker på likheten mellom de to yrkene og kvinnenes respektive hverdag. En kvinne som var hvalfangerhustru i årene 1930 til 1950, minnes for eksempel at det ikke var noe annerledes for hvalfangerhustruene enn det var for de som hadde mannen i koffardi som også var alene, begge måtte ta avgjørelsene som de kom (V22). En annen kvinne som var hvalfangerhustru i det samme

tidsrommet uttrykte dette i liknende ordlag: ”Noen hadde bondegård, de var fra forskjellige kanter, men vi følte oss i fellesskap som sjøfolk” (V16). Også en tredje kvinne, som var hvalfangerhustru på 1950-tallet, uttrykker på liknende måte at hun ikke følte seg som del av en spesiell gruppe som hvalfangerhustru, til tross for at hun omgikk andre hvalfangerhustruer både på symøter og i Sanitetsforeningen der hun var medlem. Slik følte hun mer samhörighet med venninnene og søsteren, som alle var gift med sjømenn i utenriksfart:

Jeg vil ikke akkurat si at jeg følte meg som del av en gruppe som hvalfangerhustru. Det var jo ingen forening den gangen, og jeg hadde ingen spesielle hvalfangervenninner. Mine venninner var gift med sjømenn. Vi var jo en del sammen og hørte liksom sammen, kan en vel si (V1).

Likhetene mellom hvalfangerhustruene og de øvrige sjømannshustruene i det daglige var i det hele tatt flere, for eksempel opplevde også kvinner som var gift med menn som seilte i koffardi årlig mange av de samme utfordringene som hvalfangerhustruene gjorde, ettersom også de var alene med ansvar for hus og hjem over lengre tid (Elstad 2004:57). Det forelå forøvrig en generell økning i rekrutteringen av norske sjømenn til utenriksfarten etter andre verdenskrig, noe som i Sandefjordområdet blant annet var synlig gjennom en kraftig vekst innen skipsfarten (Bakka 2008:48, Olstad 1997:206ff).

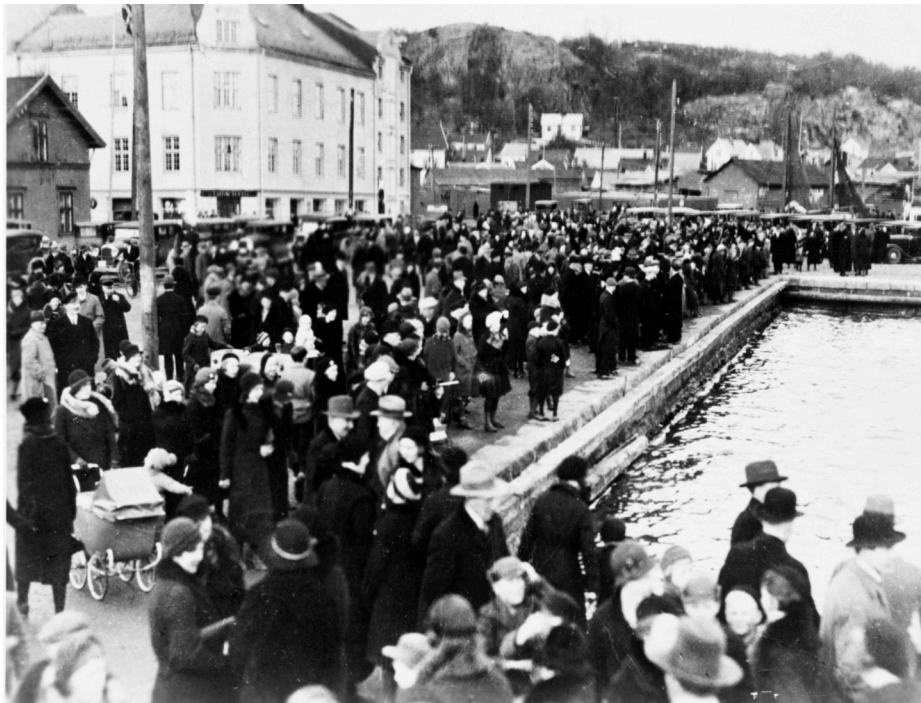
Samtidig var det noen vesentlige, strukturelle forskjeller mellom hvalfangerhustruene og sjømannshustruene hverdag. Sjømenn i utenriksfart var for det første ofte hjemmefra over et lengre tidsrom enn hvalfangerne var, i blant kunne utenlandsoppholdene ha en varighet på flere år. Tilsvarende måtte også hustruene deres være alene lengre enn hvalfangerhustruene måtte. I denne sammenhengen er det interessant å vise til en sammenlikning Brit Berggreen gjør mellom sjømannshustruer og fiskerhustruer, hvor hun konkluderer med at sjøfartshustruene gjerne ble ansett som ”sterkere” enn fiskerhustruene, som følge av at mennene deres var vekk over et lengre tidsrom ad gangen (Berggreen 1990:139f). Også andre forskere har argumentert for liknende påstander, og har pekt på at kvinnene som hadde mennene lengst ute, ofte opplevde den største belastningen og de vanskeligste hverdagene (Røde 1994:100f, Thompson 1983:175). Overført på hvalfangerhustruene og sjøfartshustruene, skulle dette kunne bety det samme som at de samtidige sjøfartshustruene både var ”sterkere” og hadde en mer utfordrende hverdag enn hvalfangerhustruene, ettersom mennene deres var borte over et lengre tidsrom enn hvalfangerhustruene ektemenn var. Jeg velger imidlertid å ikke gå videre i denne diskusjonen her, både fordi spørsmål i tilknytning til sjøfartshustruene faller noe utenfor rammene av denne

oppgavens problemfelt, men også fordi det ikke foreligger noen forskning om sjøfartshustruene i Vestfold.

I tillegg til forskjellen i varigheten på mennenes utenlandsopphold, utgjorde også hvalfangernes årlige hjemkomster og avreiser store, kollektive begivenheter som fant sted i det offentlige rom, og som forente så vel hvalfangerhustruene som familiene deres både før andre verdenskrig og i etterkrigsårene (Olstad 1997:191). Og som pekt på i kapittel 2, bar kvinnes forberedelser og arbeid i forkant av disse begivenhetene også preg av likhet. Liknende skuer og kollektiv innsats var ikke vanlig ved de øvrige sjøfolkenes avreiser og hjemkomster, og disse begivenhetene berørte dessuten færre sjøfolk og pårørende (1997:318). Slik minnes en kvinne som var koffardihustru noen år før hun ble hvalfangerhustru nettopp hvalfangernes hjemkomst som en situasjon hvor hun som koffardihustru ble holdt utenfor fellesskapet, og hvor hun tidvis følte at venninnene glemte henne: ”Når hvalfangerne kom hjem, ble jeg utenom og veldig mye alene om sommeren” (V24). Her er det riktignok viktig å bemerke at antallet hvalfangere ikke var stabilt i årene 1930-1968. Eksempelvis reiste 2436 hvalfangere fra Sandefjord på fangst i sesongen 1938/1939, 1435 i sesongen 1957/1958 og 116 i den siste sesongen i 1967/1968 (Norsk Hvalfangst- tidende nr. 10 1967:21). Antallet hvalfangerhustruer har følgelig også variert tilsvarende i løpet av perioden, fra et større antall kvinner på 1930-tallet og i årene rett etter andre verdenskrig, og til et mindre antall mot slutten av perioden. I denne sammenhengen er det likevel interessant å notere at Jorunn Vesterlid skriver at ”alle hvalfangerne reiste ut samtidig og kom hjem omtrent samtidig – det var tusener av dem” (Vesterlid 1992:9), en påstand som på bakgrunn av disse tallene knappest kan sies å ha gyldighet for hele perioden.

På grunnlag av diskusjonen i dette kapittelet, vil jeg derfor argumentere for at hvalfangerhustruene i hovedsak opplevde at de var del av en gruppe, eller et kollektiv i tilknytning til større, felles begivenheter slik som ved mennenes årlige avreise og hjemkomst, og ved den månedlige lønnsutbetalingen slik som redegjort for i kapittel 2. Disse begivenhetene bidro også til å skape en opplevelse av likhet kvinnene i mellom som på mange måter var unik for hvalfangerhustruene under den pelagiske hvalfangsten. Samtidig vil jeg med utgangspunkt i Scotts (1988) tanker om kjønn som forskjell argumentere for at det ikke skaper mening å snakke om en felles hvalfangerhustruidentitet, noe kvinnene selv viser til når de forteller at de ikke opplevde samhörighet med andre hvalfangerhustruer, i tillegg til at få av dem oppsøkte andre

hvalfangerhustruer spesielt på fritiden. Hvalfangerhustruene var i stedet lik andre kvinner forskjellige både som enkeltindivider og kvinner i det daglige.

Bildet viser hvordan hvalfangernes hjemkomst til Sandefjord på 1930-tallet var en kollektiv begivenhet der både hvalfangerhustruene, andre familiemedlemmer og bekjente stod samlet og ventet (kilde: Hvalfangstmuseets fotoarkiv).

Bildet viser at hvalfangernes hjemkomst til Sandefjord i 1968 ikke lenger førte til at mange mennesker samlet seg på bryggene, ettersom antallet hvalfangere var redusert sammenliknet med tiårene før og etter andre verdenskrig (kilde: Hvalfangstmuseets fotoarkiv).

Kapittel 5: De følelsesmessige sidene ved

hvalfangerhustrutilværelsen

I antologien *Den nordiske verden*, betegner Brit Berggreen kvinnenens hav som delt inn i en materiell eller praktisk side og en immateriell eller følelsesmessig side, der den materielle handler om havet som næringsvei, mens den immaterielle knytter tett an til myter og ideologier forbundet med livet med havet (Berggreen 1992:55). Den immaterielle siden betegner videre både kvinnenens førstehåndserfaringer, og havet slik kvinnene møter det gjennom sine fedre, sønner og ektemenn (ibid). I dette kapittelet vil jeg fortsette analysen av hvalfangerhustruenes hverdagsliv og diskusjonen rundt problemstillingens spørsmål om kvinnenens styrke og kollektivitet ved å se nærmere på deres immaterielle tilknytning til havet slik den kom til syne gjennom kvinnenens tanker om og følelser for ektemennene på hvalfangst. I hvilken grad hadde for eksempel hvalfangerhustruene mulighet for å ha kontakt med ektefellen mens han var borte, og av hvilken betydning var dette for følelsene og mestringsen deres? Og var mennenes yrker risikofylte, og hvordan taklet i tilfelle kvinnene denne påkjenningen? Her vil jeg også diskutere hvorvidt hvalfangerhustruene opplevde ekteskapene med de fraværende mennene som gode, eller om denne måten å leve på snarere var en nødvendighet enn noe kvinnene ønsket selv. Og hvordan opplevde egentlig hvalfangerhustruene det å være alene med barna, så vel når de ble født som når de var syke eller til familiehøytider slik som jul? Mot slutten av kapittelet ser jeg også nærmere på den årlige hjemkosten, med tanke på hvilke følelsesmessige implikasjoner denne fikk for ektefellene, i tillegg til at jeg diskuterer avslutningen av hvalfangsten med fokus på hvordan dette følelsesmessig og praktisk fortonte seg ektefellene i mellom. Årssyklusen med måneder med og uten ektemennene vil være et moment også i dette kapittelet, ved at de første temaene jeg behandler alle tar utgangspunkt i kvinnenens tanker og følelser i tilknytning til mennenes fravær, mens de siste omhandler kvinnenens opplevelser av hvordan det ble når mennene kom hjem.

Under hvalfangsten

Muligheter for kontakt

Som jeg har vært inne på i de øvrige kapitlene, hadde ekteparene kun begrensede muligheter til å ha kontakt med hverandre under hvalfangstsesongen. Den vanligste måten å kommunisere på var via brev, og ektefellene benyttet gjerne disse til å skildre følelser for og lengsler etter hverandre samt til å oppdatere hverandre på siste nytt. Selve brevvekslingen foregikk for kvinnenens del ved

at de gjennom notiser i lokalavisene fikk vite hvor de ulike hvalfangstekspedisjonene befant seg, samt informasjon om når og hvor de kunne sende brev til disse. Fra kvinnene postet brevene og til de ankom mennene, kunne det riktignok gå noe tid, i blant så lenge at de mottok flere brev på én gang. Som følge av den langsomme postgangen, benyttet noen kvinner derfor anledningen til å sende med ektemennene brev allerede når de dro om høsten. Det var riktignok ikke helt enkelt for kvinnene å skrive i tiden rett før avreisen, ettersom de gjerne var preget av vemodige følelser i forkant av den årlige atskillelsen, slik denne hvalfangerhustruen illustrerer i et brev til ektemannen skrevet dagen før han skulle reise: ”Ja, nu har jeg fått i stand julepakke til deg. Humøret mitt er ikke akkurat stemt til å skrive brev nu, synes avreisen blir vanskeligere for hvert år. (...) Håper alt må gå bra i vinter og at vi kan møtes til våren. Det er jo det vi har å se frem til hele vinteren” (Brev datert 13.10.1966).

Slik fremgår det av brevene og minnematerialet at tiden umiddelbart etter mennenes avreise om høsten ofte virket både tung og uoverkommelig for mange hvalfangerhustruer, ettersom de visste at det nå var flere måneder til familien atter skulle være samlet igjen. Likevel var de snart etter avreisen nødt til å få kontroll over disse følelsene, og gjenoppta hverdagsrutinene slik de hadde gjort før han vendte hjem noen måneder tidligere:

Vi tok avskjed hjemme, så fulgte jeg ham ombord, da ble det bare et kyss på kinnet. Vi var som sagt på kaia, der var det mange kvinner sammen. Jeg hadde barna med. (...) Noen andre ble med hjem, så hygget vi oss den første dagen og prøvde å komme over det. Deretter var det bare å begynne på nytt igjen, slik du hadde gjort før de kom hjem igjen (V19).

Flere kvinner mener også at det var av betydning for deres egen mestring av tilværelsen som hvalfangerhustruer at det nettopp var om høsten mennene dro ut, ettersom dette var den mørkeste tiden av året da de uansett ville ha tilbrakt mye tid innendørs, noe denne informanten minnes: ”Med hvalfangsten hadde vi det veldig hyggelig om sommeren, og om vinteren var det jo tidlig mørkt, så da holdt vi oss mer hjemme” (H5). Videre kunne også vissheten om at hjemkomsten nærmet seg for hver dag som gikk fungere som en trøst og motivasjon i møtet med de vemodige følelsene, slik denne kvinnen skriver i et brev til ektemannen: ”Kjære Edvard min! To dage og en nat er gaaet, siden du reiste fra mig! Og du verden saa lang en tid! Nu telles der dage, saa blir det uker, og siden maaneder. Men det går nok denne gang også. Maa ga, bare vi får være friske” (brev skrevet 1930, gjengitt i Vesterlid 1992:74). Som det fremgår av dette brevet, uttrykker hustruen først og fremst lengsler og savn etter ektefellen, andre mer vanskelige følelsesmessige

Fra 1926 fikk hvalfangerfamiliene også mulighet til å kommunisere per telegram (Tønnessen 1969:409). Telegrammene kunne overføres direkte til ekspedisjonen mennene var med, men ettersom denne kommunikasjonsformen var relativt kostbar, ble de som oftest kun sendt ved spesielle anledninger slik som ved merke- og høytidsdager, eller hvis noe ekstraordinært hadde funnet sted hjemme. Avsenderen kunne videre velge mellom standardiserte telegram der ordlyden var fastsatt, eller de kunne selv velge ordlyden for en litt større sum (Vesterlid 1992:83).

Fotoet viser et egenkomponert telegram som en hvalfanger mottok mens han var ombord på hvalkokeriet ”Thorshavet” (foto: Hanne Garmel 2009).

Fotoet viser et standardisert juletelegram en hvalfanger sendte hjem til familien i Sandefjord. Til de ferdigformulerte telegrammene kunne avsenderen velge mellom et fast utvalg av korte tekster og rim (foto: Hanne Garmel 2009).

Fra og med 1950-tallet av ble det også mulig for mennene å ta telefonkontakt med familien over radiobølge, noe som særlig ble benyttet på opp- og nedtur fra feltet (Vesterlid 1992:84f).

Samtaler over radiobølgen kunne imidlertid lyttes til av alle, så ved mindre man ønsket å dele privat informasjon med hundrevis av tilhørere, måtte disse samtalene være diskrete, slik denne informanten viser til:

De siste årene snakket vi i telefon både når de reiste og når de kom, ellers var det ingen forbindelse. Det var når de nærmet seg her. Mannen min ringte hjem så fort de kom så nær at det var mulig. Det var ikke så mye vi kunne snakke om, når hele Norge var på luften. Det var om hvordan barna hadde det, og hvordan det gikk på skolen. Jeg fikk jo alle barna mens han var ute (V18).

Av denne grunn minnes flere informanter snarere radiokommunikasjonen som en kilde til underholdning enn en kilde til egentlig kontakt med ektemennene, ettersom de også her måtte begrense seg, og tenke over hva de sa.

”For når en har en mann ute, er en jo aldri trygg”

Av hvilken betydning var så den begrensede muligheten for kontakt ektefellene i mellom? Bidro den for eksempel til at kvinnene hadde en begrenset forståelse av mennenes hverdag på fangst? Og i hvilken grad reflekterte kvinnene over hvorvidt mennenes yrker var farlige? Overskriften til dette avsnittet, som er et utsagn fra en kvinne som i hovedsak var hvalfangerhustru før andre verdenskrig, er interessant i denne sammenhengen, ettersom det gir et innblikk i en kvinnes uro rundt mannens ferdsel på havet. Kvinnen, som var hvalfangerhustru i tidsrommet 1926-1948, sier videre om uroen hun følte når mannen var på hvalfangst: ”Det var alle tiders når han kom hjem, da var alle sorger over. For når en har en mann ute, er en jo aldri trygg, de var jo veldig utsatt når de var på feltene” (V2). Om antall ulykkestilfeller innen den pelagiske hvalfangsten, skriver forøvrig historikeren Joh. N. Tønnessen at disse gikk sterkt tilbake etter andre verdenskrig, blant annet som følge av bedre materiell og instrumenter på båtene, men også som følge av at fangsten ble lagt til områder lenger unna isbelagte breddegrader enn tidligere (Tønnessen 1970:524f). For perioden 1925-1950 skriver han at det totale antallet dødsfall på hvalfangst var 82, i tillegg til at det i samme periode også skal ha forekommet noen skipsforlis som medførte tap av menneskeliv (ibid). Tatt i betraktning av hvor mange tusen mennesker som var involvert i hvalfangsten i disse årene var den reelle faren for at en hvalfangerhustru skulle oppleve å miste ektemannen sin på havet derfor liten, om enn ikke ubetydelig. Slik kunne for eksempel befolkningen i Sandefjord lese i lokalavisen den 22.2.1947 at planformannen Henry Anker Olsen hadde omkommet i en ulykke ombord på hvalkokeriet ”Balaena” noen dager tidligere. Av den samme avisnotisen går det også frem at han ved sin bortgang etterlot seg hustru og tre barn (Sandefjords Blad 22.2.1947). Hvordan denne typen brå dødsfall kunne oppleves for de gjenværende hvalfangerhustruene, gir en informant innblikk i når hun minnes morens reaksjoner da ektemannen brått omkom av lungebetennelse på vei hjem fra hvalfangst våren 1932: ”Min mor kom aldri over sjokket. Hun gikk alltid og ventet på at pappa skulle komme hjem. Men hun ga seg likevel ikke over, hun var utrolig flink til å stille med det som var” (I2). Slik måtte hvalfangerhustruen simpelthen takle sorgen og tilpasse seg hverdagen som enke når ulykken

inntraff. Også en annen informant peker på at vissheten om at ulykker kunne inntreffe var en del av det å være hvalfangerhustru, og at det var avgjørende at kvinnene evnet å takle dette, ettersom det fantes få andre alternativ:

Men jeg trur at alle hadde det i seg, at ulykker kunne skje, det kunne like godt hende den ene som den andre, sånn trur jeg alle hadde det i seg at de måtte bare greie det, for det var ikke bare dem. Men jeg trur også at folk hadde en bedre evne til å greie seg selv før i tida enn det de har i dag. For de måtte jo, de hadde ikke noe valg. Det var jo ikke samme typen støtteordninger som det er i dag (H8).

Historikeren Gro Røde viser også til liknende tankemåter og praksis blant fiskerhustruene hun har studert, og konkluderer med at kvinnene var nødt til å la livet gå videre når plutselige ulykker og dødsfall inntraff av hensyn til barna, vel vitende om at det ikke var uvanlig å bli enke ved kysten (Røde 1994:105).

I tillegg til alvorlige ulykker, var det også en mulighet for at hvalfangerne kunne bli utsatt for mindre uhell og skader. For som den tidligere hvalfangeren Tore Østevik skriver, var det mange farefulle situasjoner ombord både på hvalbåtene og de flytende kokeriene, og hvalfangerne måtte derfor raskt lære seg å ta seg i akt (Østevik 1998:80). Østevik hevder likevel at det var få skadetilfeller totalt sett, men at mannskapet på de flytende kokeriene var mer utsatt for uhell, noe som igjen kan tilskrives det mer industrielle arbeidet de her utførte (ibid). En kvinne som hadde mannen sin som matros på hvalkokeri i årene 1947-1950, hadde gjort seg noen tanker rundt de farene mannen kunne bli utsatt for: ”Jeg var jo bekymra noen ganger. Vi fikk jo brever om at det hadde vært storm og det ene med det andre. Og det hendte ulykker om bord også. De hadde jo de svære flenseknivane som de holdt på med på dekket med de svære hvalane, glatt og sleipt” (H9). Også en annen kvinne, som var hvalfangerhustru et par år før ektemannen begynte å seile i handelsfart, minnes at hun var særlig bekymret for hva som kunne skje mannen av ulykker da han var på hvalfangst: ”Og hvalfangsten, det var ikke så veldig mye storm og sånn jeg tenkte på da, da var det mest ulykker, for vi hørte om at det var så mange ulykker om bord, det var så mange mennesker og farer med arbeidet. Det var jeg engstelig for” (H7).

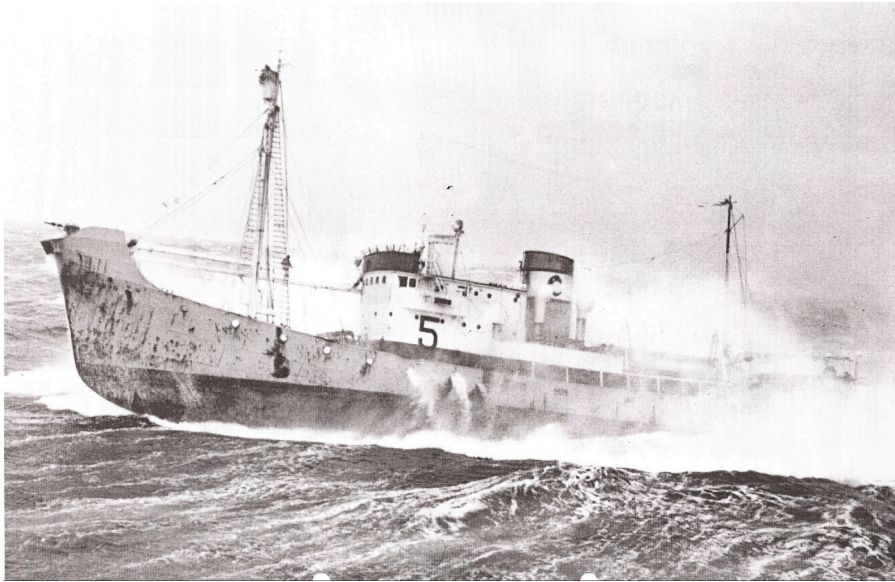
Men mange hvalfangerhustruer oppgir også at de ikke uroet seg mye for ektemennene mens de var på hvalfangst, samt at de ikke reflekterte noe videre over eventuelle farer de kunne komme ut for på havet, slik denne informanten kan fortelle: ”Nei, jeg tenkte ikke noe over det om det var farlig det han gjorde, jeg gjorde ikke det. Det er merkelig, ja” (H1). Mannen til denne kvinnen seilte forøvrig som flenser på hvalfangst, og arbeidet nettopp på dekk på hvalkokeri med

den typen flensekniver som kvinnen i eksempelet ovenfor beskrev med bekymring. For denne kvinnen var likevel ikke dette noen videre kilde til uro. Av intervjuet med henne og ektemannen, fremgår det at hovedårsaken til dette trolig var at ektefellene snakket lite om yrket hans de årene han var på hvalfangst, noe som førte til at hun hadde liten kunnskap om de faktiske forholdene mannen levde under halve året (H1, H2). Flere hvalfangerhustruer fant også trygghet i personlige overbevisninger om at det ikke forekom mange ulykker på hvalfangst, slik denne informanten som hadde ektemannen sin på hvalbåt på 1950-tallet viser til:

I grunnen så engsta vi oss ikke, for det var så sikkert, og vi var så sikre på at dette var bra. Jeg vet bare om én historie om en hvalbåt som var gått ned for mange år sida. (...) Og hvis det var ulykker, så var det no' småtteri bestandig, det skjedde ikke noe alvorlig. Og derfor så følte du deg trygg, du vet at dette er voksne folk, de kan jobben sin, de har gode båter, så hvis du skulle ha gått og engsta deg for sånne ting, det hadde ikke gått. Da måtte du glemme det derre der. I prosent var det mye mindre ulykker der enn det var på land, og med hvalbåtene spesielt (H11).

En annen kvinne som også hadde ektemannen på hvalbåt i samme tidsrom, viser til en liknende tankegang: ”Ja, en tenkte jo over at han var til havs, men en kunne jo ikke holde på med det. Og du vet på feltet, de var jo ute for mye som aldri noen fikk greie på. Men med så mange hvalbåter som det var, så var det jo lite uhell, da” (H8). Disse to informantenes vurderinger av at det var lite fare forbundet med mennenes yrker i den perioden de seilte, bekreftes delvis av den ovenfor nevnte argumentasjonen til Tønnessen (1970) og Østevik (1998) om nedgangen i antall ulykker etter andre verdenskrig, samt at mannskapet på hvalbåtene var mindre utsatt for fare enn tilfellet var for kokerimannskapet. Men i noen grad vitner utsagnene også om at kvinnene undervurderte den reelle faren under hvalfangsten, ettersom det jo både var dødsfall og alvorlige ulykker i perioden ektemennene deres seilte. Slik minnes også den ene informanten hvor overrasket hun ble da ektemannen som pensjonist ved en tilfældighet viste henne bilder av en hvalbåt i kraftig sjø og uvær, noe hustruen ikke hadde kunnet forestille seg: ”For så hadde vi stått og sett på de bildene på det oppslaget, hvalbåten er omtrent klar, og så sier jeg at ’sånn som det kunne vel ikke skje?’ ’Jo da’, sa *Bjørn*, ’jeg var ombord i den hvalbåten som tok bildet, jeg, så det er helt sikkert at det kunne” (H8). Denne undervurderingen eller ignoreringen av de reelle farene mennene var utsatt for, kan også tolkes som en mestringsstrategi hos hvalfangerhustruene, der de aktivt fortrengte eller valgte å ikke tenke på at mennenes yrker kunne være farlige, for på denne måten å oppleve mindre uro i det daglige. Denne forklaringen bekreftes også av de ovenfor refererte

informantene, som begge uttrykker at de ikke kunne gå rundt og tenke på farene mennene var omringet av.

Bildet, som trolig er ett av de informanten og ektemannen så på et oppslag i Sandefjord, viser en hvalbåt i uvær på fangstfeltet i Antarktis (kilde: Hvalfangstmuseets fotoarkiv).

I denne sammenhengen er det også relevant å notere at det særlig er de kvinnene som var hvalfangerhustruer i mange år som oppgir at de sjelden engstet seg for ektemennene på hvalfangst. Dette kan igjen peke mot at kvinnene over tid erfarte hvalfangsten som ufarlig, og at de i tråd med disse erfaringene konstruerte en personlig mestringsstrategi som hjalp dem til å tenke positivt rundt de mulige faremomentene ved hvalfangsten. Historikeren Åsa Elstad viser til liknende funn i sin doktorgradsavhandling om arbeidsliv i fiskerbondehushold i Vesterålen, ettersom også hennes informanter uttrykte at de ikke kunne gå rundt og engste seg til stadighet, samtidig som de forklarte at de var vokst opp under liknende forhold, og av den grunn var vant med tilsvarende situasjoner (Elstad 2002:305). På samme sted skriver hun også at de største utfordringene for kystkvinnene i det daglige trolig ikke var de psykiske påkjenningene i tilknytning til ulykkesrisikoen på havet, men snarere det ekstra arbeidet og ansvaret de fikk som følge av mennenes fravær (ibid). Men undervurderingen av farene kan også ha oppstått som følge av den begrensede kommunikasjonen ektefellene i mellom, samt at ektefellene ofte unnlot å fortelle hverandre om ubehagelige hendelser som inntraff når de var fra hverandre. Her kan det også nevnes at få av hvalfangerhustruene hadde vært i Antarktis selv, slik at de i liten grad kunne forestille seg hvordan det kunne være der. Kun noen få kvinner fikk anledning til å reise ned, og

dette var gjerne hustruer av sentrale aktører innen hvalfangsten (Vesterlid 1992:78). En del kvinner kunne imidlertid tenkt seg å reise dersom de hadde fått anledning, slik denne informanten viser til: ”Mange spurte om jeg hadde vært der nede, men dessverre, det var det visst bare fru Christensen som hadde vært. Kanskje et par til, men ikke flere” (V19). Kvinnerenes kunnskap om forholdene på hvalfangst var derfor sjelden førstehåndserfaringer, men baserte seg i stedet på andres erfaringer, slik disse ble gjenfortalt av ektemennene eller andre mannlige slektninger og bekjente.

Det at noen kvinner ikke bekymret seg for mennene på hvalfangst, kunne selvsagt også skyldes at de ikke var plaget av angst og uro, eller i noen tilfelle at de fant støtte i en religiøs overbevisning. Slik skriver etnologen Anders Gustavsson om kystbefolkningen i Bohuslän på begynnelsen av 1900-tallet, at mange kvinner opplevde å finne styrke i religionen når ektemennene var på langvarig fiske (Gustavsson 1986a:108). For en hvalfangerhustru var nettopp dette tilfelle: ”Jeg må si at jeg har hatt det veldig godt sånn, jeg er veldig rolig og er ikke plaga av angst og sånn. For jeg vet det at Gud tar vare på deg, og det hender ikke mer enn det skal” (H10). For en annen kvinne, som var hvalfangerhustru gjennom store deler av 1950- og 60- tallet og siden hadde mannen i utenriksfart, var det ikke troen på en kristen gud som ga henne styrke til å takle usikkerheten i tilknytning til ektemannens ferdsel på havet, men snarere troen på skjebnen, og på at denne rår uavhengig av hennes eller andres påvirkning. Slik nevner hun ofte skjebnens betydning under intervjusamtalene, og i forbindelse med faren for uforutsette hendelser på havet, uttrykker hun det slik: ”Hvor du er, skjer det, så skjer det. Så sånn tenkte jeg aldri på at hvalfangsten var noe verre enn noe annet, for så lenge jeg ikke hørte noe, så var det bra. En ska’ dit, og ikke lenger. Det tror jeg på” (H5).

I tilknytning til diskusjonen om hvalfangst og fare, er det også interessant å bemerke at en del av folketroen som har vært karakteristisk for øvrig kystkultur ikke gjenfinnes i materialet jeg har hatt tilgang på. For eksempel skisserer historikeren Narve Fulsås og folkløristen Svale Solheim en rekke skikker og ritualer i tilknytning til fiske, skikker som både var ment å garantere et godt utbytte, men også sikre mennenes ferdsel på havet (Fulsås 2003, Solheim 1940). Trosforestillingerne var knyttet til så vel gjenstander som handlinger og ord, og forbød gjerne bruken av disse i nærheten av fiskerne eller fiskeutstyret. Særlig tabubelagt var kvinnelig kontakt med båt eller utstyr, ettersom dette ble ansett å bringe ulykke (Bratrein 1976:24, Elstad 1994:193). Som pekt på i kapittel 2, var ikke kvinnelig kontakt med hvalbåtene tabubelagt under

den pelagiske hvalfangsten, tvert i mot hendte det ofte at hvalfangerhustruene var ombord på hvalbåtene og kokeriene både ved avreisen og ved hjemkomsten. Dette skyldes trolig at den pelagiske hvalfangsten verken ble betraktet som eller faktisk var like farlig som tidligere tiders fiske og sjøfart, noe som minimerte behovet for å kontrollere uforutsigbarheten gjennom folketro og ritualer. I denne sammenhengen er det også interessant å vise til en studie Anders Gustavsson har gjort av norskfødte kvinner som giftet seg med svenske fiskere og flyttet til kystsamfunnene i Bohuslän, hvor han fant at de norske innflytterne ikke fulgte den lokale folkeskikken i tilknytning til fisket. Han begrunner dette med at nordmennene ikke kom fra sjøfartsfamilier selv, og at de av den grunn ikke kjente betydningen av folketroen (Gustavsson 1986b:13f). Til sammenlikning kom som så vel flertallet av hvalfangere som hustruene deres fra sjøfartsfamilier selv, noe som gjør det rimelig å anta at de kjente til bruken av folketro i forbindelse med fiske og sjøfart, men at de likevel valgte å avstå fra denne i tilknytning til hvalfangsten.

Årlig fravær, fordel eller ulempe?

I en annen artikkel om kystkvinner i Bohuslän i Sverige, skriver Gustavsson at det fremgår av både intervjuer og brev at kvinnene tenkte mye på ektemennene når disse var borte på fiske over lengre tid, og at kvinnene opplevde en særlig uro for mennene ved uvær (Gustavsson 1986a:107). Betydde så det at mange av hvalfangerhustruene ikke engstet seg nevneverdig for mennene når de var på hvalfangst det samme som at de ikke tenkte mye på dem? Eller kom følelsene ektefellene i mellom til uttrykk på andre måter enn i form av engstelse for at mennene skulle forulykke på havet, ettersom faren for forlis og ulykker var mindre enn ved kystfisket som Gustavsson behandler? I denne sammenhengen er det relevant å vise til Liv Emma Thorsen, som argumenterer for at måten kjærlighet uttrykkes på både er tids- og kulturavhengig, noe som igjen fører til at ulike kulturer til ulik tid kan ha forskjellige manifestasjoner av kjærlighet (Thorsen 1993:185, 189, 222, 225). Forstått på denne måten, trengte ikke hvalfangerhustruenes begrensede uro bety at de ikke tenkte på mennene sine når de var ute, men snarere at følelsene kom til uttrykk på andre måter.

Som følge av de begrensede mulighetene for kontakt, var det reelle samlivet ektefellene i mellom på mange måter likevel begrenset til det halve året mennene var hjemme. I denne sammenhengen hevder Åsa Elstad at hvalfangerhustruene kunne dividere antall år de hadde vært gift med to for å finne ut hvor lenge det egentlig samlivet med ektefellen hadde vart (Elstad

2004:57). Denne formen for ekteskap var kanskje ikke en ønskesituasjon for kvinnene, men snarere en nødvendighet ettersom det tidvis var lite annet arbeid å få. Slik viser også mange informanter til at ektemennene dro ut i mangel på annet arbeid, eller at de dro noen sesonger på hvalfangst for å spare opp litt penger. Jorunn Vesterlid hevder likevel at mange hvalfangerhustruer opplevde den årlige atskillelsen som positiv for ekteskapet, og at kvinnene ble som nyforelskede hver vår når mennene deres kom hjem (Vesterlid 1992:109). En informant bekrefter denne tolkningen, og hevder videre at både hennes og svigerforeldrenes kjærlighetsforhold ble styrket av at ektefellene var fra hverandre over et lengre tidsrom årlig:

Det som var spesielt med hvalfangsten, var det at en ikke blir lei av hverandre, fordi en skyver alle problemer til side. Og det første året vi var gift, så bodde vi hjemme hos svigerforeldrene mine, han var også hvalfanger. Så de var jo eldre, men når de kom hjem fra hvalfangst, da visste alle vi at da måtte vi gå forsiktig i dørene, og hvis det var låst der nede, så måtte vi bare la dem være i fred, for da skulle de ha ”gleden”. Så de var forelska hele livet, sånn ble det når de hadde venta hele vinteren. Og sånn er det jo ikke når de er hjemme hele året, ikke for alle i hvert fall (H7).

Informanten legger på den annen side ikke skjul på at hun også savnet ektemannen når han var til sjøs, samtidig som hun mener at hun med tiden ble så vant til at han var borte at savnet etter hvert forsvant. Slik viser flere informanter til at hvalfangsten dannet gode rammer rundt livet, ettersom den innebar en stor grad av forutsigbarhet med avreise og hjemkomst til relativt faste tider av året, samt at fraværet begrenset seg til vintermånedene. En kvinne peker også på at dette var en fordel hvalfangerhustruene hadde sammenliknet med koffardihustruene, som ofte var alene over et lengre tidsrom og hadde en mindre strukturert årssyklus:

Det har nok vært mye mer strevsomt og ensomt for de som hadde sjøfolk i koffardi. Men for oss så var det jo sånn at når våren nærma seg, så visste vi at de kom hjem. Så det var en egen sjarm med det, da, at de reiste ut og kom tilbake igjen. For de fleste gikk det vel bra, men vi mennesker er jo forskjellige, så det var nok ikke bestandig det gikk så bra (H10).

Av Jorunn Vesterlids intervjumateriale fremgår det også at hun betraktet den lave skilsmisseprosenten blant hvalfangerekteparene som et argument for at hvalfangstsyklusen dannet en gunstig ramme for ekteskapene. Til dette må det riktignok innvendes at skilsmisser var uvanlig i samtiden, særlig vanskelig kunne en skilsmisse være for kvinnene, som kunne risikere å tape både status og selvstendighet dersom de gikk ut av ekteskapet (Danielsen 2002:170, Sogner 2003:163). Slik viser også hvalfangerhustruene til at skilsmisse i praksis var en utenkelighet, og at et eventuelt samlivsbrudd ville vært forbundet med flere vanskelige følelser enn det innebar å

bli i ekteskapet, noe denne informanten peker på: ”Nei, skilsmisser var det ikke den gangen, det var nærmest en skam” (V20). Den lave skilsmisseprosenten blant hvalfangerekteparene sier derfor lite om kvinnes opplevelse av å leve på denne måten, og det at få par valgte å avslutte ekteskapet trenger heller ikke være ensbetydende med at samtlige av ekteskapene var gode. Slik betraktet heller ikke alle hvalfangerhustruene mennenes årlige fravær som en styrke for kjærligheten, for noen kunne avstanden og det at ektemennene dro snarere oppleves som en prøvelse for parforholdet, slik denne informanten minnes:

Jeg synes vinteren var verst, det var mye snø, langt til veien og til butikken. Mange ganger var det ikke så greit! (...) Ja, jeg misunte venninnene mine, for de hadde mennene sine hjemme, jeg gjorde jo det. Jeg er sikker på liksom i min situasjon i dag, så ville dem skilt seg. Dem ville ikke bodd sånn. Nei, ville ikke godtatt det, hadde bare tatt ungane og reist (H1).

Denne informantens negative erfaring med ektemannens fravær, kan skyldes at hun hadde lite kjennskap til hvalfangerhustrutilværelsen da hun ble gift, i tillegg til at hun som nygift også ble ansvarlig for et større gårdsbruk, et ansvar som også var henne ukjent fra før av. Da ektemannen reiste ut kort tid etter at de var gift, opplevde hun derfor på flere måter at hun ble etterlatt i en fremmed tilværelse. Tilsvarende kunne også hvalfangerhustruer som var født i utlandet oppleve mennenes årlige avreise som en prøvelse for kjærligheten og for ekteskapet. For i tillegg til savnet etter ektemannen i det daglige, måtte disse kvinnene håndtere hverdagen i en fremmed kultur, der både språk og vaner var annerledes enn i hjemlandet. En kvinne som var født og oppvokst i Storbritannia, minnes i denne sammenhengen at det var vanskelig å komme som nygift til Vestfold. Med dårlige norskkunnskaper hadde hun vanskelig for å komme i kontakt med nordmenn, og utfordringene i det daglige når ektemannen dro på hvalfangst ble tidvis så store at hun vurderte å flytte tilbake til hjemlandet. Løsningen for denne kvinnen, som også forhindret at hun flyttet hjem, kom ved at ektemannen oppga hvalfangsten etter få år og fant lønnsarbeid til lands i stedet (V28). Anders Gustavsson viser til liknende funn blant norskfødte kvinner som giftet seg med svenske fiskere i Bohuslän i Sverige (Gustavsson 1986b). Også disse kvinnene møtte på så vel kulturelle som praktiske utfordringer på det nye hjemstedet under ektemennenes fravær, og flere vurderte å flytte tilbake til hjemlandet som følge av dette (1986b:11ff). I tilknytning til de utenlandske hvalfangerhustruene, er det også interessant at Gustavsson hevder at problemene de norske kvinnene fikk i Bohuslän ikke skyldtes at kvinnene var utenlandske, men snarere oppstod som følge av sosiale motsetninger og ulikheter (1986b:15).

Slik var trolig skepsis og uvitenhet mot andre vaner og levemåter hovedårsaken til at mange utenlandskfødte hvalfangerhustruer opplevde en kjørlig velkomst fra svigerfamilien i det nye hjemlandet også, slik denne kvinnen viser til: ”Mottagelsen var jo blandet. Min svigermor har aldri sagt et vondt ord til meg, men resten av familien var veldig skeptisk, for de trodde at jeg var en ’barjente’. Heldigvis visste jeg hva jeg ville og er ganske sta, så jeg kunne snart snakke for meg” (V19). Informanten valgte likevel å tilbringe de første vintrene ektemannen var til sjøs i hjemlandet sammen med sin egen familie, før hun etter noen år som hvalfangerhustru ble igjen i det nye hjemlandet når ektemannen dro, en utfordring hun selv sier hun behersket gjennom å ”bli så norsk som mulig”, samt gjennom å lære seg levemåten på stedet (ibid). Det hersket i det hele tatt tildels ulike oppfatninger kvinnene i mellom i tilknytning til hvorvidt den var en fordel eller en ulempe at ektemennene var på hvalfangst store deler av året, men langt de fleste kvinnene betraktet det trolig som en nødvendighet de måtte forholde seg til, slik også denne informanten pekte på: ”Det var den gangen, en reflekterte egentlig ikke så mye over det, det var bare sånn. Så måtte vi ta det som det var” (H10).

Frykt for utroskap og bigami

Det at mennene var borte halve året, la også føringer for de hjemmeværende hustruenes sosiale liv. For eksempel skriver Åsa Elstad at sjømannskoner ofte erfarte at det kunne være uheldig for ryktet å ha besøk av mannfolk når ektemennene var til sjøs, ettersom dette lett kunne føre til at kvinnene ble stemplet som løsaktige (Elstad 2004:58). Av frykt for dette tilbrakte derfor kvinnene mesteparten av tiden hjemme, eller sammen med andre kvinner (ibid). Som jeg pekte på i kapittel 4, tilbrakte også hvalfangerhustruene mye av fritiden sammen med andre kvinner eller hjemme med familien, og heller ikke de ønsket å bli anklaget for utenomekteskapelige relasjoner under mennenes fravær. I denne forbindelsen er det likevel interessant å vise til uttrykket ”vedhogger”, et begrep som på folkemunne i Vestfold betegnet menn som skal ha tilbudt ulike hjelpetjenester til hvalfangerhustruene mens hvalfangerne var til sjøs, ofte tolket som kvinnes elskere (Vesterlid 1992:32ff). Uttrykket kan stamme fra eldre tiders sjøfart og hvalfangst, hvor ektemennene ofte var til sjøs i sommermånedene, sammenfallende med den tiden av året da tyngre arbeidsoppgaver slik som vedhogst ble utført. Brit Berggreen omtaler i denne sammenhengen vedhogst som utpreget mannfolkarbeide, og skriver at dette var det arbeidsfeltet hvor kvinnes avhengighet av mennene fremstod tydeligst i før-industriell tid (Berggreen

1990:180). Følgelig kan også sjøfarts- og hvalfangerhustruer i samme tidsrom ha benyttet leid arbeidskraft til å utføre dette arbeidet, noe som kan tyde på at vedhoggerbegrepet opprinnelig var et uttrykk for menn som hjalp kvinnene med tyngre arbeidsoppgaver under mennenes fravær, men som med tiden også har blitt et synonym for ”elsker” eller ”venn”.

I tilknytning til den pelagiske perioden som denne oppgaven omhandler, taler imidlertid flere forhold mot hyppige forekomster av utenomekteskapelige, seksuelle relasjoner for kvinnenenes del. Jorunn Vesterlid skriver også at hun er usikker på hvor utbredt det egentlig var å ha ”vedhogger”, ettersom ingen av informantene hun snakket med selv kunne vise til erfaringer på dette området, eller til kontakt med ”vedhoggeren” (Vesterlid 1992:32ff). Et viktig argument mot seksuelle sidesprang for kvinnenenes del i perioden er også at bruk av teknisk prevensjon fremdeles ikke var vanlig i mange lag av befolkningen på begynnelsen av 1900-tallet, til tross for at denne typen kunnskap hadde vært tilgjengelig noen tiår (Hagemann 2006:173). Eventuelle utenomekteskapelige forhold ville derfor lett kunne ført til graviditet, noe som igjen ville avslørt forholdet ovenfor ektemennene i etterkant, ettersom det ville vært tydelig at unnfangelsen hadde funnet sted på et tidspunkt mens de var til sjøs. I tillegg oppgir hvalfangerhustruene som bodde i byen og tettbygde strøk at de holdt nøye øye med hverandre under mennenes fravær, noe som ville gjort det vanskelig å holde eventuelle relasjoner skjult for omverdenen, slik denne kvinnen viser til: ”Vi lo jo fælt av veahoggær’n, vi spøkte med ham. (...) Men alle visste jo hvem som ikke var trofaste. Det var så gjennomsiktig i en liten by med hvalfangerfruer, at alle visste hvem som hadde vedhogger” (informant sitert i Vesterlid 1992:32). Denne sosiale kontrollen kvinnene i mellom kunne tidvis være så sterk at all kontakt med andre menn under hvalfangernes fravær ble mistenkeliggjort, til tross for at de mannlige bekjentskapene kunne være slektninger av den hjemmевærende hvalfangerhustruen:

En vinter så hadde jeg broren min boende hos meg, for han jobba rett i nærheten av der vi bodde. Og han hadde en sykkel med seg som han brukte å sette oppe i snøkanten ved inngangen hos nabokona som også hadde mannen ute. Så jeg husker hun sa til meg ”å trur du de pratær nå, her står det herresykkel enda mannfolka er ute!” Du vet, det var jo så små forhold, så ryktet gikk jo fort om at han bodde der. Men det med vedhogger’n var bare sladder, jeg har aldri hørt om noen som hadde det. Og dessuten så kjente alle hverandre. Men det skulle heller ikke mer til enn at du snakka med en mann, så kunne det bli rykte av det. Du vet, ei fjær blei fort til mange høns! (H11).

Slik ligger trolig en annen forklaring på hvalfangerhustruenes ønske om å kontrollere hverandres seksualmoral i den offentlige debatten rundt kjønnsroller og seksualitet som forelå i første

halvdel av 1900-tallet. I denne ble det både diskutert muligheten for at kvinner kunne innta andre roller enn den tradisjonelle morsrollen, samtidig som det på en annen side forelå en økende skepsis mot nye former for kvinnelighet, noe som blant annet førte til at det ble viktig å kontrollere kvinners seksualitet gjennom å sanksjonere kvinner som oppførte seg ”uanstendig” (Melby 2006:329). Forstått på denne måten, kan den strenge kontrollen hvalfangerhustruene utøvde ovenfor hverandre også tolkes som et uttrykk for at de forsøkte å leve opp til de samtidige idealene om anstendig kvinnelighet.

Kan hende var det også større grunn til å frykte hvalfangernes utenomekteskapelige, seksuelle aktivitet på vei til eller fra fangstfeltet i Antarktis enn kvinnes hjemmet. Slik viser for eksempel journalisten Erik Jacobsen i boken *Hvalfangsteventyret* til flere hvalfangere som minnes kontakt med prostituerte på øya Curacao i Karibien (Jacobsen 2003:266f). Om utbredelsen av denne kontakten, sier en av Jacobsens informanter det slik: ”Jeg kan ikke fortelle deg hva som skjedde, men du kan tenke deg sjøl. På ’Camp’en’ var det forferdelig pene jenter, og det var billig. Selv om noe av mannskapet heller var i Sjømannskjerka og leste aviser, tror jeg halve båten var oppe i bushen” (ibid). Av uttalelsen fremgår det riktignok ikke om informanten selv var gift på dette tidspunktet, og det fremgår heller ikke om de øvrige hvalfangerne som oppsøkte de lokale prostituerte var det. I denne forbindelsen er det relevant å vise til etnologen Ellen Arnesen, som i sin hovedoppgave om sosialisering til arbeid og maskulinitet blant sjømenn fra Sandefjord i mellomkrigstiden, viser til at særlig unge menn på første reis opplevde at det ble forventet at de skulle oppsøke prostituerte som del av sosialiseringen til de maskuline verdiene om bord på skipene (Arnesen 2000:78f). Men også blant de eldre, gifte sjømennene forekom det i følge Arnesen kjøp av sex i utenlandske havner, til tross for at idealet tilsa at dette skulle opphøre når sjømennene giftet seg (2000:115). På grunnlag av denne argumentasjonen kan det utledes at det sannsynligvis i hovedsak var de unge, ugifte hvalfangerne som oppsøkte prostituerte på landlov. Likevel reflekterte også noen hvalfangerhustruer over at sidesprang kunne foregå blant mennene mens de var til sjøs, noe som var særlig aktuelt under andre verdenskrig, slik denne informanten viser til: ”De derre som hadde vært sammen ute under krigen, de var ganske tause, de dekte hverandre. De hadde nok hatt litt moro noen og en hver av de derre hvalfangerne” (V25). Slik har mannlig utroskap ofte blitt sett på som mindre truende for samfunnet og familien enn kvinnelig utroskap, blant annet fordi mennenes forhold i større grad kunne holdes skjult (Sogner 2003:153).

Her vil jeg riktignok bemerke at mange hvalfangere også benyttet tiden i land på vei fra fangstfeltet til å forberede seg på gjensynet med sine kjære hjemme, for eksempel gjennom å handle gaver til familien. En hvalfanger som hadde hyre med et britisk rederi var innom Liverpool på hjemturen, og forteller i denne sammenhengen at han sørget for å handle med noe han visste hustruen hjemme ville sette pris på:

Det var jo litt stas de åra det var vanskelig å få tak i ting her i Norge, for vi kunne jo få tak i mye fint, sånn som dametøy, nylonstrømper og ting. Og i Liverpool var det et svært magasin, og da tenkte jeg at jeg skulle kjøpe et nyttig plagg til kona mi. Og da fant jeg ut at ei av de damene som ekspederte, hun var omtrent samme størrelsen som kona mi, så jeg ba henne prøve ei drakt jeg hadde sett meg ut, sånn at jeg kunne se åssen den virka, og se åssen den tok seg ut. Så det gjorde hu ekspeditrisa, og det var jo midt i blinken, fordi den drakta der hadde *Astrid* veldig mye nytte av siden (H2).

Tilsvarende kan de mange kunstgjenstandene og produktene hvalfangerne lagde av resteprodukter etter slaktede hvaler eller fangstmateriell ombord på båtene i ledige stunder også vitne om at hustruene var i mennenes tanker når de var fra hverandre, ettersom en del av dette ble produsert som gaver til kvinnene. Aller vanligst var det å lage pingvinfigurer av spermhvaltenner, eller menneskeansikt av øreknokler, men også bruksgjenstander slik som tepper og belter ble produsert (Barthelmess 2007:6f).

Bildet til venstre viser pingviner laget av hvaltenner, mens bildet til høyre viser menneskeansikt laget av ben fra hvalører (kilde: Barthelmess 2007:48).

Mennene lagde riktignok ikke gjenstandene kun for å glede kvinnene, hvaltannarbeidene ble i stor grad også produsert som fritidsbeskjeftigelse. Slik mottok nødvendigvis ikke kvinnene gjenstandene med like stor begeistring hver gang heller, noe som blant annet gjenspeiles gjennom at få av informantene har tatt vare på dem, samt at få minnes at de brukte tingene mennene hadde forært dem, slik denne informanten viser til: ”Ja, mann min lagde to sånne hvalører, de veit jeg ikke om jeg har enda. Også lagde han også et hvitt belte av noe nylontau, det var veldig flott. Men jeg trur ikke jeg brukte det” (H9).

Vanskelige følelser i tilknytning til mennenes fravær erfarte mange hvalfangerhustruer også under andre verdenskrig. Som redegjort for i kapittel 3, opplevde mange kvinner at ektemennene ikke kom hjem under okkupasjonen, og mange hørte lite eller ingenting fra sine kjære før etter krigens slutt. For en hvalfangerhustru kuliminerte vanskelighetene i 1941 med meldingen om at ektemannen hadde omkommet på havet:

Det var fryktelig å få høre om dette, men jeg ville helst tro at han var reddet, for de hadde gått i konvoi, men det viste seg at han var blant de omkomne. (...) Men jeg håpet hele krigen. Svigermor sa jeg måtte ikke, for jeg ville bli skuffet, og endelig forstod jeg jo at det var slutt. Jeg tenkte hele tiden at han var tatt til fange og satt i fangenskap. Natten var min egen, men jeg måtte ta meg sammen om dagen for datteren min sin skyld (V15).

I tillegg til uvisshetene vedrørende ektemennenes tilstand, florerte etter noen år også ryktene om bigami, og frykten for at ektemennene kunne ha giftet seg på nytt i utlandet spredde seg blant kvinnene. De kvinnene som ble rammet, fikk som oftest vite at mennene var gift på ny, men i noen tilfelle fikk hustruen heller ikke beskjed om det inntrufne:

Ja, det var massevis av menn som giftet seg i utlandet. Det var en som var gift her som hadde to barn, han fant seg en annen og giftet seg der nede. Vi fikk jo vite det. Kona mistet også det ene barnet i sykdom. Vi hadde forferdelig vondt av kona som satt igjen her oppe. (...) Men jeg kjente også ei som ikke fikk vite at mannen hadde gifta seg i utlandet. Hun kontaktet meg stadig og spurte om jeg hadde hørt noe. Jeg kunne jo ikke si at jeg visste at han var sammen med en annen og at han ikke kom hjem mer. For han hadde jo sagt fra; ”jeg kommer ikke hjem mer” (...) Hun ringte til og med til meg så sent som i 1947, da hadde hun enda ikke hørt noe fra mannen. Eller gitt opp, kanskje (V7).

Som pekt på i kapittel 3, skulle frykten for at ektemennene hadde benyttet seg av den såkalte ”bigamilovens” tillatelse til å gifte seg på nytt i utlandet vise seg å være uberettiget for de fleste

av kvinnene, ettersom det totalt kun ble inngått omlag hundre slike ekteskap på landsbasis, hvorav flesteparten på Sørvestlandet (Elstad 2004:68, Hjeltnes 1987:65). På denne måten opplevde de færreste hvalfangerhustruene at ektemennene omkom eller at de giftet seg på nytt, men likevel måtte flere kvinner leve i mange år uten å kunne avkrefte dette med sikkerhet. I mellomtiden lurte gjerne tanken om at mannen kanskje var gift på ny i bakhodet:

Ja, jeg tenkte jo på at han kunne ha gifta seg i utlandet, men jeg tenkte som så, ”vel, har han lyst får han jo gjøre det”. Det var jo det samme med oss her hjemme, men jeg må jo si at jeg hadde mer enn nok å tenke på likevel om jeg ikke også skulle fare med en annen mann (V31).

I denne sammenhengen er det interessant å bemerke at ”bigamiloven” i utgangspunktet gjaldt for begge kjønn, også kvinnene hadde formelt rett til å gifte seg på nytt uten skilsmisse fra den fraværende ektefellen (Elstad 2004:68, Hjeltnes 1987:65). Slik minnes en informant også kvinner som ikke lengtet etter å få ektemennene sine hjem etter krigen, og angir nærheten til et lokalt fort som mulig årsak til dette (V21). Likevel peker flere informanter på at dette forekom sjeldnere for de hjemmевærende hvalfangerhustruene enn ektemennene i utlandet, de fleste kvinnene delte i stedet denne informantens erfaring: ”Jeg lurar på om det var sjeldnere at kvinnene fant seg andre menn enn omvendt. Jeg tror de fleste gikk her og ventet og trodde og håpet” (V2).

Mor, barn og fraværende far

Under mennenes fravær var hvalfangerhustruene sine følelser i det daglige i større grad fokusert mot barna og øvrig familie. Som pekt på i kapittel 2, opplevde flere hvalfangerhustruer at de fikk et spesielt forhold til barna sine som følge av at de var alene om foreldreansvaret store deler av året. For mange kvinner hadde kontakten med barna like fra begynnelsen av funnet sted uten farens nærvær, ettersom barna som følge av årssyklusen under den pelagiske hvalfangsten gjerne ble født mens fedrene var på hvalfangst, omtrent ni måneder etter forrige hjemkomst. Blant kvinnene og på de lokale fødeklinikkene ble denne tiden av året ofte referert til som ”fødselssesongen”, et uttrykk som gjenspeilte det store antallet fødsler som forekom i løpet av senvintermånedene:

Fødslene på Sandefjord sykehus, det var kø i gangen med ”sesong” i februar, mars, april. Jeg husker ho jordmora jeg brukte, ho hadde ikke vært hjemme i sin egen seng på tre uker i februar. Så i ”sesongen” hadde ho kofferten stående klar. Så vi yngla fælt den gangen! Men den siste fikk jeg i august, for det året hadde mann min ikke vært ute, og da husker jeg det var helt stille på fødeavdelingen når helga kom, så jeg ville heller dra hjem enn å bli værende der (H7).

I tråd med den økte institusjonaliseringen av fødsler og fødselshjelp fra begynnelsen av 1900-tallet av (Blom 1988), fødte også de fleste hvalfangerhustruene på sykehus eller fødeklinikker i årene etter andre verdenskrig, mens noen fremdeles fødte hjemme assistert av jordmødre eller fødselshjelpere i årene før krigen. Og fra og med 1960-årene foregikk fødsler nærmest utelukkende på institusjoner både i byene og på bygdene, landet over (1988:155). Slik forteller en informant som bodde på gård som hvalfangerhustru på 1950-tallet at også hun fødte på fødeklinikk, enda det kunne være vanskelig å komme til denne vinterstid når fødselen nærmet seg og ektemannen ikke var tilstede:

Da jeg skulle ha mitt tredje barn, så var det litt tungvindt, for det var veldig snøvintre den gangen, og så hadde vi ikke vei. Derfor måtte jeg gå på ski i fra der jeg bodde og ned til en slektning av meg som skulle kjøre meg til fødehemmet. Kusina mi var med meg, da, og så gikk vi litt, og så stod vi litt. Så det gikk bra, det (H10).

Når fødselen var overstått, sendte ofte hvalfangerhustruene telegram til ektemannen på hvalfangst for å formidle nyheten om at barnet var kommet. Det var imidlertid ikke sikkert at han mottok meldingen umiddelbart dersom han var midt i arbeidet:

Mannen min fikk ikke beskjed om at han var blitt pappa før det var gått et døgn, han, for de "hadde hval" som de sa, de kunne ikke stoppe opp på noe når de jakta, ikke feire fødselen eller noe, da var det bare full fart. Og etterpå når det var over, så fikk han beskjed. Det verste for mannfolka var kanskje at de ikke fikk "krympa" fødselen som de sa. Når de "krympa" feira de fødselen med brennevin (H7).

For en annen informants ektemann ble telegrammet om at hustruen hadde nedkommet med parets førstefødte mottatt med litt mer blandede følelser, ettersom barnet ikke var ventet på ytterligere to måneder: "Da han fikk telegram om at hun var født trodde han det var feil, for det var jo alt for tidlig. Så da blei han urolig" (H9). Barnets fortidlige ankomst medførte også vanskeligheter for den unge moren, som minnes godt hvordan det var å få datteren hjem etter en drøy måneds opphold på sykehuset:

Nei, jeg glemmer ikke når jeg fikk ho hjem! Da jeg skulle hente henne, så fikk jeg ikke lov til å ta henne ut av senga, fordi ho var så lita og fordi ho lå med sånne varmekasser rundt seg. Så de måtte ta hele senga ut i drosja. Det var litt av en sjau, aleine var jeg og. Dattera mi ble døpt på sykehuset, men fikk ikke velsignelsen før pappaen kom hjem 9 måneder seinere (ibid).

Hvalfangerhustruene kunne i det hele tatt kun i begrenset grad dele gledene i tilknytning til familieførøkelsen med ektemannen, og de kunne heller ikke dele eventuelle sorger som kunne

inntreffe dersom barna var syke eller fødselen ble vanskelig. At dette kunne være en stor følelsesmessig påkjenning for kvinnene, fikk også artistene Tone Krohn og Ellen Lohne tilbakemelding om fra hvalfangerhustruer blant publikum i forbindelse med oppsetningen av kabareten "Et ørlite hurra!" i 2006 (H3, H4). En annen informant minnes også at det var særlig utfordrende da to av barna hennes ble alvorlig syke med lungebetennelse og bronkitt under ektemannens fravær, siden det var midt på vinteren og legen hadde problemer med å komme fram til gården der de bodde (H1). Slik var spedbarnsmortalitet og alvorlig sykdom fremdeles en overhengende trussel på midten av 1900-tallet, om enn i mindre grad enn noen år tidligere, blant annet som følge av bedre kosthold og bedret helse i befolkningen generelt (Sogner 2003:58). Som følge av dette fremgår det av samtidige brev at også hvalfangerne bekymret seg for helsen til de hjemme, og håpet at uhell ikke skulle inntreffe, slik denne mannen uttrykker det i et brev til sin nærmeste familie nyttår 1967: "Håber dere er friske, og at dere har det bra! Og så må dere ha det godt. Tenkte så på dere i julen – ja, hver eneste dag ellers også!" (Brev datert 4.1.1967).

På denne måten kan også julefeiringen, som fant sted omtrent midt i hvalfangsts sesongen, bidra til å belyse det spesielle forholdet mellom mor og barn under den pelagiske hvalfangsten. For kvinnene innebar det at årets tradisjonelt største familiehøytid inntraff mens mennene var til sjøs en følelsesmessig tvetydighet, ettersom de på den ene siden gledet seg til å feire jul med familien, samtidig som savnet etter ektefellen kunne bli særlig tydelig i denne høytiden, noe denne hvalfangerhustruen viser i et brev til ektemannen:

Det står i avisen at vi kunne forsøke å skrive til dere, men det var ikke helt sikkert dere fikk denne posten, men vi får håpe det beste. I morgen julaften, skal vi alle være her oppe. *Gerd* og *Turid* kommer også, men savnet etter deg blir sårt, og verst er det for deg som må være så langt fra alle dine kjære. Men neste jul tror jeg vi skal få sammen, ikke sant? (brev datert 23.12.1966).

Noen opplevde det heller ikke som noe spesielt at mennene deres var borte til jul, slik en kvinne som selv var datter av en hvalfangerhustru kunne fortelle: "Mannen min var ikke hjemme på mange julaftener. Det var ingen sjøfolk, det! En var ikke alene om det. Det var naturlig det, sånn hadde det jo vært hjemme hos oss, far var jo borte" (V21). Hvalfangerhustruene forsøkte likevel å skape en så god jul som mulig for seg selv og barna, gjerne sammen med øvrig familie:

Jeg hadde to eldre søstere som var gift og hadde barn, og så spurte den ene av dem en av jentene sine om ho kunne tenke seg å reise til tante *Gunhild* på julaften, for ho er helt aleine. For den jenta jeg hadde til å hjelpe meg på gården, ho ville hjem på julaften. Da var jeg helt aleine med ungane. Og så spurte jeg ei kusine av niesa mi om ho også ville være med. Og trur du ikke de kom med de pakkene vi skulle ha fått til jul, tok bussen

opp og feira julaften hos meg! Det kommer jeg aldri til å glemme! Men de kom, og vi hadde pynta juletre, og vi prøvde å gå rundt juletreet og synge, og *Olav* fikk lov til å være oppe, så han hadde vi med oss. Så det var så vidt vi kom rundt treet! Ja, det har jeg tenkt på mange ganger, det var godt gjort, synes jeg (H10).

For de som hadde store gårdsbruk med romslige våningshus, kunne julen også være en ypperlig anledning til å stille i stand til selskap, til tross for at savnet etter ektefellen på hvalfangst også satte sitt preg på stemningen:

Julaften var spesiell, for da savna vi *Vegard*. Vi fikk telegram fra ham, og sendte hilsen tilbake, det var stas. Barna var små, så de forstod ikke så mye. Min svoger, svigermor, barna og jeg var sammen julaften. Da hadde vi mye god mat og 12 slag kaker. Hadde slakta en gris, så vi hadde mye å gjøre før jul. Ellers i jula var det familie og venner som vi ba til gårds, det var veldig koselig. Så var det juletreffest på lokalet for store og små (H1).

Noen hvalfangerhustruer og barn tilbrakte også julen alene, som følge av at øvrig familie bodde i en annen landsdel eller utenlands. En datter av en hvalfangerhustru minnes likevel ikke dette som noe negativt: ”Vi var alltid alene hjemme hos oss selv i jula, mamma, storebror, lillesøster og jeg. Vi hadde ingen familie her i byen. (...) Dette med å feire jul ’alene’ var ikke noe savn så vidt jeg husker. Vi var en trygg liten familie med en sterk mamma” (informant sitert i Vesterlid 1992:26). Slik kunne det at hvalfangerhustruene var alene om foreldreansvaret under mennenes fravær selvsagt være en belastning for kvinnene på mange måter, samtidig som barna og den daglige barneomsorgen hindret dem i å fokusere for mye på savnet etter ektefellen. Kanskje var barna også en viktig årsak til at hvalfangerhustruene taklet hverdagen alene, ettersom de følte de måtte det av hensyn til dem:

Vi blei sterke, måtte være sterke, for en måtte være sterk for ungenes skyld, kunne ikke sette seg ned og gi opp når det var unger rundt der. Selv om du kanskje gikk aleine når de hadde lagt seg, hadde noen tårer på badet blant annet. Det er klart, vi var jo ikke noen maskiner heller, vi hadde følelser vi også! (H7).

Avslutningen av hvalfangsten

Årlig hjemkomst

Som tidligere nevnt i kapittel 2, var ektemennenes årlige hjemkomst om våren gjerne den største begivenheten for kvinnene under den pelagiske hvalfangsten, og de fleste informantene minnes derfor tiden i forkant av hjemkomsten som fylt av glede og forventinger:

Jeg husker jeg drev og jobba, og da gikk jeg og lytta etter tutinga på kokeriet, for de tuter når de nærmer seg. Jeg fikk ikke gjort stort den dagen, for jeg gikk og venta og venta. Og så til slutt hørte jeg det tuta! Da var det akkurat som jeg fikk en istapp inne i meg! Jeg husker den følelsen enda (H7).

Det jeg husker aller mest, det var den dagen de kom hjem, for du vet, alle de herre hvalfangerdamene var jo på brygga, og så husker jeg at vi tok de derre små båtene ut for å møte koka, fullt som bare det. Og så kjørte vi ut, også så vi ”Hammer’n”¹⁶ som min var på, det var altså så gøy. Og der stod mannskapet på rekka og kikka etter oss. (...) Så stod vi nede i de små båtane og kikka opp på det svære kokeriet, så var det om å gjøre å se sin. Da hadde han alpelue og langt skjegg, så jeg kjente han jo ikke igjen en gang! (H9).

Fotoet viser småbåter (havnedrosjer) med pårørende som har reist ut til et hvalkokeri på 1930-tallet for å ønske de hjemvendte hvalfangere velkommen (kilde: Hvalfangstmuseets fotoarkiv).

Ved ektemennenes hjemkomst ble gjerne familiehøytideligheter slik som dåp og konfirmasjon holdt, og tapt familieliv og samliv ble forsøkt tatt igjen. Men til tross for den gjensidige gjensynsgleden mange par følte, utgjorde også hjemkomsten og familielivet en stor forskjell fra livet og forholdene til sjøs for mennene, noe som kunne avstedkomme rastløshet for en periode:

Den første natten bør vi vel ikke skrive om, men det var veldig koselig, altså, jeg vil si det. Alt var veldig bra sånn, men når det ble dag igjen, ble min mann veldig rastløs. Det var ikke alltid han hadde noe å gjøre, men han gikk nå ned til brygga hver dag. Etter noen dager på denne måten, slo han seg helt til ro (V19).

¹⁶ ”Hammer’n”: Forkortelse for ”Thorshammer”, flytende hvalkokeri eid av rederiet Thor Dahl AS i Sandefjord.

For noen kvinner ble heller ikke hjemkomsten og møtet med ektemannen gledelig, slik tilfellet kunne være dersom han hadde alkohol- eller psykiske problemer, eller forholdet ektefellene i mellom av andre årsaker var vanskelig. For en informant preges minnene om hjemkomsten derfor av en viss ambivalens, ettersom både hun og barna på den ene siden gledet seg til å få mannen hjem og til å bli en hel familie igjen, samtidig som problemene i ekteskapet også ble tydeligere når han var hjemme i det daglige¹⁷. Kan hende var det også ekstra vanskelig å føle det på denne måten når ”alle andre” rundt en tilsynelatende var svært lykkelige, og de kollektive forventningene tilsa at en skulle føle og uttrykke glede. Uavhengig av den individuelle opplevelsen av å få ektemannen hjem, ble likevel hjemkomsten en årlig rutine felles for alle hvalfangerhustruene: ”De første dagene han var hjemme var det liksom som noe nytt og fremmed ... så ble det som det hadde vært. En levde seg liksom inn i den omstillingen, jeg syntes det var naturlig at han var vekk for så å komme tilbake, jeg” (V21).

Fra hvalfangerhustru til husmor med permanent hjemmeværende ektemann

Hvordan opplevde så hvalfangerhustruene det når ektemennene kom hjem igjen for godt, enten som følge av oppnådd pensjonsalder, eller som følge av at de av andre årsaker valgte å slutte på hvalfangst? Selve avviklingen av den pelagiske hvalfangsten hadde for Vestfolds del allerede pågått i flere år da den siste hvalfangstekspedisjonen vendte hjem våren 1968. Dette skyldtes blant annet at hvalbestandene var kraftig desimert som resultat av en systematisk overbeskatning over flere år, men også at andre nasjoner slik som Tyskland, Sovjetunionen og Japan hadde kommet sterkere med i fangsten med dertil bedre og mer effektivt fangstmateriell enn nordmennene hadde (Olstad 1997:196ff). Til tross for at de Sandefjordbaserte hvalfangstrederne skulle komme til å tjene godt også på 1950-tallet, hadde flere aktører derfor allerede siden gjenreisningen etter andre verdenskrig pekt på at hvalfangstnæringen trolig ikke ville bestå mange år til (1997:197ff).

Som følge av dette opplevde mange hvalfangerhustruer allerede fra slutten av 1950-tallet av at ektemennene bega sjøen når de ikke lenger fikk hyre på hvalfangst. For en informant som bodde på gård, innebar ikke mannens tilstedeværelse i det daglige året igjennom større forandringer. Mye forble i stedet likt, og informanten merket heller ikke vesentlige endringer med

¹⁷ Jeg har valgt å anonymisere hvilken informant dette utsagnet er hentet fra av hensyn til innholdets sensitive karakter.

tanke på arbeidsmengden, ettersom innarbeidet forble hennes ansvar, og det var dette arbeidet hun syntes var mest krevende (H10). For en annen hvalfangerhustru kjentes det uvant at ektemannen skulle være hjemme året rundt da han sluttet som hvalfanger: ”Han slutta som hvalfanger fordi det ble slutt på hvalfangsten. Det var så fjernt for oss at det skulle bli sånn, så jeg kan nesten ikke si noe om det. Det var naturens gang at han skulle reise om høsten og komme hjem om våren. Det var rart når han plutselig ble boende” (V18). For en tredje kvinne var mannens permanente tilstedeværelse noe både hun og barna hadde sett fram til, men overgangen ble likevel noe annerledes enn de hadde tenkt seg ettersom ektemannen utviklet en kronisk lidelse:

Den første tida han var hjemme ble ikke så fin som den kunne ha blitt fordi mannen min ikke var frisk. Han følte på mange måter at han kom til kort. Men den første jula han var hjemme etter hvalfangsten var helt fantastisk! Han hadde ikke vært hjemme en jul på 12 år. Han hadde vært ute i utenriksfart før han begynte på hvalfangsten, så han var verre enn en unge (V3).

Men det at ektemennene kom hjem for godt innebar også mange positive følelser for kvinnene, en hvalfangerhustru minnes for eksempel at det var godt å slippe å bekymre seg for at noe skulle hende ektemannen mens han var til sjøs (V7). Og for en britiskfødt hvalfangerhustru gjorde ektemannens daglige tilstedeværelse det enklere å få innpass i det norske samfunnet, noe som igjen førte til at hun fikk et rikere sosialt liv da han sluttet på hvalfangst (V28). I denne sammenhengen er det interessant å bemerke at flere hvalfangerhustruer gir uttrykk for at de lenge hadde ønsket at mennene skulle slutte på hvalfangst, uten nødvendigvis å vinne frem med dette ovenfor ektemennene. Denne motviljen mot å oppgi hvalfangsten etter kvinnenes ønske kan selvsagt skyldes at mennene visste det var vanskelig å få arbeid til lands, eller at eventuelt annet arbeid ikke ville være like lønnsomt som hvalfangsten. Slik fortsatte de fleste familiene å leve av ektemennenes inntekt eller pensjon også etter at de sluttet som hvalfangere, mens kvinnene ofte forble husmødre. Motviljen skyldtes sannsynligvis også at en del hvalfangere var utdannet sjømenn og hadde mange års erfaring fra hvalfangst, og at de av den grunn ikke ville oppgi yrket sitt før de selv ønsket det. To kvinner som begge hadde ektemennene som offiserer på hvalfangst tidlig i den pelagiske perioden bekrefter dette: ”Mannen min ga seg som hvalfanger da det ble slutt på hvalfangsten, men han kunne godt tenkt seg å reise ut igjen han, altså” (V23). ”Nei, det ville ikke nyttet å påvirke ham til å være mer hjemme heller. Det var sjøen og båter for alt” (V24). I noen tilfelle hadde mennene også bestemt seg for at de skulle slutte med hvalfangst når

de nådde en bestemt alder, slik en annen informant viser til: ”Jeg hadde prøvd å få mannen min til å slutte i mange år, men han bestemte selv at han skulle slutte når han ble 60. Derfor var det godt da han endelig ble hjemme” (V2). En yngre kvinne som var hvalfangerhustru mot slutten av den pelagiske perioden, viser til at også hennes ektemann hadde vanskelig for å oppgi yrket sitt for hustruens skyld, samtidig som hun viser at temaet var oppe til diskusjon ektefellene i mellom:

Jeg tror det er veldig vanskelig for en sjømann å gå over til å jobbe hjemme, for de blir veldig selvstendige i yrket sitt, det var det mannen min sa, han klarte ikke det. For jeg hadde jo veldig lyst til at han skulle være hjemme, og han skulle jo slutte for min skyld. Men siden, så sa jeg at ”jeg skal ikke si noe, du får gjøre som du vil, men du vet hva jeg vil”. Og det var én gang han overveide det, da tenkte han lenge, men så fant han ut at han ikke ville klare å omstille seg, selv om savnet og lengselen etter oss her hjemme var der. Det måtte han ta med på kjøpet (H7).

Den forskjellen som her blir tydelig mellom de eldre og den yngre hvalfangerhustruene innflytelse, kan som argumentert for i kapittel 2 forstås som et uttrykk for at synet på kjønn og likestilling var endret i løpet av perioden, og at kvinnes meninger i større grad ble tatt hensyn til. Likevel viser eksemplene samtidig at kvinnes mulighet til å påvirke avgjørelsen om når mennene skulle slutte som hvalfangere gjerne var begrenset, og at mennene snarere traff denne avgjørelsen selv når de følte at tiden var inne.

Om det øvrige samlivet ektefellene i mellom ved avslutningen av hvalfangsten, skriver Jorunn Vesterlid at dette ofte ble problemfylt, noe hun blant annet forklarer med at mennene syntes kvinnene var blitt for selvstendige (Vesterlid 1992:24). Selvstendighet kunne selvsagt bli et resultat av mange år som hjemmeværende hvalfangerhustru med ansvar for familie og hjem, kanskje i særdeleshet for kvinner som hadde klart seg alene uten ektemannen under krigen (jamfør kapittel 3). En informant som hadde opplevd nettopp dette, minnes at hun kunne være litt kontrollerende den første tiden etter at mannen kom hjem for godt, men at dette endret seg etter en stund: ”Jeg hadde ordna det praktiske i alle år, så når han kom hjem var det fremdeles jeg som førte selvangivelse og sånn. Men han kom mer på banen med åra. En ble selvstendig, og litt bestemmende” (V25). Informantens illustrasjon av forholdet mellom henne og ektemannen, der hun viser til at de med tiden vendte seg til å leve sammen og tilpasset seg hverandre, er trolig en bedre forklaring på hvordan ansvarsfordelingen ble ektefellene i mellom når mennene kom hjem for godt. For som jeg har argumentert for i de foregående kapitlene, hadde hvalfangerhustruene allerede i mange år tilpasset seg de endrede forholdene i løpet av året i takt med mennenes tilstedeværelse og fravær, og det at de var selvstendige og hadde mye ansvar under mennenes

fravær trengte ikke være ensbetydende med at de hadde dette også når de kom hjem. Sagt med Linda Alcoffs ord, tilpasset og nyttiggjorde de seg de endrede forutsetningene, de trådte ikke inn i allerede definerte roller (Alcoff 1988:434).

Følgelig var trolig ikke det at kvinnene var blitt for selvstendige den viktigste årsaken til at noen ektepar opplevde det som utfordrende når mennene ble hjemme permanent. For noen par skyldtes problemene sannsynligvis også at ektefellene for første gang tilbrakte mer enn et halvt år sammen ad gangen, og at de på denne måten også opplevde nye sider ved hverandre som de kanskje ikke hadde sett tidligere:

Mannen min sluttet med hvalfangst i 1960 fordi vi ikke hadde noe særlig familieliv. Men det ble ikke så godt når han kom hjem, dessverre nei, jeg syntes vi vokste fra hverandre i den tiden. Vi hadde aldri vært så mye sammen i grunnen siden vi giftet oss, så først nå så vi den grå hverdagen sammen. Det var først da vi begynte å kjenne hverandre, vi hadde kun kjent hverandre i 6 uker da vi giftet oss (V26).

Hvorvidt parene opplevde overgangen som problematisk avhang også av hvor lenge mennene hadde vært til sjøs, forstått som at det kunne være mer utfordrende for så vel hustruen som ektemannen dersom de hadde vært vant med å leve fra hverandre over mange år når mannen kom hjem for godt. Slik viser informantene som var hvalfangerhustruer i begynnelsen av den pelagiske perioden oftere til vanskeligheter i forbindelse med mennenes endelige hjemkomst, mens de yngste kvinnene i mindre grad viser til det samme. Dette kan igjen sees i sammenheng med at det var vanligere at mennene var ute i 10 år eller mer tidlig i perioden, mot at mange mot slutten kun var på hvalfangst noen få sesonger. Dette bekreftes også av historikeren Robert Lalla, som med utgangspunkt i en oversikt over forhyringskontinuiteten i Sandefjordrederiet Thor Dahl, viser til at over 25 % av hvalfangerne i mellomkrigstiden hadde en fartstid på ni år eller mer (Lalla 2003:86f). Samtidig peker Lalla på at til tross for at enkelte menn var hvalfangere i mange sesonger, viser materialet at få var aktive i fangsten gjennom hele yrkeskarrieren (ibid).

Fra hvalfangerhustru til sjømannshustru

For mange yngre hvalfangerne innebar heller ikke avslutningen av hvalfangsten at sjølivet tok slutt, mange valgte i stedet å fortsette sin karriere som sjømenn ved å gå over til annen sjøfart. Dette var særlig utbredt blant de som hadde tatt en maritim utdanning, for eksempel styrmannskole eller maskinistutdanning. En informant som begynte sin karriere som messegutt på hvalfangst som 15-åring, beskriver sin overgang fra hvalfangst til utenriksfart på denne måten:

Høsten 1947 reiste jeg igjen ut på hvalfangst. (...) Jobbet på hvalbåtene og i Corneliussens Mekaniske Verksted skiftevis etter som det var ledige jobber. (...) Det ble etter hvert anledning sånn helt økonomisk til å ta både styrmannsskole og skipperskole. Fra 1953 var jeg styrmann på hvalbåt til jeg i 1959 gikk over i Handelsflåten. (...) Her var jeg ansatt i ulike rederier til jeg gikk av med pensjon i 1985 (I3).

Som nevnt innledningsvis og i kapittel 4, hadde redere fra Sandefjordområdet allerede i en årrekke gjort seg bemerket innen utenriksfart og tankfart parallelt med den pelagiske hvalfangsten. Og i årene etter hvalfangstens slutt skulle tankfart, tørrlast og passasjertrafikk komme til å gi mange lokale sjømenn arbeid, deriblant forhenværende hvalfangere (Olstad 1997:212). For mange hvalfangerhustruer innebar dette at hverdagslivet med perioder med og uten ektemennene fortsatte, om enn med endrede intervaller og andre forutsetninger enn det de hadde vært vant til under hvalfangstsyklusen. Slik ble menn som fikk hyre i utenriksfart ofte fraværende over et lengre tidsrom enn hva de tidligere hadde vært under hvalfangsten, til tross for at noen også fikk kortere fraværstid enn før, slik tilfellet for eksempel var for de som ble ansatt på passasjerskipet ”Peter Wessel” som gikk på strekningen Larvik – Fredrikshavn, der turnuser på noen ukers varighet var vanlig. I tillegg ble det mindre vanlig at avreise- og hjemreisetidspunkt inntraff samtidig for de ulike skipene og rederiene. For kvinnene innebar dette at flere av de samtidige hendelsene som hadde dannet ramme for hverdagene under hvalfangsten ble endret, for eksempel i kraft av at tidspunktet for lønnsutbetaling eller barnefødsler ikke lenger sammenfalt for like mange kvinner. Av denne grunnen minnes en informant tiden som hvalfangerhustru som mer forutsigbar og stabil, sammenliknet med årene mannen hennes seilte i koffardi: ”Jeg savna hvalfangsten mange ganger, fordi det var ordna forhold, de reiste om høsten og de kom hjem om våren. Når de begynte med utenriksfart så var det så usikkert når de kom hjem og hvor lenge de skulle være ute” (H7). Også en annen informant viser til dette forholdet, og nevner det som argument for at hun oppfattet hvalfangsten som gunstigere for ekteskapet enn utenriksfarten: ”Jeg vet ikke om at det var noen skilsmisser blant hvalfangerekteparene. Du vet, de var ikke så lenge ute av gangen. Koffardi var verre” (V24).

Den årlige posisjonaliteten avsluttes

Med avslutningen av hvalfangsten ble også den årlige posisjonaliteten som jeg har argumentert for i de foregående kapitlene avsluttet for hvalfangerhustruenes del. Det betydde riktignok ikke at kvinnene sluttet å tilpasse seg endrede, historiske kontekster, ettersom samtlige av kvinnene måtte forholde seg til en ny hverdag, enten som husmødre med hjemmeværende ektemenn, eller

som sjøfartshustruer. Det betydde likevel at det relativt faste, årlige skiftet mellom omlag seks måneder med og seks måneder uten ektemennene tok slutt, noe som også førte til at de mistet de felles, ytre rammene rundt hverdagslivet som de hadde delt med andre kvinner som hvalfangerhustruer.

Kapittel 6: ”Det må gå!” Oppsummering og konklusjon

Når jeg har valgt å kalle så vel dette siste kapittelet som hele oppgaven for ”det *må* gå!”, skyldes det at dette korte utsagnet på mange måter oppsummerer mine svar på problemstillingens spørsmål om hvorvidt hvalfangerhustruene var sterke eller ikke. For slik jeg tolker det og har tilstrebet å vise det gjennom de foregående analysekapitlene, handlet ikke hvalfangerhustruenes evne til å håndtere utfordringer og ansvar under mennenes fravær nødvendigvis om at disse kvinnene var i besittelse av spesielle egenskaper ulik andre kvinner, men snarere om at de som hvalfangerhustruer måtte, eller var nødt til å takle dette gjennom å tilpasse seg situasjonen de til enhver tid befant seg i. De taklet med andre ord ikke utfordringene under mennenes fravær fordi de i utgangspunktet var spesielt sterke, men snarere fordi de måtte, ettersom det fantes få andre utveier. Slik har mange av informantene enten direkte, eller indirekte selv også vist til dette som svar på spørsmål om hvordan de praktisk og følelsesmessig taklet det å være hvalfangerhustru og alene uten ektemannen store deler av året: De var ganske enkelt nødt til å greie det, det måtte bare gå.

Her er det riktignok viktig å tilføye at materialet også har gitt eksempler på det motsatte, på at det ikke alltid gikk like bra. For til tross for at de fleste kvinnene taklet det å være hvalfangerhustru med ekstra ansvar for hjemmet og familien godt, var det også tilfeller hvor det ikke gikk like bra, og hvor kvinnene i mindre grad greide å håndtere det utvidede ansvaret som fulgte med rollen som hvalfangerhustru. Eksempelet jeg hyppigst møtte på så vel i egne intervju samtaler som i gjennomgangen av Jorunn Vesterlids materiale, var som pekt på i kapittel 2 tilfeller der informantene selv kjente til eller hadde hørt om hvalfangerhustruer som ikke greide å skjøtte det økonomiske ansvaret, og hvor ektemennene kom hjem etter endt fangstsesong til en skakkjørt privatøkonomi eller utestående gjeld. Dette peker igjen mot at uttrykket ”det *må* gå” ikke gjenspeilte enkeltindividenes personlige erfaringer til enhver tid, men at det også var en talemåte som sa noe om gruppens holdninger, eller ideelle løsninger som den enkelte kvinnen forsøkte å rette seg etter (Thorsen 1993:43f).

Kapittel 2 viste videre hva kvinnenenes arbeid bestod av, og så på hva som kjennetegnet arbeidet til så vel hvalfangerhustruene som bodde på gård som de som bodde i byen. Mye så ut til å ha vært likt mellom hvalfangerhustruene og de øvrige, samtidige husmødrenes arbeid, alle var de i hovedsak beskjeftiget med husmorarbeid i hjemmet, i tillegg til at bondekonene hadde oppgaver i tilknytning til gårdsdriften som del av sitt ansvarsområde. I relasjon til problemstillingens spørsmål om hvorvidt hvalfangerhustruene utgjorde en gruppe, eller om det var mange likheter kvinnene i mellom, er det riktignok interessant å peke på at det kunne være tildels store forskjeller mellom hverdagen til hvalfangerhustruer bosatt på landet og hvalfangerhustruer bosatt i byen eller tettbygde strøk, nettopp fordi bondekvinnenenes arbeid både inkluderte husmorarbeid innendørs i tillegg til gårdsarbeid utendørs. Dette peker igjen både mot at begrepet *husmor* ikke er et entydig begrep (Jensen 1986, 1989), i tillegg til at det peker på en vesentlig ulikhet hvalfangerhustruene i mellom. Diskusjonen i dette kapittelet viste også til de ekstra oppgavene og ansvaret hvalfangerhustruene fikk som følge av mennenes fravær, og flere av informantene pekte på at det kunne være både tungt og vanskelig å håndtere så vel snømåking som husbygging og barneoppdragelse under mennenes fravær, noe som igjen førte til at flere så frem til at mennene kom hjem og overtok dette ansvaret. Slik fremgikk det også av diskusjonen at mennene ofte overtok eller forsøkte å overta myndigheten og avgjørelsene i hjemmet og familien når de kom hjem om sommeren, til tross for at kvinnene hadde forvaltet dette på egenhånd under fangstsesongen. Mange kvinner trådte tilsvarende til side under mennenes tilstedeværelse, noe jeg ved hjelp av Linda Alcoff tolket som uttrykk for *posisjonalitet*, som uttrykk for at kvinnene tilpasset seg situasjonen med et utvidet ansvar under mennenes fravær, og et mindre, eller delt ansvar samsvarende med ektefellens tilstedeværelse i sommermånedene.

Tilsvarende var *posisjonalitet*, og evnen til å tilpasse seg skiftende omstendigheter og til selv å definere sin egen subjektivitet, en nøkkel til å forstå kvinnens håndtering av hverdagen under andre verdenskrig slik som diskutert i kapittel 3. I dette kapittelet ble det spesielt tydelig at hvalfangerhustruene måtte tilpasse seg skiftende kontekster, ettersom mange under okkupasjonshverdagen ble nødt til å forholde seg til og takle helt ukjente situasjoner når ektemennene ikke returnerte som forventet våren 1940. Eksempelvis måtte mange av kvinnene skaffe seg lønnsarbeid utenfor hjemmet, ettersom ektemennenes trekk som de tidligere hadde levd av, uteble. På denne måten utgjorde dette kapittelet kanskje det tydeligste eksempelet på at ”det måtte gå”, her forstått som at kvinnene under okkupasjonen var nødt til å takle

vanskelighetene dersom de ville berge sitt eget og barnas liv, i en tid da det var uvisst når og om ektemannen noen sinne kom hjem. Den største påkjenningen opplevde trolig de kvinnene som ikke fikk mennene hjem som følge av at de hadde giftet seg på nytt i utlandet, og som ofte heller ikke hørte noe fra ektemennene under okkupasjonen. I den fortvilte situasjonen disse kvinnene havnet i, måtte de finne løsninger og forsørge seg og sine, kort sagt være sterke, enten de ville eller ikke.

Problemstillingens spørsmål om hvorvidt hvalfangerhustruene utgjorde en gruppe, eller et eget kollektiv, ble aller tydeligst diskutert i kapittel 4, hvor jeg så nærmere på i hvilken grad hvalfangerhustruene tilbrakte tid med hverandre gjennom uformelt og formelt sosialt liv under mennenes fravær. Av diskusjonen fremgikk det at til tross for at hvalfangerhustruene delte mange av de samme rammene i hverdagen, førte dette nødvendigvis ikke til at de opplevde spesielt samhold med hverandre, eller søkte samme med andre hvalfangerhustruer på fritiden. Dette funnet ble ytterligere bekreftet av at hvalfangerhustruene ikke stiftet egne interesseorganisasjoner for å fremme felles interesser, til tross for at de lik mange samtidige kvinner var ivrige medlemmer i ulike sosiale og frivillige foreninger og organisasjoner. Flere av informantene oppga til og med at de opplevde like stor samhørighet med samtidige sjøfartshustruer som med andre hvalfangerhustruer. Mennenes årlige hjemkomst og avreise samt den månedlige lønnsutbetalingen utgjorde likevel et unntak i denne sammenhengen, og mange hvalfangerhustruer opplevde fellesskap når de stod sammen på bryggene og ventet på at skipene skulle reise eller komme hjem, eller når de møtte andre hvalfangerhustruer på lønningskontoret ved hevingen av den månedlige trekken. Her er det samtidig viktig å bemerke at kvinner som var hvalfangerhustruer de siste årene det ble drevet hvalfangst fra Vestfold i mindre grad hadde mulighet til å oppleve denne typen fellesskap, ettersom det totale antallet hvalfangere og hvalfangerhustruer på dette tidspunktet var redusert til et minimum. Hvalfangerhustruer som bodde på gårdsbruk, eller utenfor tettbygde strøk, opplevde i det øvrige gjerne mindre samhold hvalfangerhustruene i mellom enn kvinner bosatt i byer og tettbygde strøk gjorde, siden de i blant var den eneste hvalfangerhustruen i mils omkrets, i tillegg til at vanskelig fremkommelighet vinterstid og mange arbeidsoppgaver på gården gjorde det vanskelig å komme hjemmefra.

Tilsvarende tegner analysen av hvordan kvinnene følelsesmessig opplevde det å være hvalfangerhustruer i kapittel 5 også et bilde av at det kunne være både ensomt og trist å leve alene uten ektemannen store deler av året, og mange opplevde uro når de tenkte på farene han

kunne komme utfor på havet. Likevel var det å være uten ektemannen noen måneder en nødvendig del av tilværelsen som hvalfangerhustru, og kvinnene måtte derfor lære seg å takle eventuelle vanskelige følelser i tilknytning til mennenes fravær. Noen kvinner mente i denne sammenhengen også at de vente seg til at ektemannen dro ut og til og med satte pris på det, mest av alt fordi det gjorde månedene de var sammen ekstra verdifulle. Av diskusjonene om hvalfangerhustruene følelser i dette kapittelet, har det imidlertid gått frem at det også her var store forskjeller kvinnene i mellom, og noen opplevde flere vanskelige følelser enn andre. Når ektemennene kom hjem for godt, enten som følge av at de hadde nådd pensjonsalder, eller fordi hvalfangsten tok slutt, kunne det uansett bli en overgang for ekteparene når de skulle være sammen i det daglige hele året gjennom. Som så mange ganger tidligere måtte både hustruene og ektemennene tilpasse seg hverandre og den endrede hverdagen, og finne ut av hvordan de skulle forholde seg til den nye konteksten. For mange ektepar ble syklusen med noe tid fra hverandre dessuten opprettholdt, ettersom mange hvalfangere snart tok hyre innen annen sjøfart.

Var så hvalfangerhustruene sterke slik Jorunn Vesterlid hevdet? Mitt endelige svar på dette spørsmålet på grunnlag av det jeg har diskutert i denne oppgaven, er at hvalfangerhustruene i blant måtte være sterke, men at evnen til å takle utfordringer og utvidet ansvar under mennenes fravær likevel ikke var en essensiell egenskap som heftet ved disse kvinnene spesielt. For slik jeg har tolket det i lys av moderne, konstruktivistisk kjønnsteori, var hvalfangerhustruene mest av alt som øvrige, samtidige kvinner, og levde sine liv tilpasset sin tid og sine krav, en konklusjon som forøvrig bidrar til å nyansere det entydige bildet Jorunn Vesterlid tegnet av de sterke hvalfangerhustruene inspirert av 1970- tallets verdighetsorienterte kvinneforskning. På spørsmålet om hvorvidt hvalfangerhustruene utgjorde en spesiell gruppe, er min endelige konklusjon tilsvarende i tråd med Joan W. Scotts argumentasjon om at så vel kollektiv som enkeltindivid må betraktes som grunnleggende forskjellige, at det var for store forskjeller kvinnene i mellom med tanke på erfaringer og opplevelsen av å være hvalfangerhustuer til at det er rimelig å omtale dem som en spesiell gruppe slik Vesterlid gjorde i sin bok. Dette betyr likevel ikke det samme som at det ikke forekom anledninger hvor kvinnene opplevde så vel liknende erfaringer som samhold, men snarere at dette slik jeg ser det ikke danner godt nok grunnlag til å omtale hvalfangerhustruene som et eget kollektiv.

Vedlegg

Intervjuguide

1) Bakgrunnsspørsmål

I hvilke år var mannen hennes på hvalfangst? (Fra når til når).

Jobbet han til sjøs også etter hvalfangsten?

Kom han hjem hvert år, eller hendte det at han overvintret?

Mannens rolle/yrke i hvalfangsten.

For hvilket rederi arbeidet han/Hvilken havn gikk han ut fra?

2) Hjemmet, økonomi

Var det hun som styrte økonomien den tiden av året han var vekk?

Kan hun huske noen spesielle utfordringer i så måte? (Om betydningen av dette for hennes selvfølelse.)

Gjøremål i hjemmet: Var det noen spesielle oppgaver hun måtte ta hånd om mens han var borte? (Avgjørelser av økonomisk og praktisk karakter.)

Hvordan var det å ha det overordnede ansvaret for familiens økonomi?

Hadde hun annet inntektsgivende arbeid i tillegg, og hva bestod i tilfelle dette i?

3) Familie, barn, hverdagsliv

Barnas tanker (følelser) rundt det at far var borte: Hvordan var dagliglivet med ungene de månedene han var ute?

Hvordan var det å ha ansvar for barna alene mens ektemannen var på havet?

(Oppdragelse/hverdagsliv uten mannen.)

Hvordan forholdt barna seg til faren når han kom hjem, og hvordan var hverdagen med ektefellen hjemme?

4) Hjemkomst og avreise

Hvordan var hjemkomsten hos dere?

Hva måtte du få gjort før han kom hjem? (Spesielle forberedelser.)

Hvordan opplevde du avreisen?

Pakket du sakene hans før avreise, og var det noen spesielle forberedelser du måtte gjøre før han dro?

5) *Livet med mann på havet*

Hvilke tanker hadde du rundt det at ektefellen din var på havet? (Uro, uforutsigbarhet.)

Hadde du kontakt med mannen din mens han var ute, og hva bestod den i så fall av? (Brev, telegram, Tjøme Radio, annet?)

Hadde dere kontakt i forbindelse med store begivenheter? (F.eks. død, fødsel eller dåp).

6) *Sosialt liv mens mennene var ute*

Var du med i noen forening/lag?

I tilfelle ja: Hvilken betydning hadde denne i livet ditt mens du var alene?

Hvilken betydning har i tilfelle foreningen hatt for deg i etterkant, og har dere som var sammen den gangen fremdeles kontakt?

Var det mange andre hvalfangerhustruer der du bodde?

Var det samhold mellom hvalfangerhustruene?

Opplevde du det som at hvalfangerhustruene var en særegen gruppe?

Hva opplevde du deg selv som; hustru av hvalfanger (spesielt) eller sjømann (generelt?)

Hvordan var det å være hvalfangerhustru! (I ett og alt.)

Syntes du at det var et godt liv/en god måte å leve på?

Opplevde du at det var spesielle forventninger knyttet til det å være hvalfangerhustru?

Opprettholder du fremdeles kontakt med noen av de forhenværende hvalfangerhustruene?

7) *Øvrig*

Tror du hverdagen din var vanskeligere som hvalfangerhustru enn det ville vært dersom mannen din hadde hatt arbeid til lands?

Tenkte du at du var i en vanskelig situasjon og at det krevdes mye av deg? (Tanker rundt egen mestring.)

Visste du hva ”du gikk til” da du giftet seg, eller da det ble bestemt at mannen din skulle dra på hvalfangst?

Utrykte kilder

Internett

Google bilder. Kartbilde verden. Lokalisert 12.01.10:

<http://www.justmaps.org/maps/images/thematics/world-political-map.jpg>

Hvalfangstmuseets hjemmeside på internett. Lokalisert 01.12.09:

<http://www.hvalfangstmuseet.no>

Hvalfangstmuseets hjemmesider. Om hvalbåten ”Southern Actor”. Lokalisert

01.12.09: <http://www.hvalfangstmuseet.no/Default.aspx?Cat=68>

Store Norske Leksikon nettutgave. Kartbilde Sandefjord. Lokalisert 12.01.10:

<http://www.snl.no/Sandefjord>

Store Norske Leksikon nettutgave. Nettsøk etter ordet *koffardifart*. Lokalisert 01.12.09:

<http://snl.no/koffardi>

Minnemateriale

Intervjuer foretatt av Hanne Garmel 2007-2009:

H1: Kvinne født 1930. Hvalfangerhustru 1955-1960.

H2: Mann født 1924. Hvalfanger 1947-1960.

H3: Kvinne født 1963. Lokal musiker og artist.

H4: Kvinne født 1966. Lokal musiker og artist.

H5: Kvinne født 1930. Hvalfangerhustru 1951-1966.

H6: Kvinne født 1941. Hvalfangerhustru 1960-1963.

H7: Kvinne født 1941. Hvalfangerhustru 1960-1962.

H8: Kvinne født 1917. Hvalfangerhustru 1945-1960.

H9: Kvinne født 1927. Hvalfangerhustru 1947-1950.

H10: Kvinne født 1919. Hvalfangerhustru 1945-1951.

H11: Kvinne født 1931. Hvalfangerhustru 1953-1959.

Hvalfangstmuseet, Sandefjord. Intervjuer foretatt av Jorunn Vesterlid 1984 til 1991.

V1: Kvinne født 1923. Hvalfangerhustru 1950-tallet.

V2: Kvinne født 1898. Hvalfangerhustru 1926-1948.

V3: Kvinne født 1933. Hvalfangerhustru 1950-tallet.

- V4: Kvinne født 1909. Hvalfangerhustru cirka 1935 til 1960.
- V5: Kvinne født 1898. Hvalfangerhustru 1930-1950.
- V7: Kvinne født 1898. Hvalfangerhustru cirka 1930 til 1948.
- V8: Kvinne født 1898. Hvalfangerhustru cirka 1930-1950.
- V14: Kvinne født 1910. Hvalfangerhustru 1933 til cirka 1950.
- V15: Kvinne født 1913. Hvalfangerhustru 1932-1940.
- V16: Kvinne født 1897. Hvalfangerhustru cirka 1930-1950.
- V18: Kvinne født 1908. Hvalfangerhustru 1935 til cirka 1960.
- V19: Kvinne født 1918. Hvalfangerhustru 1945-1961.
- V21: Kvinne født 1907. Hvalfangerhustru cirka 1930-1950.
- V22: Kvinne født 1899. Hvalfangerhustru 1930 til cirka 1950.
- V23: Kvinne født 1902. Hvalfangerhustru cirka 1930-1955.
- V24: Kvinne født 1911. Hvalfangerhustru antatt 1939-1950.
- V25: Kvinne født 1916. Hvalfangerhustru 1935 til antatt 1950-tallet.
- V26: Kvinne født 1926. Hvalfangerhustru 1950-tallet.
- V27: Kvinne født 1904. Hvalfangerhustru cirka 1930-1963.
- V28: Kvinne født 1920-tallet. Hvalfangerhustru 1946-1951.
- V31: Kvinne født 1909. Hvalfangerhustru 1938 til antatt 1950-tallet.

Universitetet i Oslo. Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Norsk folkeminnesamling. Autobiografier fra minnesamlingen for eldre i Vestfold, 1996.

- I1: Kvinne født 1898. Hvalfangerhustru cirka 1930- 1940.
- I2: Kvinne født 1926. Datter av hvalfangerhustru 1930-tallet og hvalfangerhustru i 2 år rundt 1950.
- I3: Mann født 1924. Hvalfanger i ukjent antall år i perioden 1939-1959.

Privat eie

En brev- og dokumentsamling med korrespondanse mellom et ektepar fra Sandefjord og deres barn. Skrevet i tidsrommet 1939 til 1967, samsvarende med de årene mannen var på hvalfangst.

Radiointervju

Nasjonalbiblioteket i Oslo. Digitalarkivet: "Mens menna var på hvalfangst ... Hjemmeliv i hvalfangsttida". Radiointervju med Jorunn Vesterlid i NRK radio 8.6.1992.

Trykte kilder og litteratur

- Alcoff, Linda (1988). Cultural feminism versus post-structuralism: The identity crisis in feminist theory. I: *Sign. Journal of women in culture and society*. Volume 13, number 3 1988 (s. 405-436).
- Almås, Reidar (2004). From state driven modernization to green liberalism 1920-2000. I R. Almås (ed.) *Norwegian agricultural history* (s. 296-357). Trondheim: Tapir academic press.
- Alvesson, Mats og Kaj Sköldberg (1994). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andenæs, Johs. (1998). *Statsforfatningen i Norge*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Arnesen, Ellen (2000). *Sjø og mann – hand i hand. Sosialisering til arbeid og maskulinitet blant sjømenn i mellomkrigstida*. Hovedfagsoppgave i etnologi. Institutt for kulturstudier. Universitetet i Oslo.
- Avdem, Anna Jorunn (2001). *Husmorparadiset. Et tilbakeblikk på husmora i 1950- og 60- åra*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bakka, Dag Jr. (2008). *Linjer rundt jorden. Historien om norsk linjefart*. Bergen: Seagull Publishing.
- Barthelmess, Klaus (2007). *The arts of modern whaling*. Sandefjord: Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum nr. 32.
- Basberg, Bjørn L. (2004). *The shore whaling stations at South Georgia: A study in Antarctic industrial archaeology*. Sandefjord: Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum nr. 30.
- Basberg, Bjørn L. (2006). In the wake of Tønnessen and Johnsen: Trends in Whaling History Research after 1970. I: J. E. Ringstad (ed.) *Whaling and history II. New perspectives* (s. 11-20). Sandefjord: Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum nr. 31.
- Berggreen, Brit (1980). Kystens kvinner – kystens bønder. I: I. Semmingsen (et al.) *Brytningsår – blomstringstid* (s. 75-92). Bind 5 av *Norges kulturhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Berggreen, Brit (1989). Norsk bygdesjøfart. I: B. Berggreen, A. E. Christensen, B. Kolltveit og T. Heyerdahl *Norsk Sjøfart bind 2* (s. 6-45). Oslo: Dreyer.

- Berggreen, Brit (1990). *Idealmønstre og realmønstre: Kryssing av kjønnsrollegrenser i norsk bondekultur ca. 1850-1920*. Revidert utgave. Doktorgradsavhandling ved Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo.
- Berggreen, Brit (1992). Kvindernes hav. I: Kirsten Hastrup (red.) *Den nordiske verden bind. 2* (s. 53-76). København: Gyldendahl.
- Bergquist, Magnus og Birgitta Svensson (red.) (1999). Inledning. I: M. Bergquist og B. Svensson (red.) *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner* (s. 5-14). Lund: Studentlitteratur.
- Bjarnar, Ove og Sissel Beate Skar (1995). *Veiviser til velferdssamfunnet. Norske Kvinners Sanitetsforening 1946-1996*. Oslo: Foreningen.
- Blom, Ida (1984). Barneoppdragelse. I: B. Hodne og S. Sogner (red.) *Barn av sin tid. Fra norske barns historie* (s. 37-48). Oslo: Universitetsforlaget.
- Blom, Ida (1988). "Den haarde dyst": Fødsler og fødselshjelp gjennom 150 år. Oslo: Cappelen.
- Blom, Ida (2006). Brudd og kontinuitet. Fra 1950 til årtusenskiftet. I: I. Blom og S. Sogner (red.) *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (s. 333-390). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Blom, Ida og Sølvi Sogner (red.) (2006). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Boe, Liv Hilde, Arnhild J. Skre og Liv Emma Thorsen (1975). Etnologi og kvinneforskning. I: *Dugnad*. Nr. 4 1975 (s. 3-15).
- Bondevik, Hilde og Linda Rustad (2006). Humanvitenskapelig kjønnsforskning. I: J. Lorentzen og W. Mühleisen (red.) *Kjønnsforskning: En grunnbok* (s. 42-62). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bratrein, Håvard Dahl (1976). Det tradisjonelle kjønnsrollemønster i Nord-Norge. I: H. D. Bratrein et al. *Drivandes kvinnfolk* (s. 21-38). Tromsø: Universitetsforlaget.
- Christoffersen, Egil (1989). *Vestfold i krig*. Tønsberg: Bokkomitéen Vestfold i krig.
- Danielsen, Hilde (2002). *Husmorhistorier*. Oslo: Spartacus forlag.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (1982). *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. Lund: Liber förlag.

- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (1996). *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och kultur.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (2001). *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (2007). *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Eikemo, Marit (2009, 23.-29.10). Kulturkampens arme riddarar. *Morgenbladet* (s. 4-5). Oslo.
- Elstad, Åsa (2002). *Arbeidsliv i fiskarbondeshushald. Kulturelle perspektiv på sosialisering og kjønnsidentitet, Bø og Hadsel i Vesterålen 1870-1970*. Avhandling for dr. art. graden, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Elstad, Åsa (2004). *Kystkvinner i Norge*. Kristiansund: Kom forlag.
- Esborg, Line (2005). Feltarbeidets mange samtaleformer. I: A. Gustavsson (red.) *Kulturvitenskap i felt. Metodiske og pedagogiske erfaringer* (s. 11-17). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Fägerborg, Eva (1999). Intervjuer. I: L. Kaijser og M. Öhlander (red.) *Etnologiskt fältarbete* (s. 55-72). Lund: Studentlitteratur.
- Frykman, Birgitta Skarin (1996). En levande mångfald. I: H. Andréasson, M. Berg, M. Bergquist, H. Brembeck og B. S. Frykman (red.) *Vardag som vetenskap* (s. 9-16). Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Fulsås, Narve (2003). *Havet, døden og været. Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850-1950*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Gadamer, Hans-Georg (1997). *Sanning och metod i urval*. Göteborg: Daidalos.
- Gullestad, Marianne (1989). *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gustavsson, Anders (1986a). Kvinner og menn i Bohuslänska kustbygder. En studie i kønsroller og kulturkontakter. I: *Meddelelser. Kattegat- Skagerrak Projektet nr.12* (s. 101-141).
- Gustavsson, Anders (1986b). Norskfødde kvinner i bohuslänska kustorter. Ett tvärnationellt kulturmöte präglad av konflikter. I: *Skärgård* nr. 12 1986 (s. 9-21).
- Gustavsson, Anders (1990). Tendenser i nordisk etnologi og folkloristik under 1980-talet. I: *Norveg*. Nr. 33 1990 (s. 41-61).
- Gustavsson, Anders (2005). Inledning. I: A. Gustavsson (red.) *Kulturvitenskap i felt. Metodiske og pedagogiske erfaringer* (s. 11-17). Kristiansand: Høyskoleforlaget.

- Hagemann, Gro (2006). De stummes leir? 1800-1900. I: I. Blom og S. Sogner (red.) *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (s. 157-253). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Halsaa, Beatrice (2006). Fra kvinneforskning til kvinne- og kjønnsforskning. I: J. Lorentzen og W. Mühleisen (red.) *Kjønnsforskning: En grunnbok* (s.108-135). Oslo: Universitetsforlaget.
- Haugen, Kjersti (1992). ”-- mer lønnsomt at pløie sjøen end den magre landjorden”. *Levekår og tilpasningsstrategier på Veierland i Hvalfangstperioden 1925-70*. Hovedfagsoppgave i etnologi, Universitetet i Oslo.
- Hjeltnes, Guri (1987). *Hverdagsliv i krig. Norge 1940-45*. Oslo: Aschehoug.
- Hodne, Bjarne (1984). Barndomsminner. I: B. Hodne og S. Sogner (red.) *Barn av sin tid. Fra norske barns historie* (s. 51-62). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hodne, Bjarne (1988). Personlige fortellinger. En tredje innfallsvinkel i studiet av autobiografier. I: *Norveg*. Nr. 31 1988 (s. 41-68).
- Jacobsen, Erik (2003). *Hvalfangsteventyret ... på sporet av en tapt storhetstid*. Tønsberg: Cicero Grafisk.
- Jensen, Inger (1980). *Når tid sover du’ a, mor? Kvinnens arbeid og levekår på Vesterøy i Hvaler, 1900-1940*. Magisteravhandling i etnologi. Institutt for Folkelivsgranskning, Universitetet i Oslo.
- Jensen, Inger (1986). ”Bare” husmor? Om kvinners arbeid i hjemmet. I: *Dugnad*. Nr. 2 1986 (s. 43-58).
- Jensen, Inger (1989). Ved kjøkkenbenken. Husmødre i 1950-åra. I: *Dugnad*. Nr. 4 1989 (s. 45-59).
- Johansson, Ella (1999). Det lilla som många sagt. I: M. Bergquist og B. Svensson (red.) *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner* (s. 237-251). Lund: Studentlitteratur.
- Johnsen, Birgit Hertzberg (1986). Innenfra-perspektivet: En metodisk utfordring i kvinnehistorie. I: *Dugnad*. Nr. 2/3 1986 (s. 47-72).
- Kaldal, Ingar (2003). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Kjeldstadli, Knut (1992). Hverdagslivet – et godt emne å studere? I: *Dugnad*. Nr. 4 1992 (s. 17-27).

- Kjeldstadli, Knut (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Klein, Barbro (1995). Inledning. I: B. Klein (red.) *Gatan är vår. Ritualer på offentliga platser* (s. 7-42). Stockholm: Carlssons.
- Klepp, Asbjørn (1988a). Fra muntlig kommunikasjon til tekst. Kildemessige særtrekk ved intervjumateriale. I: *Norveg.* Nr. 31 1988 (s. 31-40).
- Klepp, Asbjørn (1988b). Fritidskultur som etnologisk forskningsfelt. I: *Dugnad*. Nr. 4 1988 (s. 3-9).
- Krohn, Tone og Ellen Lohne (2006). *Et ørlite hurra*. Program til musikkabaret om hvalfangerhustruer. Sandefjord: Utgitt av forfatterne med støtte av Anders Jahres Humanitære Stiftelse, Sandefjord kommune, Stiftelsen Fritt Ord og Vestfold fylkeskommune.
- Lalla, Robert (2003). *Bønder i Antarktis. Hvalfangst og landbruk 1925-1940*. Doktorgradsavhandling ved Institutt for økonomi og ressursforvaltning, Norges Landbrukshøgskole i Ås.
- Lægreid, Sissel og Torgeir Skorgen (2006). *Hermeneutikk – en innføring*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Lövkrona, Inger (1990). Nyckelknippans semiotik. Den starka bondkvinnan – myt eller verklighet? I: A. Gustavsson (red.) *Nordisk etnologi och folkloristik under 1980-talet* (s. 179- 227). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Lövkrona, Inger (1996). Suktande pigor och finurliga drängar. I: B. Lundgren, I. Lövkrona og L. Martinsson. *Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelser av kön* (s.87- 182). Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Lövkrona, Inger (1999). *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska Media.
- Meddelelser* (1986). Kattegat-Skagerrak Projektet Nr. 12. Aalborg.
- Melby, Kari (2006). Husmortid. 1900-1950. I: I. Blom og S. Sogner (red.) *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (s. 255-331). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Moi, Toril (1998). *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Naslund, Sena Jeter (1999). *Ahab's wife or the star-gazer*. Reading: Cox & Wyman.

- Norling, Lisa (2000). *Captain Ahab Had a Wife. New England Women and the Whalefishery 1740-1870*. The University of North Carolina press: North Carolina.
- Norsk Hvalfangst- tidende* (1940). Nr. 6. Sandefjord.
- Norsk Hvalfangst- tidende* (1956). Nr. 4. Sandefjord.
- Norsk Hvalfangst- tidende* (1967). Nr. 10. Sandefjord.
- Olstad, Finn (1995). *Sandefjords historie. Bind 1: Strandsitter og verdensborger*. Sandefjord: Sandefjord kommune.
- Olstad, Finn (1997). *Sandefjords historie. Bind 2: En vanlig småby?* Sandefjord: Sandefjord kommune.
- Petersen, Grethe Carlsund (1986a). Om studiet af kønsarbejdsdeling, kønsrelationer og magtforhold i 1800-tallets fiskerbondsamfund. I: *Meddelelser nr. 12. Kattegat- Skagerrak Projektet* (s. 11-27).
- Petersen, Grethe Carlsund (1986b). Kønsarbejdsdeling og magtforhold i 1800-tallets fiskerbondesamfund: Status og perspektivering. I: *Meddelelser nr. 12. Kattegat- Skagerrak Projektet* (s. 143-174).
- Rimmen, Hanne Nielsen (1992). Køn, kultur, representation. Nyere tendenser i international kvindehistorisk forskning. I: *Den jyske historiker*. Nr. 58/59 1992 (s. 7-34).
- Røde, Gro (1994). *På et berg eg kalla mett. Hverdagsliv og fraflytting Lofotodden 1900-1950*. Stamsund: Orkana Forlag.
- Sandefjords Blad* (1947, 22.2). Dødsulykke på "Balaena". [Sidetall ukjent]. Sandefjord.
- Sandefjords Blad* (1988, 28.12). Notis om dødsfall (s. 13). Sandefjord
- Sandefjords Maskinistforenings Kvinneforening* (1949). "Beretning til Sandefjords Maskinistforenings Kvinneforenings 40 års jubileum". Jubileumsskrift i anledning foreningens 40-års jubileum. [Stensilert].
- Sandefjord Maskinistforening 100 år* (2004). Sandefjord: Maskinistforeningen.
- Scott, Joan Wallach (1988). *Gender and the politics of history*. New York: Columbia University Press.
- Scott, Joan Wallach (1999). *Gender and the politics of history. Revised edition*. New York: Columbia University Press.
- Slettan, Dagfinn (1994). *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Trondheim: Universitetet i Trondheim. Skriftserie fra Historisk institutt nr. 4.

- Sogner, Sølvi (red.) (2003). *I gode og vonde dagar. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Solheim, Svale (1940). *Nemningsfordomar ved fiske*. Oslo: Det norske videnskapsakademi.
- Telste, Kari (1993). Mektige eller avmektige kvinner? Kvinnebilder i etnologi og kvinneforskning. I: *Dugnad*. Nr. 2/3 1993 (s.113-127).
- Telste, Kari (1999). *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700- 1900*. Avhandling for dr. art. graden, Det Historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Thorbjørnsrud, Berit (2005). Feltarbeid: En personlig reise til økt innsikt. I: A. Gustavsson (red.) *Kulturvitenskap i felt. Metodiske og pedagogiske erfaringer* (s. 19-48). Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Thompson, Paul, Tony Wailey og Trevor Lummis (1983). *Living the fishing*. London: Routledge og Kegan Paul.
- Thorsen, Liv Emma (1990). Rette og vrange – et kritisk perspektiv på etnologi og kvinneforskning. I: *Norveg*. Nr. 33 1990 (s. 79-89).
- Thorsen, Liv Emma (1993). *Det fleksible kjønn*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Tønnessen, Joh. A (1969). *Verdensfangsten 1883-1924 2:1914-1924; Den pelagiske fangst 1924-1937*. Bind 3 i *Den moderne hvalfangsts historie*. Sandefjord: Norges hvalfangstforbund.
- Tønnessen, Joh. A (1970). *Den pelagiske fangst 1937-1969*. Bind 4 i *Den moderne hvalfangsts historie*. Sandefjord: Norges hvalfangstforbund.
- Vesterlid, Jorunn (1992). *Hvalfangerkoner og barn forteller. Hjemmeliv 1930-1967*. Sandefjord: Vestfold Grafiske.
- Whiting, Emma Mayhew og Henry Beetle Hough (1953). *Whaling wives*. Massachusetts: The Riverside press.
- Winger, Odd (1976, 22.01). 79-årig Sandefjord-dame med hvaltenner og sirkelsag. Olaug Brun med original utstilling. *Dagbladet* (s. 5). Oslo.
- Zachariasson, Maria (2005). Vän eller fiende? Positioner och relationer i fält. I: A. Gustavsson (red.) *Kulturvitenskap i felt. Metodiske og pedagogiske erfaringer* (s. 135-161). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Østevik, Tore (1998). *Snipp snapp snute ...* Tønsberg: Færder forlag.

Sammendrag

I denne masteroppgaven har jeg med utgangspunkt i kvinner bosatt i og rundt Sandefjord kommune i Vestfold, sett nærmere på kvinnenenes side av hvalfangsthistorien, og undersøkt hvordan hvalfangernes hustruer opplevde hverdagen med og uten ektemennene ved sin side under den pelagiske hvalfangsten i tidsrommet 1930-1968. Oppgavens hovedproblemstilling, *”hvalfangerhustruer, en gruppe sterke kvinner?”* er inspirert av moderne kjønnsteori og kjønnsforskning, og stiller spørsmålstegn ved flere sentrale påstander i den eneste andre boken om hvalfangerhustruene i Vestfold, nemlig høyskolelæreren og forfatteren Jorunn Vesterlids bok *Hvalfangerkoner og barn forteller* fra 1992. Oppgaven er videre en kvalitativ studie, og bygger i hovedsak på muntlige kilder. Hovedkildene er egne intervjuer med tidligere hvalfangerhustruer og en hvalfanger, i tillegg til minnematerialet etter Jorunn Vesterlid, som også består av intervjuer med forhenværende hvalfangerhustruer. I tillegg består oppgavens kildegrunnlag av et supplerende kildemateriale som blant annet består av en privat brevsamling, foto og avisutklipp.

Oppgaven består av totalt fire analysekapitler, som på ulike måter belyser og besvarer problemstillingen. I det første kapittelet ser jeg nærmere på hvalfangerhustruenes arbeid, og studerer både arbeidet til hvalfangerhustruene som bodde på gård, og arbeidet til hvalfangerhustruer som bodde i byen eller tettbygde strøk. Sentrale spørsmål er hvorvidt hvalfangerhustruenes arbeid skilte seg fra øvrige, samtidige kvinners arbeid, samt om mennenes fravær førte til at kvinnene fikk større ansvar. Denne diskusjonen fortsettes i kapittel tre, hvor jeg diskuterer kvinnenenes arbeid og hverdagsliv under andre verdenskrig. I kapittel fire tar jeg for meg hvalfangerhustruenes fritid, og undersøker om de tilbrakte mye tid sammen under mennenes fravær, en diskusjon som igjen belyser hvorvidt kvinnene opplevde at de var del av en spesiell gruppe, eller et kollektiv som hvalfangerhustruer. Det siste analysekapittelet omhandler kvinnenenes følelser, og jeg spør hvordan det var å leve med en ektemann som var fraværende store deler av året, og som i tillegg hadde et tidvis farlig yrke.

På bakgrunn av analysen har jeg kommet frem til en hovedkonklusjon, hvor jeg hevder at hvalfangerhustruene nødvendigvis ikke var sterkere enn andre kvinner, men at de som følge av mennenes fravær likevel måtte takle så vel et utvidet ansvar som ekstra utfordringer. Jeg finner heller ikke at det medfører riktighet å omtale hvalfangerhustruene som en egen gruppe kvinner til enhver tid, til tross for at det forekom anledninger hvor kvinnene opplevde så vel liknende erfaringer som samhold.